

KUUKIRI**EESTI KIRJANDUS**

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI

TOIMKOND:

J. Aavik, A. R. Cederberg, M. J. Eisen,
O. Loorits, J. Mark, J. Mägiste, E. Nurm,
A. Saareste, Fr. Tuglas

SISU:

Ado Säärits: „Lembitu“ algupära kriitika. (Pooleli.)

K. E. Sööt: Kooliõpetaja Mart Jakobson. (Pildiga.)

M. J. Eisen: Rootsi kulda Eestis.

M. Sillaots, A. Raag, K. Ehrmann, A. Palm,

E. Päss: Kirjanduslik ülevaade.

K. E. Sööt: Killud ja dokumendid.

Lisaks: Eesti raamatute üldnimestik 1924. a. alates.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

Eesti Kirjanduse Seltsi

kirjastusel ilmunud ja müügil olevate raamatute nimestik.

Peale märtsikuu nimestikku ilmunud uudisteosed:

Rabindranath Tagore:

LA EVA H U K K.

Romaan. Tõlkinud D. Palgi. 532 lk. Hind 2 kr. 75 s., iluköites
3 kr. 25 s.

Voltaire:

C A N D I D E ehk optimism.

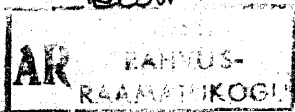
Tõlkinud Albert Saareste. Autori pildiga. 112 lk. Hind 1 kr. 25 s.
kalingurköites 2 kr. 75 s.

A. Eesti autorid.

- Kristian Jaak Peterson: **Laulud, päevaraamat ja kirjad.** 11 illustratsiooni. 194 lk. Hind 1.50 kr., kalingurköites 3 kr.
- Suve Jaan: **Luige Laos.** III trükk. 68 lk. Hind 40 senti, kalingurköites 1.90 kr.
- J. V. Jannsen: **Kolm juttu** (Maatargad, Uus variser, Voldemar ja Jüri). 82 lk. Hind 50 senti, kalingurköites 2 kr.
- Fr. R. Kreutzwald: **Paar sammukest rändamise teed.** III trükk. 52 lk. Hind 35 senti, kalingurköites 1.85 kr.
- • **Reinuvader-rebane.** VI trükk. 9 pildiga. 128 lk. Hind 85 senti, kalingurköites 2.35 kr.
- • **Kilplased.** IV trükk. 128 lk. Hind 90 senti, kalingurköites 2.40 kr.
- • **Viru lauliku laulud.** Gustav Suitsu eessõna. Autori pildiga. 152 lk. Hind 2 kr., kalingurköites 3.50 kr.
- Lydia Koidula: **Ojamõlde ja tema minija.** III trükk. 64 lk. Hind 40 senti, kalingurköites 1.90 kr.
- • **Kaks juttu** (Ainuke, Enne ukse lukutamist). II tr. 112 lk. Hind 85 senti, kalingurköites 2.35 kr.
- • **Säärane mulk ehk sada vakka tangusoola.** III tr. 64 lk. Hind 50 senti, kalingurköites 2 kr.
- • **Kogutud luuletused.** Gustav Suitsu eessõna. Autori pildiga. 226 lk. Hind kalingurköites 4.25 kr.
- Jakob Pärn: **Oma tuba, oma luba.** III trükk. 64 lk. Hind 50 senti, kalingurköites 2 kr.
- • **Must kuub.** III trükk. 160 lk. Hind 1.20 kr., kalingurköites 2.70 kr.
- Joh. Kunder: **Kroonu onu.** Nali kahes vaatuses. III trükk. 56 lk. Hind 40 senti, kalingurköites 1.90 kr.
- Joh. Kunder: **Eesti muinasjutud.** II trükk. 144 lk. Hind 1.20 kr., kalingurköites 2.70 kr.
- A. Reinwald: **Valik luuletusi.** Autori pildiga. 114 lk. Hind 1 kr., kalingurköites 2.50 kr.

Eesti Kirjanduse Seltsi büroo ja raamatuladu
asub Tartus, Riia tänav 84. Telefon 6-01. Avatud äripäeviti k. 9-15.

Ar 928P
Eesti

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1928

XXII AASTAKÄIK

№ 4

„Lembitu“ algupära kriitika.

3

2.

Widmann on luulestanud buddha-aine õige vabalt. Kui Widmann Buddha isikus ja idamaa mõttevallas enese elamusele leidiski vastukõla, oli tema individuaalne vaateilm sellest siiski erinev. Buddha armastuseprintsip on egoistlikult individualistlik, suunduv üksikolevuse lunastusele, mida võidakse saavutada teatud asketismi kaudu. See ei olnud otsemaš kokkupuutes utilitaarse teolise armastuse ja sarnasuseideega ning seesuguse kõlblise inimese ideaaliga. Et Widmannil oli tarve kõige pealt oma evangeeliumi kuulutada, seepärast ei jälginud ta ajaloolise Buddha õpetist ega tema elukäigu tõelust.

Lugu esitab alguses Kapilavastu printsi, Suddhodana poega Siddhartat, kes on jõuloomus, rahva rõõm ja lootus, ta võidurikkal sõjaretkel, mis on võetud ette Indiat Tiibetist lahutava kõrgmäestiku jalale Saketa rahva vägede vastu.

Kolmepäevase ägeda võitluse järgi on võidetud vaenlase vürst vähestega mäestikku põgenenud, kuhu Siddharta väikese salgaga temale järele tõttab. Võõras vürst, kes on leitud koopast, heidab enda põgenedes jõeke. Kaljukoopa pere-mees erakrauk tuuakse Siddharta juurde. See ei mõista temale suuremat süüd, vaid läheb oma salgaga tema urkasse tormi ning vihma varju. Ta huvitub raugast. Üksiklane ei tea ilmakärast midagi, ei ole kuulnud ka kuulsuserikkast kuningapojast kõige vähemat. Ta on pühendanud oma elu preesterlikule eraklusele; lõvi on ta ainus koopaseltsiline. Ta ütleb enese võitnud olevat surmakartuse.

Erak juhatab eksinud hommikul mäestikust legendikule. Laskudes viimaselt mäeharjalt orgu, satuvad nad äsjasele lahinguväljale. Selle koledused: tarretunud vereloigud, kooljate lademed, kotkaste, kaarnate tülikisa, alles oigavate sõdurite valupiin mõjuvad masendavalt Siddhartasse. Vagamees ütleb selle Siddharta enese teo olevat.

Ilmub väepealik Jamas sõjaväega; rõõmumeelsus võtab maad, kuid Siddharta norutab, olles kaotanud oma võitluse-meeleolu. Ta otsib rahu oma telgi üksindusest.

Järgmisel päeval annab prints käsu koju pöörduda. Võitlusehimuline Jamas ei ole sellega nõus, katsub ülema meelt muuta. See on peaaegu järele andmas, kui korraga tuuakse vaenlase pealiku laip laagrisse; Siddharta jääb kindlaks. Koolnu põletatakse auga.

Pealinnas Kapilavastus oodatakse sõjaväge, kelle tulekust on teatatud, suurte ettevalmistustega. Pidulikkuse teeb kahekordseks jumala Indra püha ja võidupühitsuse ühtesattumine. Võitjad väed võetakse vastu lauluga ja rõõmuhelinatega. Siddharta aga, kes vangidel käsigi polnud sidunud, näeb oma valge elevandi seljast rohkem nutvaid naisi, kelle mehed ei olnud tulijate ridades, kui ärklikardinaist koketeerivate tüdrukute pilke. Rong peatub kuninga-koja ees. Kuningas Suddhodana tervitab; tema küsimusele, kas vaenlane on täiesti võidetud, vastab Siddharta, et ta olnud inimeste vastu saadetud. Vastumeelselt võtab ta õhtusist pidustusist osa; öösi tõttab ta oma üksikusse lossi, et piirita kaevelda.

Järgmisel päeval, kesk palavaimat päikeselõõska, mil kõik rahvas on varjul, sammub Siddharta linna suurde templisse, paneb oma lahingumõõga altarile ja palub valgustust:

„O Gottheit! die du alles hast geschaffen,
O gib den Frieden dieser müden Welt! ...
— o! zeig' uns endlich Huld
Und besse du, was traurig ist auf Erden,
Sonst müsz' ein Mensch der Menschen Retter werden.“

Õösi on puhkenud linnas tulikahju. Siddharta ruttab ratsa kohale. Templid on tules. Siddhartal pääseb esimene kahtlussõna suust:

„Die eignen Tempel sehn sie niederbrennen —
Wer möchte sie noch ferner Götter nennen?“

Teisel päeval õnnetuse koledusi vaadeldes küsib ta:

„Wie will auf Erden noch ein Mensch bestehen?
... Wenn wirklich diese Götter untergehen,
Was bleibt uns dann als lästernd grimmiger Hohn? ...“

Lohutust otsides tulest puutumata linnas, seal pikkamisi jalutades, näeb ta surnuvaikse maja, astub sisse ja leiab kangenud naisekooljal noore neitsi nutmas. Siddharta lohutab teda, läheb kaasa matuserongiga, kutsub vaeslapsesks jäänud Sanumati oma kotta.

Hommikul, kui Siddharta kuninglikus rohtaias Sanumati-
tiga käsikäes jalutab, kutsutakse ta isa juurde. Isa pakub
printsile trooni, — tema enese vastu on rahvas tulikahju
puhul tõstnud mässu. Prints vastab:

„Der Purpur, ... den die Kön'ge tragen,
Wird wohl gepriesen als ein Segenskleid,
Doch laszt von besserem Gewand euch sagen:
Den Bettlermantel rühm ich, der das Leid
Der ganzen Welt, der einer Menschheit Klagen
In seinen Falten hegt...

„Ein König mag dem Feind die Macht wohl mindern
Und mag vielleicht beschirmen sein Gebiet.
Doch Leiden gibt es, die er nicht kann lindern,
Und Wunden, die kein Königsauge sieht...
Weit ist die Welt, und tausend Völker weinen
Und harren, ob das Heil nicht will erscheinen.

„Das Heil kommt nicht mit Schwertern und mit Spieszen,
Kommt nicht in staubumwölkter Heeresmacht...
Aus dürrem Stab des frommen Wandrers sprieszen...
Die Zweige, die zum mächtgen Baume werden,
In dessen Schatten ruhen Hirt und Herden.“

Siddharta ja Sanumati vahel lööb õitsma armu-õis. Ja-
mas püüab Sanumati kaudu Siddhartat teotsusele õhutada.
Sanumati jutustab Siddhartale muistendi vahvast kuninga-
tütrest Šantast, kes Angas kogu maa päästis oma julge teo
läbi põuahädast — avatelles patukahetseja bramiini poja
Rischjasinga üksindusest linna. Ootamatult kantakse puu-
ris hullunud, määratsev preester kõnelejate manu; Siddharta
lausub Sanumatile: sinu laulu neelas otsegu kuristik.

Vaenlaskuningas Puru ei ole maksnud sõjamaksu, on
Suddhodana saadikuil käed raiunud. Kogu rahvas on äre-
vas neku-meeleolus. Kuningas pakub veel kord Siddhar-
tale trooni. Siddharta vastab nagu varemalki:

„Mit Blut, o Männer! stillt das Blut man nicht...
Das Reich des ewgen Friedens laszt uns schaffen,
Die Welt bezwingen mit der Liebe Waffen!“

Kuningas vihastub säärasest järeleandmatusest nii, et
tabab poega odaga. Vise ei taba, kuid Siddharta lahkub
isakodust. Ta on kutsunud Sanumatit kaasa, aga see tahab
inimeste seltsis, mitte jumalatega elada.

Üksinda õõpimeduses rännates läkitab Siddharta palava
palve jumalaile, et need ilmutaksid mingi märgi oma abi-
andlikkuse kohta. Märki ei tule. Ta trotsib jumalaid:

„Nichts seid ihr, Götter!
... was hofft' ich Tor, es werde hören
Der Himmel meiner Worte bloßen Schall,

Da kräftger als mit Worten ihn beschwören
Des Jammers düstre Bilder überall
Und seinen heitern Glanz doch nirgends stören!"

Hingehädas langeb ta halades maha.

Koiduajal jätkab Siddharta rännuteed. Looduse ilu ja ometi sisemine kannatusepilt täidavad tema meele kahtlevate mõtetega. Õhtul jõuab Siddharta väiksesse külla. Siin on kurvastusetunnid: kaks vanemate ainsat last on uppunud. Preester tuleb oma usu kombe järgi suitsupannidega ja lauljatega. Ta kõneleb jumala piiramata tahtest. Leinajate kohus oleks rõõmustuda: kes teab, mis oleks võinud lastele elus osaks saada. Siddharta vihastub preestri kõnest, kes laste sünni ja surma eest kahekeelselt vanemilt on nõudnud jumalakiitust, ja sõitleb teda julgelt.

Preester on teinud kättetasu-tahtes jumala - aukaitsjaile ülesandeks hukata Siddharta. Hommiku vara õnnestub Siddhartal kellegi külamehe abil pääseda.

Ta otsib üles tolle erakauga, kes esimesena pani põhja tema kahtlusile. Rauk on suremas, tema päätsis lamab juba surnud lõvi. Õnnelik vastuhelk rauga silmis osutab, et ta Siddharta on ära tundnud: Siddharta toob sarnase valguse, missuguse rauk eneses on varjanud, kogu ilmale.

Siddharta matab rauga sinnasamma koopasse. Siis rändab ta edasi omale eluaset otsima. Pea leiabki ta ühest orust määratu puu, mille maaniküündivaist oksist omakorda kõrged puud on sirgunud. Sellesse lehisvõlvi jääb Siddharta peatuma. Halvamatus abitahte-ekstaasis igatseb ta taevast, tunneb jumala olemasolu kosmoses, kuid kohutub looduse tummast ise-elust, mis jääb kiuslikult passiivseks, vaatamata piinlevaimaile kahtlusile ja tahtepingutatud küsimusile. Seepärast nõuab ta lõplikku lahendust, jumala ilmutumist, kui ta on olemas.

„Wohlan, o Gott! wenn du nicht nur durchflutest
Als unbewusste Kraft den Weltenraum,
Wenn du von Menschen weiszt, mit ihnen blutest
Da, wo sie bluten, — o! und wenn's kein Traum,
Dasz, ob du auch zuweilen zögernd ruhtest,
Du plötzlich doch vom fernsten Weltensaum
Mit Blitzesschnelle nahst, so steig hernieder
Auch jetzt und gib dich dem Verwaisten wieder.“

Kuid jumal ei tule. Ilm püsib endisena oma tummastõsiduses, Siddharta näeb temas ainsat ja kõike.

See on ta valgustusemoment ja päramine murrang. Nüüd saab talle ilmseks ateistlik-panteistlik tõde jumala olematuse, enese ja kosmose ühtsuse näol. Jumal ei võinudki

tulla, ta elab ju kõikjal täiuses. Mitte kõrgel eetris ei asu ta troon.

„Er ist vom Anfang in die Welt geflossen
Und bleibt nun grenzenlos im All ergossen.
„Und nimmermehr vermag er sich zu regen,
Denn Alles ist er, ihn umfängt kein Raum.
Wie Schlummernde nicht Hand noch Fusz bewegen,
So startt auch er im ewgen Weltentraum.“

Kuid seesugusena on jumal kõige halatsemisväärssem. Siis on ta inimesest veel abitum, ei ole üldse enam jumal, kõikvõimas olevus, tema oletamine on inimesele kahjulik:

„... Süszer, eitler Wahn,
Der du die Menschheit hinderst zu vollenden,
Was ohne dich sie hätte längst getan!
Der du sie lehrst, empor den Blick zu senden,
Als sollten sie von dort ihr Glück empfahn,
Da jeder doch sein Glück und seinen Frieden
Im eignen Herzen wohl vermag zu schmieden.“

Kui kuskilt mingit abi ei ole loota, teab Siddharta, kellele toetuda:

„... Um dieses reiflich auszudenken,
Bin jetzt ich hier. Und da nunmehr ich weisz,
Dasz nichts die Götter uns im Traume schenken,
So will ich denn mit unablässgem Fleisz
Auf das, was allen frommt, mein Sinnen lenken.
Nicht plötzlich stellt sich's ein, wie auf Geheisz!
Doch, — hört die Liebe nur nicht auf zu brennen,
Dann wächst mit jedem Tage das Erkennen.“

Siddharta on saabunud pöördepunkt, kus ta igasuguse jumalausuga kaotab, kogu oma armastuse maisele olevusele suunab.

Ühel õhtul ilmub ratsanikkude saatel suursugune vürstinna oma laulikuga. Ta on teelt eksinud ja palub varju Siddharta elamus. Nad tutvuvad. Siddharta jutustab oma elust:

„... Die kranke Welt zu heilen,
Das ist mein Sinnen, und ich kam hierher,
Damit ich einsam zu dem heiligen Werke
Die Seele rein'ge und das Herz mir stärke.“

Vürstinna kutsub endist kuningapoega ilusamale, õnnelikumale elule, inimesi otse jumalalapsiks muutva imelise jõe — luulejõe kaldale. Vürstinna laulik, tõeliselt ümberõivastunud kuningas, laulab selle imevoolu ilust. Siddharta teeb tõrjuva käeliike — õnnelikud ehitagu kodasid ilujõe kaldale, kõrbenud põld, kastetud selle voogudest, ei tooks enam lilli. Siddharta viibib puu all jälle üksi.

Vürstinna vast lahkunud, ilmub rändav rahvas, veoloomadega ja kraamiga; jääb ööbima Siddharta ligidusse. Vürst räägib õhtuvaikuses Siddhartale oma rahva kannatuseloo: rikka Kaschmiri rahva on hävitanud põud, orkaan ja uputus, tema oma rahva riismetega otsib nüüd rännates uut kodu. Siddharta muutub liigutatuks, unetul ööl paiskab ta hiilgavale taevale jälle oma trotsi.

Hommikul koguneb Kaschmiri rahvas puu ümber, vürst kuulutab Siddhartale nende nõu. Raskesti katsutud rahvas on loobunud jumalaist, tahab tasumata vagaduse trotsiks kogu maailma lüüa oma hävituseneedega. Siddharta jutustab neile mõistuloo kaladest, kes püütultki, enese suures hädas, neelavad teisi: häda neile, kes, ise kannatades, suurendavad teiste piinu. Siddharta kõne mõjub vägevasti. Juubeldades nimetatakse ta meistriks, pühakuks, Buddhaks. Siddharta vaikib, veel ei ole tulnud tema tund. Kui Buddhale alles juubeldatakse, ilmub legendikult Sanumati, langeb võimetuna Siddharta ette. Kaschmiri rahvas läheb orgu. Liigutuslikus jällenägemises kahetseb Sanumati oma mehe mahajätmist, teatab kaevates, et Kapilavastu puhkab tuhas. Jamas oli tunginud Puru riiki; ühes kuristikus oli ta vägi võidetud. Vaenlane oli valutanud Kapilavastu ja ta hävitanud. Suddhodana oli langenud. Üksnes tema oli öö varjul põgenenud. Sanumati sureb Siddharta rinnal. Siddharta kaebab ja nutab lõpmata tema ja oma rahva pärast. Hommikuni hoiab ta Sanumatit oma käte vahel, sängitab ta siis Kaschmiri rahva abiga suure puu alla mulda. See koht on Siddhartale püha:

.... Grab und Wiege
Ward sie für mich; — hier, Sanumati, liege!

Buddha ei viivitu enam. Kaschmiri rahva juhatajana asub ta nendega teele — oma kodulinna. Retke viiendal õhtul jõutakse mingi linna värava ette, kus aetakse taga, pekstakse ja pilgatakse vaest paariat. Buddha avab sellele oma süle. Pilkajad kohmetuvad. Keegi habemik sõdur tunneb võitlusepäevilt Buddhas vaenlaskuninga, kuid mäletab ka, kuis Buddha üle tapavalja minnes tuhandete langenute pärast oli kurtnud, ja käsib Buddhale kiitust osaks saada lasta. Ööbitakse sõbralikult selles Saketa linnas, vaenlaskuninga Puru juures, kes vast hiljuti Kapilavastu tuhaks teinud. Päeval jätkatakse rändu, Saketa rahvast tuleb osa kaasa. Juhtutakse sinna kohta, kus Buddha kord preestrit vihastas. Küla asemel on varemed. Buddha kohtab meest, kes ta tookord päästis; sellelt kuuleb ta,

et jumala-aukaitsjad, kes Siddhartat otsinud, teda aga mitte leidnud, küla vihas on maha põletanud. Mees palub Buddhat kättetasujaks. Buddha ei taha preestreidki ilma jätta valgusest, aeg tasub isegi neile. Jõutakse Kapilavastu lähedale. Oo saadetakse mööda linna ligidal mäel.

Hommikul astutakse linna. Varemete vahel hiilivad inimesed kui kartlikud varjud: hävitusest polnud midagi puutumata jäänud. Jõutakse kuningalossi varemeile. Buddha astub murtud sambatüvele, taga seisavad tal tihedais ridades ta kaaslased, ees leinavad endised alamad. Buddha avab suu ja peab kannatanuile jutluse.

„Minu rahvas, olge trööstitud. Küll tean, et heidate ette mulle süü — miks jätsin teid maha, kuid kas oleks parem, kui vaenlase linn seisaks praegu rusudes.

Denn Eins ist ja die Menschheit, wie die Wellen
Des Stromes, eh' er stürzt im Wasserfall.

Eluvoolu langemine sunnib meid sageli unustama, et oleme üks. Ometi ei pea rääkima kerjusestki kui teisest. Seepärast needsin sõja, mis ussina imeb inimsusepuus. Te järeleandmatuse tunnistuseks on need kivid. Te nutate: me kõrged hooned on langenud, — olge trööstitud, kodutud, pea ehitame niisuguse riigi, mis ühendab kõiki rahvaid. Vaadake neid rahvaid, need on selle esimesed kodanikud. Kuid ma pean teid enne veel kurvastama, nagu arst lõikab haava, et ta paraneks. Kõik, mida senini olete kannatanud, on selle kõrval tühine.

Ma hüüdsin jumala poole, ma ootasin teda pisarsilmi vaikselt õil, ootasin alanduses ja vihas, kuid jumal — vaikus. Oh, oleks tabanud mind tema välgunool, aga ka seda ei sündinud. Ütlen teile: jätke jumalale lootmine! Kaebehüie tema poole kustub kaugusse. Üksik karjane hüikab igatsusest inimeshääle järgi, petab end iseene hääle kõlaga. Laps kujutleb oma mängukannid elavaks, petab end, kuigi on teadlik pettuses. Meie aga ei ole enam lapsed; purustagem seepärast ebajumalad oma rinnas. Ei ole jumalat.

Ei maksa siiski seepärast kurvastuda. Jumalate ime asemele seame oma armu ime. Kahjulik oli see usk, mille preestrid meid õpetasid maapealsete kannatuste eest lootma taevalist tasu. Teid ei trööstita; olge seepärast ise õiglased ja armastuslikud tegudes. Selle asemel, et kannatajale valetada, aidake teda. Pühaks ja üllaks saab seeläbi elu. Ei küsita enam jumala ega taeva järgi, ometi kantakse rinnas südant, mis on täis armastust. Ma kingin teile uue

elu. Olge mõistlikud selles. Ja teile, keda rõhub alan-
duse häbi, on antud täna vabadusekiri: bramiin ja paaria,
te olete vennad, ühendatud ühiseks rõõmuks ja kurbuseks.

„O selger Tag! Die Eisenketten springen,
Und die gefangnen Völker stehn befreit.
Sie eilen, sich in Liebe zu umschlingen
Und schaffen eine neue, goldne Zeit.
Da hebt man auf den Fluren an zu singen
Das hohe Lied von echter Menschlichkeit.
Und was der Welt von nun an noch begegne —
Im Fluch selbst fühlt sie, welch ein Geist sie segne!“

Kui Buddha oma kõne on lõpetanud, löövad võõrad rah-
vad nagu merelained kokku. Vaenlased lepivad, vihameh-
ed langevad teineteisele kaenlasse. Korraga hüüab Kasch-
miri rahva heerold kõiki ühisele lõunale. Linna sõrval
kingul ootavad mahajäänud naised. Keset rõõmupidu tõu-
seb Buddha ja laseb rahval vanduda, pidada tema õpetist
ka siis, kui ta lahkub. Öö on saabunud. Buddha jätab
laagri, tõuseb kingule, heidab viimse pilgu kodulinna-
le, viimse pilgu õnnelikele magajaile, kelle und ei sega millalgi mõt-
tekahtlus, ja lahkub — oma suurt tööd lõpule viima. Ainult
üks mees ärkab ja tunneb mineja: vaene paaria.

*

Seesugune on Widmanni buddha-eespos, ta „laul püha-
kust“. Kaugest minevikust on leitud loomulik analoogia
olevikule ning enesele ja on sisestatud aja vaimu kohaselt
siiski algupärane miljöo tõetruult luulekujutisse. India usu-
mees teenib Widmanni, orientaalne miljöo kajastab ajakal-
duvusi oma loomuliku mineviku-algupära tõttu tõepäraselt,
mitte kunstlikult, allegooriliselt.

Buddha-luuletise ja Widmanni kokkukuuluvus on ilmne.
„Buddha“ ideelise arengu aluseks on autori ilmasuhte ku-
junemine. Siddharta astmeline sisevõitluste tee tähendab
neid astmejärke, mida mööda luuletaja vaim vangist vaba-
nes. Selles näeme tema nooruse usalduslikku jumalausku,
Heidelbergi võitlusi panteismi ümber, hingepiinu, mis saat-
sid armsaks saanud kujutelmade hävingut, viimastesse taga-
silangust, uusi jumalaotsinguid, lõplikku tõusmist selgunud
ateismile, ühtlasi asumist võitlusjalale vaimuvabaduse vas-
tassuundadega, peamiselt kirikuga.

Siddharta esialgne arusaamine maksvast usust ja ilma-
korrast on ebateadlik, arvustuseta. Hingevapustavate juh-
tumuste tagajärjel ärkab tas kaastunne, selle järgi asub eritle-
ma arvustav mõte. Temale avaneb nüüd maailma suur
kannatusepilt. Ta loodab abi jumalailt. Et neilt ei tule

abi, et nende olemasoleku kohta pole mingit tõendavat märki, kaotab Siddharta igasuguse usu nende olemisvõimalusse. Ta oli lootnud panteismist lahendust leida, petub aga sellegi ebatäiuslikkusest, jõudes selgunud jumala-eituseni. Seliega on põhja kaotanud ka maksvad usuvalemid, nende kahekeelne vasturääkivus aiva põhjustab protestimeelsuse Siddharta nende vastu. Jumalause kaotanud, hakkab Siddharta ise maailma viletsuste arstijaks. Ta on kindel oma vahendis — vendlikus ligimesearmastuses. Ta hülgab isikliku õnne, ilu ja luule, saab maapealse rahu-riigi kuulutajaks ja põhjendajaks.

Siddharta on uue kuldse, usust ja jumalaist koormamata, armastusele rajatud tuleviku prohvet ja põhjendaja. Tema on inimlik õnnistegija, pakkudes armastusereligiooni jumalata. Kaastunne ja armastus on tema loomu sügavam põhi. Ta seab end opositsiooni kogu maksva võimu- ja vägivallakorruga. Ta ise on sellega küll lähimalt seotud. Olles vägeva valitseja poeg ja pärija, ümbritsevad teda võimu- ja sunnimeelsed ringkonnad. Isa Suddhodana, vana, kuulus vägimees, on küll hea ning rahvalt armastatud, kuid ta on teadlik oma võimust, ta tahe on seadus. Väepealik Jamas on otse võitlusemeelse, võidurikka sõjakangelase kehastus, prints endine sõjakaaslane. Kuid siiski ei viivita Siddharta au ja hiilguse hülgamist, kui ta oma paremat sisetunnet ei suuda kooskõlastada ümbrusega. Siddharta elu eesmärgiks saab kogu inimsoo lunastamine. Sellele toob ta ohvriks enese isikliku armastuse, loobudes naisest, kes ei suuda kaasa tunda tema püüdeile. Ta ei ole rahul ka säärase mõttetarkadega, kes kannavad rinnas armastust küll kõige vastu, kes aga kõige pealt taotlevad isiklikku õndsust. Ta tunneb oma ülesannet suuremana selle erakrauga omast, kes esimeseks põhjuseks oli saanud tema valgustatud ärkamisele. Rauk on tõmbunud elust tagasi, ta katsub kui mõtleja suremist teha omale kergeks. Ta mõtleb ainult oma mina lunastamise peale, teda ei kihuta mingi sügavam kirk oma vendade abiteenistuseks. Ta ei luba küll mingile loodud kasvulegi teha haiget, aga teda ei vii mingi igatsuslik armastustung inimesile vastu. Siddharta läheb kaugemale: tema esimene järelemõtlemine on olnud kaastunne, inimeste valusid arstida mõtleb ta igal ajal.

Säärasena saab Siddharta autori enese näopildiks. Temas saab tõeks sõna: inimese süda on ka püha graal.

Kohati saab ta koguni sümboolseks. Vürstinna ja lauliku kujul astub Siddharta juurde ta puu alla poeesia — et vaatlusse süvenenult tõrjuva käeliigutusega saada peletatud.

Luuletajalikkus kui prohvetlikkus, kunst kui inimest hariv ilmajõud, mitte kui fantastika ja lõbusünnitav mäng. Prohvetiks teeb inimlapsed vaid üks — armastus.¹⁾

Ürgwidmanlik elamus on see ilmahaarav armastus ja selle alus — kaastundmus, samuti kurtmine ilmapildi kannatusrikka, ometi suur-ilusa palge kahenõolisuse pärast. Need Widmanni ürg-algupärased elamused on ka tema värsieepose „Buddha“ elamuselise individuaalsuse sisuks.

„Buddha“ paljastuslikku karmi tõsidust pehmendab idülliline toon. See on meile arusaadav, tuletades meelde luuletaja ilutsuslikku, epikuurlikku loomupalet. Kosmiline loodusetunne on Buddha-luuletisele üheks iseloomulikumaks omapära-jooneks. Ainult harras, loodusetundeline Widmann on võinud tähistavast, oma armsamaid looduspilte, mõlgutuslikult nõnda kujutada (Siddharta surnud erakrauga juures):

Die Nacht ist heilig, heilig sind die Toten
Und heilig die Gedanken in der Brust;
Die wandeln durch die Nacht wie schnelle Boten
Und sind des fernen Zieles sich bewusst.
Und die am Tag mit eifler Lockung drohten,
Die sonngen Fluren, reich in jeder Lust,
Jetzt ruhen sie im Dunkel still und lauschen
Den Wellen, die im Flusz vorüberrauschen.
Dem ewgen Strome, dessen Wellen rinnen —
Doch hört ihn sonst nicht eines Menschen Ohr —
Siddharta lauscht' ihm jetzt mit stillem Sinnen.
Am Himmel aber zog der Sterne Chor
Die Bahn herauf, die Kreise zu beginnen,
Die jeder einst im Anfang sich erkor.
Und wie die Geister schweben leis im Traume,
So hingen sie im weiten Weltenraume. (Lk. 103.)

Looduse hingeõhk lehvib „Buddha“ kõnekujudest, võrdluspiltidest. Loodusesemete hõõguvused, säravused, läikivused, kiirgavused ja sarnased väljendid ehivad sääraseidki mõttekujusid, määraseiks neil mingit otsetarvilikkust ei ole. Otsest looduskirjeldusis aga kirjaniku poolt küll ei millalgi nähtud India looduse kujutamises ei ole piire värvlikkusel:

Es war die Stunde, wo im Strom die Glieder
Der fromme Büsser wäscht und preisend singt
Zur Sonne, die ins Meer nun tauchet nieder,
Die Stunde, wo der Pfau sich sanft entschwingt
Dem Mangobaum mit prangenden Gefieder
Und seinem Rade Demantglanz entspringt:
Die Höhen glühten noch im Abendstrahle,
Doch spannten blaue Schleier sich im Tale. (Lk. 8.)

1) Vrd. Biogr. I, lk. 361.

Harmoniline, idüllitseja autor on aluseks sellisel loodus-
suhtel.

Eepose läbiviimise selgus, elav, siiski vahemaaline osa-
võte kangelase saatusest, mõnusus, millega pärast mõnin-
gat idüll, kõrvalekaldumist jutustus jätkub, mõni spon-
taanselt vaimukas võrdlus või mõttetera — sellised vormi-
lised omapära-nähted on otsemas kooskõlas Widmanni
kirjanikukarakteriga. „Buddha“ idee, elamus on vormu-
nud otsegu jäägita karaktereisse, tegevusse, olukordadesse,
luuletaja hoidub refleksioonidest. Ei ole puudu otse klas-
silise ehitusega, ilukõnalisest salmidest, nagu on seda ilus
looduse-elamusega sõlmitud, kangelase pettumist jutustama
algav salm:

Und Gott kam nicht! kam nicht im Abendglühen,
Das niederstrahlte von der Berge Kranz,
Kam mit den Blumen nicht, die nachts nur blühen,
Wenn auf den Gräsern zittert Mondesglanz.
Die fernen Sterne sah Siddharta sprühen,
Sah ihren vielverschlungnen lichten Tanz —
Doch nirgends konnt' er Gottes Antlitz finden,
Vor dem die Sterne müssten schnell erblinden. (Lk. 110.)

Nägelikud pildid on selged, karged, teravajoonelised või
jälle värvikad, pehmed, soojad — sõda, tulikahju, piin,
valu, kahtlus, India loodus, maastikud, linn ja õndsad aia-
võidupüha pühitus, rauga naeratav lahkumine, venduse-
püha juubeldus j. t. Piltselge on luulekeel, lihvitud värss-
kõne. Kõige selle teose kunstilise omapära taga seisab
autori kunstnikuloomu omapära.

„Buddha“, mis on looja minevikulugu, olles ka tema
iseduselaadi, kalduvuste, alateadvuslikkude võimete ja hääles-
tuste tunnismärk, on lõpliku teosenagi indiviidi kunstiline
väljendusmärk, sümbol. Looja algupära on loomingu indivi-
duaalsuse sisuks. „Buddha“ on kaastundliku inimese kaebel-
lugu maailma ebakõlade üle. „Buddha“ on tõetahtelise
mässukatse vale vangistavate ahelate, ebajumalate troonide
ja pimeduskantside vastu. „Buddha“ on otsiva inimhinge
võidukäik kahtlusest tõele, võitlusest lunastusele. „Buddha“
on selgunu käsulaud ligimesile: armastatagu! Ta on apostli
ülemlaul suurele tõele — üldinimlikule armastusele, proh-
vetisõna uuele jumalariigile, kus vennasidemed kõidavad
rahvaid. Kuid „Buddha“ on ka nautija ohvritalitus kos-
milisele suurusele — loodusele. „Buddha“ on rahuarmas-
taja idüll, õnnelik rahupilt ilma vastastikuse hävitusevõit-
luseta. Ja ta on ka tunnismärk ühe loova inimese luule-
võimest, hellast tundelisusest ja nõtkest vaimust.

*

Kui vaadelda Widmanni olemustuuma üldisis perspektiives, ajajärgu raames, siis tuleb huvituslikult ilmsiks ta ilmavaate ja iseduselaadi osalisus ajajärgu ilmasuhtest. Widmanni nooruse-ilmavaade on olnud seoses oma aja elutundega. Andumusega reageerudes aja sündmusile ja vaimlisile vooludele, on ajajärgu suundpüüded tema ilmavaatekujunemises läbi arvustusetule käinud. Nii võtab ka „Buddha“ ajast osa, sisaldab aja küsimuste kokkuvõtteid ja lahendusi. Widmanni ilmavaate arengut näidates käsitleb ta neid aja sündmusi ja probleeme, mis olid keerelnud kujuneva kirjaniku lahendustaotlusis. Selline „Buddha“ ideoloogia ning ajajärgu elusuhte sidusus selgub nende mõlemate vaatlemisel. —

Ajajärk, mis piirab „Buddha“ loomis-aegu ja ilma ette tulekut, nimelt möödunud sajandi kolmanda veerandi lõpp-aastad, lasevad iseloomustada end, vähemalt ühelt osasuunalt, saksa vaimukultuurielus kui materialismist äralanguse aastad.

Materialism vaimuelus oli tõstnud pead teatavasti sajandi keskpaigu. Selleks ajaks oli jõutud üle suurele revolutsioonile järgnenud suurest reaktsioonist, — selle eksalteeritud usuelust, romantikapõhjalisest elutundest ja kirjandusest, metafüüsilis-idealistikust filosoofiast. Loodusteaduselised leiutised, avastised olid järjest pannud põhja praktilisele elukäsitusele. Majanduslik tõus, linnastumisprotsess, masinakultuuri areng olid lasknud loobuda abstraktseist ideist, asuda reaalsele mõtlemisele ja praktilisele teotsusele.

Hegeli metafüüsika oli korvanud loodusteaduslik, realistlik positivism (Feuerbach, Comte). Materia ja energia saamine olemise põhialuseks oli lasknud loodusseadusil pärida ilmavaimu koha. Darwini põlvnemisõpetus, teooria liikide tekkimisest loomuliku valiku ja kohanemise kaudu, oli seletanud vormide otstarbekohasuse, sillutanud näiliselt lõhe inimese ja looma vahel. Meeleline materialism oli uskunud läbi saada metafüüsikata (Büchner). Ristiusu jumalast oli arvatud end üle olnud saadud, David Fr. Strausz oli asetanud pühakirja ja Kristuse jumalikkuse loomulikku vaatekohta, inimeselisele alusele. Sajandi keskpaigu oli materialistlik mõtlemisviis intelligentisis ja laiades hulkades õitsele tõusnud, ja sealt peale algas ka ta langus.

Veebruarirevolutsioonile järgnenud reaktsiooni kajastus Saksamaal, militarismi tõus, progressistide püüete kokkuvarisemine põhjustas teatud määral üldise pettumuse. Sellises meeles sai mõduandvamaks nende hääl, kes

materialistlikust ilmavaatest ei olnud rahuldust leidnud. Pidades arvestama aja saavutisi, ometi rahuldumata nende ilmavaatelisest mõjust, muutusid säärasead meeleolult pessimistideks. Pöörduti tagasi Schopenhauer'ile, otsiti rahuldust tema filosoofia selgunud ateismist, Hegel'ile vastassuunas; tunti vastavust enestele tema geeniuuste- ja kunstikäsituses, tema armastuses ja kaastundes kõigele olevale, ka loomale eriliselt aga ta pessimismis.

Schopenhauerile osaks saanud harrastus on olnud selle materialistlikust ilmavaatest äralanguse esimesi astmeid. Ühes Schopenhaueriga oli saanud ka buddhistlik meeleolu ajajärgule lähedaks. Schopenhaueri filosoofia pessimism: kannatus pimedate tahteihade täitumatuses; väljapääs elu ringkäigust elu kannatuslikkuse tuntuks — ilusa vaatluse, peamiselt kaastunde kaudu tahtesuretuse läbi; ainult pühaku täielik eneselunastuse-võimalus vabatahtliku askeesi kaudu kõigi nähete vastu ükskõiksusele jõudmisel — seesugused vaatekohad on õige lähedas kokkupuutes Buddha õpetusega, ligendades nõnda, saanud ajajärgu huvi aluseks, india vaimuilma sellele.

Sajandi kolmanda veerandi pessimismi tähtsama tähisena tähistub teatavasti Ed. v. Hartmann'i filosoofia. Ometi kandis Hartmanni filosoofia eneses, nagu see on loomulik, jooni aja meeleolust, tema pessimism sisaldas eneses elujaatuslikke kalduvusi.

Kuigi on ilma olemasolu suur mõistatus, tema loomine ebamõistlik akt, elus eneses mõjub ometi targas otstarbekohasuses teotsev ebateadlikkus, mitte mõistmatu tahe. Ainult ürgsuse ainuüksinduses mõistmatu tahe, ühinenud loogilisega, parandub viimase kaudu oma vigadest, mis läbi selgub olemise mõistupilt ja kandub edasi ilmaprotsess oma kindlale lõpp-eesmärgile („Philosophie des Unbewussteten“, 1869).

Sajandi viimaste veerandite vahetusel leidis veel intensiivsemalt aset säärane elujaatuslik kalduvus pessimismis. Tunnetis kannatavast ilmast oli leidnud tolles põlves tugeva vastukõla. Elu aga sammus edasi tegurõõmsalt ja võidurikkalt. Pidi mindama kaasa, tahetama luua ja nautida.

Hieronymus Lorm võis nõnda kõnelda aluseta optimist kui elurõõmu sisemisest põhjast, mis ei ole sõltuv elu välisest sisust; tunnustada küll piirita kannatust, pehmendada seda kaastunde ja heateo läbi, olla teadlik sealjuures aga selle paratamatus kestuses, vaatamata kõigele kultuurilisele arengule, sellepärast ka tegeliku elurõõmu õigustuslikkuses; võis asetuda sel kombel vahetu, praktiline

elujaatus pessimismi kõrvale („Philosophisch-kritische Streifzüge“, 1873).

Ka ilukirjandus kandis eneses sihukesti aja sümptomeid.

Pärast sajandikeskest kainenemist oli jälle tagasi võidetud meeoleolu, oli hakanud tundmus helisema elutundes. Ja see oli olnud — aja kalduvuse kohaselt — pessimistlik, elust arapöörduv. Hieronymus Lormi ja Dranmor'i (Ferd. v. Schmid) ilmavalulises luules on tunginud see pessimism vahest küll sügavaimalt esile (H. Lorm, „Gedichte“, 1870).

Kuid nagu ajajärgu elusuhteline pessimism suundus elujaatusele, nii esines ka kirjanduselus periood, rida kirjanikke, kelle ilmavaade loometooteis kandis ühiseid tunnuseid — kõikumisi pessimismi ja elurõõmu vahel.

Selline põhitoon oli helisenud Robert Hamerling'i, Heinrich Leuthold'i, Wilhelm Raabe toodangus; nooremates sajandi kolmandal veerandil tuli ilmsiks sarnane kõikumus eriliselt reljeefselt. Refleksiooni läbi sai tugevaks eelegiline ilma ja enesega rahuldamatuse tunne, pööruti kaevates ja väsinult ilmast ära, et hiljemini sellele elujanuselt jälle tagasi tulla.

Seesugune meeoleolu õhkub vastu meile Ed. Grisebach'i varssloost „Der neue Tannhäuser“. Ja säärast sisendust hingab meile näiteks naislühiriku Ada Christen'i (Christiane Breden) luuletistekogu „Lieder einer Verlorenen“, mille võrnatult avameelne isiklik elamusetoon, proletariaadi viletsuse tõelusepilt laseb teda aja materialistlikult põhjalt õige eraldalt välja paista.

Materialistlikust ilmavaatest kõrgemale elukäsitusele ülemineku tee oli säärane elutahte ja elu-eituse sobivus teineteise kõrval. Tugineti teoreetiliselt pessimistlikule ilmatundmisele, leiti aga loovas tegevuses, ilma iluloomu vaatluses väärtusi elujaatamiseks. Tunnetuseline, eetiline elueitus ja esteetiline idealism, teotahtlik olemasolu-jaatus taotlesid kooskõlalist kompromissi, et hiljemini, käinud läbi veel paljastusliku tõeluse tee, hingestuda sümbolismini.

Ajajärgu teise iseloomuliku, ühiskondlikes suhteis järjest esiletungivama nähtena on märgitav sotsiaalne pinevus. Sajandi teisel poolel võttis sotsiaalne liikumine hulkades massiliselt maad, ja sotsialismi teooriad rajati teaduslikule alusele.

Universaalse tähtsusega Prantsuse revolutsioon oli ajaloos aluse pannud uuele ajajärgule, mille põhihelideks oli vabameelsus, liberalism, ja sotsiaalne sarnastusepüüd. Nivelleerumus oli nende mõlemate püüdesuund.

Politiiline vabameelsus oli ilmunud valgustusaja filosoofia poliitiliste ideede — rahva suvereeniteedi, esindusliku riigikorra, demokratismi, isikuvabaduse ja sarnasuse ideede levimuses. Sotsiaalmajanduselisel alal oli ilmunud vabameelsus uute ühiskondlikkude vahetõrgete tekkimises — feodaalkohuste, seisuslike vahetõrgete ja eesõiguste kadumises. Säärane sarnasust, üheõiguslust, sõltumatust taotlevate võimuprobleemiliste ideede tendents sihtis nivelleerumisele, ja see oli üheks suureks tõukejõuks majanduselu pöörete tagajärjel tekkinud klassivahede-vastuolus sotsiaalse omandusekõikumiselise sarnasusepüüde edenemiseks.

Klassivõitluse oli tekitanud teatavasti kapitalistlik majandus. Tehniline edu, loodusejõuallikate avastus ja masinate leiutamine oli rajanud tööstuse uuele alusele — oli tekkinud vabrik. Seega oli tekkinud ühiskondlikus rühmituses uus klass — proletariaat, ja see oli olnud sõltuv kapitalistidest. Üleproduktioonist tulevate kriiside, samuti tööandjate vahelisest konkurentsisist oleneva tööpalga kõikumise all kannatas töölistekiht, puudusid riiklikud kaitseadused. Nii võisid tekkida proletariaadi rahutused ja ka tema klassiteadvus, mis sihikindla teadlikkusega asus enesele õigusi hankima ja nende eest võitlema. Laiades hulkades arenesid ja levisid sotsialistlikud ideed.

Sotsialistlikud ideed olid tekitanud sotsiaalseist vastuoludest ülesseatud ühiskonna ümberkorralduse probleemi lahendusekatsed. Sotsialismi ideoloogide teooriad said tähelepanndava teadusliku ja ka tegeliku, riigivõimult algatatud mõõnmisist, hoopis suurema tähtsuse. Sajandi keskel algas sotsialism oma kriitilist faasi, algas teaduslik sotsialism.

Eelmise sajandi utopistliku sotsialismi esindajad olid tuginenud teadusliku vaatlusviisi asemel fantaasiale, ei olnud arvesse võtnud eluvormide geneetilist arengut. Inimloomu egoism oli aetud ümbrustiku süüks, parandust oli loodetud mingi õige tulundussüsteemi leiutamisest. Reaktsiooni ajal vaibunud, klassivõitluse kasvades uuesti ärganud ühiskonnakorralduse-probleemi viis Marx nüüd Hegeli evolutsiooni-põhimõtte alusel teaduslikule põhjale.

Marx oli ära tundnud kapitali kui võimuteguri. Ajalugu on klassivõitlus buržuaa ja proletariaadi vahel. Kapitalistlik kord on internatsionaalne, parandust proletariaadile võiks tuua samasugune internatsionaalne ühinemine suure vastasjõu saavutamiseks, mis laseks produktioonivahendite riigistamise kaudu jõuda inimlikumale ühiskondlikule korrale („Das kommunistische Manifest“, 1848).

Nii liikusid sajandi teisel poolel Saksamaal poliitilise ja tulunduselise sarnasuse ideed. Levisid mõtted uuest ühiskondlikust kooselust, ilusamast ilmakorrast, mis pidi rajatud olema kõigekülgele ühetaolusele.

Käsiteldava ajajärgu veel ühe iseloomuliku nähtena, omadustunnusena, mille põhjused lasusid üldises teaduslikus ilmasuhtes, tuleb tähistada usuelu kriisi.¹⁾

Äärmine materialism oli katsunud läbi saada ilma metafüüsikata. Suursugusemalt mõtlejad ei loovutanud sise- mist religioossust, aga ristiusu põhitõed — isikliku jumala, sealpoolsuse, surematuse mõisted, imeteod — olid kõigutatud. Ei katsutud ristiusku vääristada ta kõlbluse pärast, vaid püüti üllustada eetikat. Feuerbach oli rõhutanud maist vastutuslikkust ja kohustuslikkust. Schopenhauer'i poolt oli algatatud kõrgem kõlbline suhtumus elusolevusse (Wagner, Spitteler). Hartmann oli nõudnud omakasuta tööd ilma-tervikule; Lange oli lootnud kombeseaduselise väärtus- ilma kaudu paremat tulevikku.

Teadus ja usk seisis lepitamatus vastuolus. Kirik pidi end reformeerima, kui ta tahtis enesele veel eluõigust ja mõju.

Teatavasti suhtus katoliku kirik uutesse vaadetesse vaenuliselt, lootes säilitada oma autoriteeti ning mõjuvõimu järjest kasvava tagurluse kaudu, näit. neitsi Maria süütuse, paavsti eksimatuse dogmatiseerimise läbi. Protestantism aga pidi ette võtma enese sisemise revideerimise, usu ja teaduse vahekorra eritlemise.

Šveitsis oli kujunenud mingi teoloogide reformühing, mille ülesanne pidi olema rahvale ristiusku säilitada, olles sealjuures teadusest kõrvale kaldumata. Šveitsi protestan-lik teoloog Biedermann oli katsunud filosoofiat ja usutun- nistisi kooskõlastada Hegeli õpetise kaudu.²⁾ Religioon ja filosoofia pidid olema vaid eri-suhtumisviisid üldisesse, jumalusse, kusjuures usule kui subjektiivsele, intuiitiiv- seale teadvuse vormile ei pidanud omane olema kahtlus usutõdedes; refleksioon pidi olema teadvuse objektiivse vormi — filosoofia — osa. Jumal olevat jumalik loodus kui igavese, ideaalse, üldise moment immanentses ühtsuses inimliku loomuga; kõige olemise elav, vaimline ürgpõhjus, ilma seaduslikkus („Die freie Theologie oder Philosophie und Christentum in Streit und Frieden“, 1844).

Umbes sarnane tundele rajatud, usku teaduse võitudest

1) Vrd. Scheitlin, lk. 17—24.

2) Vrd. eespool, lk. 85.

sõltumatuks teha katsuv vaatekoht oli aluseks kõikide uuendajate püüdeil.

Õpetaja Heinrich Lang, protestantliku ajakirja „Reformierte Zeitstimmen aus der Schweiz“ toimetaja, oli uue ilmavaate Kopernikuse ilmasüsteemi alusel seadnud vastu piibllilisele, keskaegsele ja ortodoksaalsele. Ei ole võimalik ilmast lahus seisev jumal, kurat, sealpoolsus ega põrgu. Kui piibel kubiseb sääraseist arusaamisist, on kohus seda mitte tõsiasjana võtta, vaid tõe-alusel katsuda seletada. Jumal on ilmas avalduv vaim, loojalik põhjus, nähete ja seaduste kõikjalolev põhimõte. Tundmise ja teotsuse raskusepõhi on selles ilmas („Die moderne Weltanschauung“ — „Zeitstimmen“ 1860, nr. 18 jj.).

Ometi leidis reformteoloogia tugevat vastuvoolu, mitte ainult ortodoksaalseilt ringkonnilt, vaid ka ajajärgu juhtivate mõtlejate poolt, ja seda kõige pealt oma ebamäärasuse ja kindlusetuse pärast.

Kui vanemate teoretikute, nagu Biedermanni, seisukoht oli selge, oli saanud jumalamõiste hilisemate eritlejate avaldusis õige ebamääraseks („Bernische Reformblätter“ — Langhans, Hemman). Jumal oli saanud imaginaarseks võimuks, oli saanud õieti olematuks, kujutamatuks, arusaamatuks. Jeesuse ja pühakirja inimlikkus oli reformlasile selge; ometi esitasid nad jumalateenistusel vananenud liturgiat ja sümboolikat. Rahva arusaamispinna ja ülematekarduse pärast ei suhtunud reformõpetajad oma siseveendumuste kohaselt kogudusse.

Vastuvool ortodoksaalseilt kirikuõpetajailt sündis teatavasti tagurluse kilbil. Tunnistati eneste tuginevust apostlikul usutunnistisel („Kirchenfreund“, 1871).

Filosoofia esindajad olid kirikust üle kasvanud, neile ei oelnud ka reformteoloogia palju.

Fr. A. Lange, Strausz ja Hartmann hindasid ristiusku vaid veel kui ajaloolist nähet. Religioosne elu kui igale individuaalne elamus pidi olema välja kasvamas süsteemilisest vormest, reformteoloogia, liberaalne protestantism pidi olema kunstlik, põhjata, nurjunud katse (Fr. A. Lange: „Geschichte des Materialismus“; D. Fr. Strausz: „Der alte und der neue Glaube“; Ed. v. Hartmann: „Die Selbstzersetzung des Christentums und die Religion der Zukunft“, 1874). Reformteoloogia seisis kõikuval jalal.

Tõsiseimaks nähteks liberaalse protestantistliku liikumise alal sajandi kolmandal veerandil oli Usteri noore kirikuõpetaja

Salomon Vögelin'i tegevus.¹⁾ Vögelini avameelne suhe kogudusega näis koguni reformlasile olevat liiga kaugeleminev, tema vaateid jutlustekogus „Gott ist nicht ein Gott der Toten, sondern der Gott der Lebendigen“ (1864) pidasid isegi need, rääkimata alahoidlikkudest, usutundele mõjumise suhtes liiga külmaks. Vögelini arutused koondusid Kristuse kuju ümber, osutades selle inimlikkust. Ei ole imet, Kristus on olnud inimene, tema elu ja surm ning mõju on sarnane teiste suurte meeste omaga, Kristus ei ole rääkinud jumala kohaselt. Vögelin taotles teaduse ja kiriku tõdede kooskõlastust, kuid kompromissideta. Tõetahtliku avameelsusega ja julgusega katsus ta ustavamaid ideid hulgale osaks jagada.

Kirik ja filosoofia seisid vastuolus, protestantlik kirik ise oli kahes leiris, kuigi nende piir ei olnud kindel — rohke element laveeris mõlemate parteide vahel.

Kokku võtta lasevad käsitletud ajajärgu omadustunud nõtka siis — ilmasuhtelise kompromissina pessimismi ja optimismi vahel, sotsiaalküsimuse pinevil-olekuna, religioosse elu kriisina. Teoreetilise pessimismi kõrval leidis aset tegelik, elurõõmus positivism. Olid saanud teravaks sotsiaalsed vahekorrad, aja mõtlejailt loodi majanduselise sarnasuse põhimõttega teooriaid. Ristiusk oli loodusteaduseliste vaatekohtade esilenihkumise tõttu oma väärtuse teadlaste silmis kaotanud, seda ei suutnud talle tagasi anda ka protestantliku kiriku reformilised püüded. —

J. V. Widmanni „Buddha“ probleemesemeiks on aja iseloomulikud sihtpüüded. „Buddha“ käsitlusaineks on inimese ja kõiksuse suhe; see probleemese mahutab eneses jumala-, religiooniküsimuse. Siis käsitellakse „Buddhas“ inimeste ühiskondliku kooselu küsimust.

Otse „Buddha“ tegelasis arvame ajanähteid kajastuvat. Erakraugas, kes elutahte hävitamise kaudu surmakartuse arvab võitvat, kes kõigest loobunud üksiklasena surmale vastu sammub, usume mõeldavat Schopenhaueri filosoofiat. Buddha-preestrite kaitsvas väljasolekus oma dogmade eest tõekangelase vastu näeme aja võitlusi teoloogide ja vabamõtlejate vahel.²⁾

Missugune on „Buddhas“ ajaküsimuste lahendussisu, seda ilmutab luuletise ideoloogia ligem eritlus.

„Buddha“ metafüüsikalised, religioonilised ja sotsioloogilised käsitlusesemed on, nagu juba tähendatud, jumal ja

1) Vrd. eespool, lk. 86.

2) Vrd. Scheitlin, lk. 81.

inimene, usk ja kirik, ühiskonna-eetika. Seesuguseina on nad muidugi seoses, ühe kasvades välja teisest ja kattes tihti teist.

Põhi, millest hargneb „Buddha“ ideede reastik, on kannatusetuntus. Tunde-elamuse ja ka vaatluse tagajärg on tõde, et kõik olev loom ja inimene paratamatult kannatab. Küsides kannatuse põhjust pöörduakse loomulikult selle ürgpõhjuse poole, keda aastatuhandete kestel inimesvaimus kõige algusena tõeks on peetud — jumala poole. Ent osutub — jumalamõiste on põhjendamatu. Teleoloogiline jumala kujutlemine ei või paika pidada maailma ebamõistlikkuse pärast. Panteistlik jumalatuntus oleks ebatäiuslik, sest kõikjumal ei ole enam jumal; kui järjekindel olla, kaob jumalamõiste panteismist. Jumalaküsimusega oli liginetud ka jumalamõiste traditsiooni kandjale — religioonile, selle täiuslikemale välisele vormile — ristiusu kirikule. Jumala eitusega murdub selgroog igasugusel ususüsteemil, ristiusu kõlbline alustõde jumalatahte järgi elamisest ja sealpoolsest tasust variseb kokku, puht-inimeseline armastuseetika vabaneb dogmade raamest. Ristiusu moraaliprintsip on inimesele hädaohtlik. Kiriku edasielamise püüded on arenemise tõkestuseks. Nõnda on jõutud vaheta suhtesse kõiksusega, ja jääb vaid inimeste omavahelise suhtumise küsimus. Inimene on teiste pärast vastutuslik oma tegudes. Olemasolevaist moraalikohustusist küll ära pöördud, on tal olemas sisemine, intuiitiivne kõlbluse-elamus. Selle kaudu võib inimsoo elu saada üllamaks. Tuleb tunda kaasa teisile ja armastada neid.

On jõutudki nii kooskõlalise ühtluseni. Kannatusepessimismi algtoel tuletatakse tunnetuses ateism ja järeldatakse sellest sünnipärase inimhinge omaduse põhjal tegelikult eluröömsa, altruistliku ühiskonnaelu võimalus.

Kannatusepessimism „Buddhas“ on avaldatud mitte niipalju mõlgutuste kui piltide, kirjelduste, sündmuste kaudu. Pildid sõjakoledest, kujutised tulikahjust, piinasurmast, märatsevast hullunust, rahvahulkade kannatusest, loomade vaevaelust — oma nägeliku õudsusega peavad nad väljendama seda rahuldamatat kurvameelsust, mis tõuseb inimlikus kaastundmuses elu vaatlusel. Need on tõeluse nähted.

Lahinguvälja-pilt:

Hier lagen sie, zu Bergen oft geschichtet,
Die Männer, so das Schwert dahingerafft,
Die Tausend' all an einem Tag vernichtet!
Dem steckt im Nacken noch der dunkle Schaff
Des Pfeiles; jener steht halb aufgerichtet,

Doch ist entwichen ihm der Seele Kraft;
Nur weil ringsum ihn Leichenhügel heben,
Scheint sein durchbohrter Heldenleib zu leben.

Von seinem Pferd bedeckt lag mancher Reiter
Und mancher, den der Elefanten Tritt
Auf's schrecklichste zermalmt; viel andre Streiter
Warf in den Staub der scharfen Lanze Schnitt.
Es schleppten solche mühsam dann sich weiter,
Bis endlich dunkel ward und schwer der Schritt.
Da stürzten sie und waren sichre Beute
Des Raubtiers, welches nun sie nicht mehr scheute.

Da plötzlich traf sein [Siddhartas] Ohr ein leises Klagen
Und machte beben seiner Seele Grund.
Nie hatt' er sonst gekannt solch banges Zagen,
Jetzt aber konnt' er öffnen kaum den Mund
Und mühsam nur die beiden Worte sagen:
„Wer ruft?“ — Da hob ein Krieger todeswund
Sein Haupt ein wenig auf und sprach: „O, kühlet
Mit Wasser diese Stirn von Schmerz durchwühlet!“

Die Krieger eilen weg. Doch dunkel fliegen
Des Todes Boten jenem schon ums Haupt.
Er ruft: „Den Qualen musz ich hier erliegen
Und Täuschung ist es, was ich Tor geglaubt,
Dasz Götterarme den Gefallnen wiegen;
Nein! elend stöhnt er, seiner Kraft beraubt!“
Ein schwarzer Blutstrom quoll hier aus dem Munde
Dem Helden und es sank sein Haupt zum Grunde.

(Lk. 20 j.)

Tulikahju hävitus:

Geschrei erscholl und Stöhnen, lautes Klagen
Verwaister Kinder, die in Scharen dort
Auf ihrer Eltern schwarzen Gräbern lagen
Und nicht verlassen wollten diesen Ort.
Doch trug man mit Gewalt sie auf die Wagen
Und führte schnell die Jammervollen fort. (Lk. 48.)

See tõeluse pale annab põhjust mõlgutuslikule pessimismile:

... Es weinen
Zahllose Menschenkinder jede Nacht.
Und niemand kommt und spricht: „Ihr seid die Meinen,
Ich will euch trösten, wenn der Tag erwacht.“
Nein! hilflos weinen sie und droben scheinen
Des Himmels Stern' in wundersamer Pracht —
Darf eine Welt mit solchem Glanz sich schmücken,
Die nichts doch hat, im Leid uns zu beglücken?“ (Lk. 125.)

Jumalamõistele inimvaimus on antud ikka eetilise sisufunktsioon metafüüsilise kõrval. Religioonid teevad tegemist peamiselt sellega. Maailma kannatuslikkuse äratundmisele jõutud, võetakse jumalamõiste ja -usk kui tõekspeetav traditsioon „Buddhas“ arvustusele. „Buddhas“ lastakse

teose peategelane Siddharta paganlikust polüteismist, mis oma õpetisesisult aga ristiusule täieliku analoogia on kujutatud, jumala eitusele jõuda. Sellega näitab Widmann jumalamõiste väärust. Põhjuseks säärasele kategoorilisusele on olnud esiteks jumalamõiste põhjendamatus usult. Teoloogilise ristiusu-vaate järgi on antropomorfistliku jumala vaimujõus piirita armastustunne suhte määrajaks inimesega. Ent ei ole seletatavad häda, õnnetus ja kurjus maailmas selle jumala läbi. Nõrk on põhjendus sealpoolse tasulikkusega.

„Buddhas“ sümboliseerib seda ideed Siddharta korduv jumalailt abi lootmine ilma kannatusnähteile ja pettumus (lk. 39, 43, 48, 82 jj.).

Kui jumal ei paranda maailma hädasid, vaid laseb neil järjest kasvada, siis ei ole ta enam armastav jumal, nagu ristiusk seda kuulutab. Teoloogidelt põhjenduseks toodava jumala piiramata tahte küsimust arvustatakse teravalt kujukas preestri ja Siddharta vastuollu sattumise loos. Preester räägib vanemaile, kelle lapsed on surnud:

„...Hoch gelobt sei Gottes Macht!
Er gibt und nimmt. Und dreimal Weh den Frechen,
So trotzig tadeln, was Gott ausgedacht.
Er labt das Menschenherz und kann es brechen,
Wie's ihm gefällt. Ihm dienen Tag und Nacht.
Die gut' und böse Stunde, beide stehen
Vor seinem Thron und beide heiszt er gehen.

„Was trauert ihr, anstatt den Tag zu segnen,
Der eure Söhne jedem Leid entrückt!
Wie mancher Schmerz konnt' ihnen noch begegnen.
Nun sind mit ewgem Frieden sie beglückt.
Die Sonne sticht sie nicht, die Stürme regnen
Nicht mehr auf sie; vielleicht war schon gezückt
Ein Henkerschwert, dereinst sie hinzumorden —
Nun sind aus allem sie errettet worden.“ (Lk. 93.)

Siddharta polemiseerib:

„Du aber, Priester, sprich! — Als Himmelssegens
Dies Elternpaar von dir einst wollt' empfahn,
Als fromm sie kamen, Opfer hinzulegen
Und sprachen: ‚Groszes hat uns Gott getan,
Zwei Kindlein gab er uns! Wie lieblich regen
Die Händlein sie' — da nahmst den Dank du an,
Da sprachst du: ‚Freuet euch, dasz diese leben,
Solch Glück ward von den Göttern euch gegeben.‘

„So sprachst du, sagtest nichts vom Henkerbeile,
Nichts von des Lebens Leid und Ungemach,
Verlangtest, dasz mit Dankgebeten weile
Die Mutter unter deines Tempels Dach.
Und jetzt, — da alles sich zum Gegenteile

Gewendet hat, — wehrst du dem Schmerz sein Ach!
Und heiszest danken noch, dasz die verloren,
Für die man danken muszt', als sie geboren!" (Lk. 94.)

Oma piiratuse pärast ei ole ristiusul enam väärtust.
Selgeimalt on „Buddhas“ see mõte avaldatud lõppjutluses:

„Verderblich war ein Glaube, der uns wehrte,
Dies Leben als das Endspiel anzusehn,
Der zu gleichgültigem Sinne leicht verkehrte
Die Regung, dem Verfolgten beizustehn;
Ein Glaube, dessen Priester uns belehrte,
Wenn auch die Bessern sollten untergehn,
Sie würden siebenfach getröstet werden
Für alles, was gelitten sie auf Erden.“ (Lk. 155.)

Ristiusu ametlikele esindajaile kallatakse välja vihavaenu:

„Sprich, Mensch, was wappnet deine Stirn, zu treten
Vor deine Brüder und der Klage Laut.
Zu überschrein mit tönenden Gebeten?
Wer hat mit solchem Amte dich betraut?
Nur eins schafft Menschenkinder zu Propheten:
Die Liebe, die des Lebens Leid durchschaut
Und nimmer ruht, in ewigem Erbarmen,
Bis alle sie umfasst mit Mutterarmen.

„Reiz ab vom Haupt die priesterliche Binde,
Wenn solche Liebe nicht das Herz dir friszt,
Den Lotoskelch, zerblättr' ihn in die Winde,
Wenn du vom eiteln Dufte trunken bist.
Sei arm und sei an Demut gleich dem Kinde,
Das seiner selbst im heitern Spiel vergiszt. —
Und da auch d e i n e m Blick sich in der Wolke
Die Gottheit birgt, so lüge nicht dem Volke.“ (Lk. 94 j.)

Kui teleoloogilisele jumalamõistele ligineda väljaspool
ristiusu moraaltõdesid, ei ole ta siiski põhjendatav. Maa-
ilma viletsusepilt näitab teda mitte suurimana, armastavai-
mana, üllaimana; seesugusena kaob aga tema olemasolu
mõte. Ei ole mingit kogemuselist alust jumala olemasolu
kohta, tema mõistel on inimlik algupära.

„Buddhas“ sümboliseeritakse seda tõveendumust Sidd-
harta jumalaotsimise ja selle tagajärjetuse läbi. Siddharta
nõuab jumalalt mingit tõendit tema olemasolu kohta, nõuab
tema ilmutust.

„Unbillges fordr' ich nicht. Laut will ich nennen,
Wenn du erscheinst, als Gott dich vor der Welt.
Will reuig meiner Irrung Wahn bekennen;
Vor allem Volke sei ich hingestellt
Als Tor und Frevler. Möge man verbrennen
mit Feuer meinen Leib, wenn dir's gefällt.
Nur — da an dir mich zweifeln lässt das Leben —
Lasz länger nicht in solcher Qual mich schweben!“ (Lk. 107.)

Kui jumal ei ilmutu, teab Siddharta, et teda ei ole. Te-
mast võidakse öelda :

„ . . . Süszer, eitler Wahn,
Der du die Menschheit hinderst zu vollenden,
Was ohne dich sie hätte längst getan!“ (Lk. 111.)

Isikulist, ilmast väljaspool seisvat jumalat eitades on
võimalik jumalamõistet samastada kõiksusega. Seesuguse
panteismi leiab Widmann pooliku olevat. Kui jumal ei ole
iseenese üle peremees, siis ta ei ole üldse enam jumal.
Säärase veendumusega on jõutud aga juba ateismini. Üldse —
kõiksusele omastatav jumalikkus ei muuda kõige olemust.

Siddharta küsib panteistliku kõikjumala kohta :

„So hilflos selber, wie denn sollt' er spenden
Den Menschen Hilfe?“ (Lk. 111.)

Selles lasub põhjus, et ta kindlalt igasugusele jumala-
usule selja pöörab.

Jumalaotsimise tagajärjetust on õige selgelt rõhutatud
Buddha lõppjutluses :

„Ich schrie zu Gott, ich sasz in stillen Nächten
Und rang die Händ' und harrte tränenvoll.“

Ich liesz nicht ab zu bitten und zu rechten,
In Demut schrie zu Gott ich und in Groll.
Es hätten Felsen ihre starren Pforten
Wohl aufgetan, gerührt von meinen Worten.

„Doch Gott blieb stumm. O hätt' er nur gesprochen
Ein Wort des Fluchs, ich hätt' es wahrlich gern
Von ihm empfangen! — Hätt' er mich zerbrochen
Gleich einem Rohr, — gelobt hätt' ich den Herrn!
Doch dasz er gar nichts tat, dasz meinem Pochen
Verschlossen blieb der Himmel, dasz kein Stern
In meine düstre Nacht sich durfte senken,
Das liesz zuletzt das Schreckliche mich denken.

„Ich sprech' es aus: Laszt ab, auf Gott zu hoffen!
Denn zwischen ihm und uns ist eine Kluft.
Ihr Armen! ach, ihr wähnt den Himmel offen,
Wenn hoch hinauf ihr blickt in blaue Luft.
So tat auch ich. Doch als ich ward betroffen
Vom Leid der Welt, die eine grosze Gruft
Voll Sterbender mir war, da liesz ich schallen
Den Klageruf und hört' ihn fern verhallen!

Es steht auf freiem Feld der Hirt zuweilen,
Und ihm beklemmt das Herz die Einsamkeit.

Da läszt zuletzt er seine Stimm' enteilen
Und jauchzt und ist von aller Furcht befreit.
Der eignen Stimme Schall musz ihm genügen.
Es ist sein Glück, sich selber zu belügen.

„Auch mag ein Kind der süßen Täuschung frönen,
 Als wären die Gestalten, die im Kreis
 Es um sich stellt, die flittergoldnen, schönen,
 Belebte Menschen. Zwar die Wahrheit weisz
 Das Kind sogar; doch niemand darf ihm höhnen
 Die Spielgenossen, die auf sein Geheisz,
 Von ihm geleitet, Kopf und Hände regen
 Und sich nach seines Herzens Wunsch bewegen.
 „Wir aber sind nicht Kinder mehr! So wollen
 Zertrümmern wir die Götzen unsrer Brust.
 Des ernststen Lebens, das wir Leben sollen,
 O Freunde, werdet endlich euch bewusst.
 Es ist kein Gott! ...“ (Lk. 153 j.)

Jumala eitus ja protest kiriku vastu „Buddhas“ on mahalõhkuv, revolutsioonäärne element. Alused, millele tuginetakse, kiskudes maha vana, ja mis selle peavad korvama, on pärit inimesest. Kivinenud, jumalalise algupäraga kohustuskäskude asemel pöörduetakse sisemisele inimesele — kõlbluselisele elamusele. Ristiusu praktiline ligimesarmastuse moraal vabaneb dogmadest. Armastussunni päritolu on inimespsüühiline — viletsuses ja hädas abi ohkavale maailmale võib vaid sellest lunastus saada. Selle puhta hingetunde kaudu on mõeldav õiguslik, seisuseliselt ja varenduslikult sarnane, õnnelik ilmakord.

„Buddhas“ esineb see humaansuseidee jumalavastase trotsile ja kiriku irooniale vääriliselt rõhutatuna. Kõogu luuletisest õhkub armastuse hingus. See on kõikjal töö kangelase tegevuse sügavam põhjusmotiiv. Siddharta lausub, vaadates tagasi oma elule:

... der Menschen Schmerzen
 Bin ich zu heilen allezeit bedacht.“ (Lk. 163.)

Tema esimene järelemõtlemine on kaastundmus. Sellepärast loobub ta sõjast, ütleb lahti troonist. Hiljemalt pühakuna on too see õpetusväärtsus, mida ta rahvale nende petliku jumalause asemel esitab.

... hütet
 Die heilige Flamme der Gerechtigkeit.
 Und lügt dem Dulder nicht: Dir wird vergütet,
 Was du erduldest. — Nein! Seid hilfbereit.
 O, wenn ihr alles wüsztet, ihr erglühtet
 Mitleidigen Sinns im edeln Liebesstreit,
 Und statt auf Gott den Bettler hinzuweisen,
 Rieft ihr ihn her, an euerm Tisch zu speisen.
 „Viel heilger wird von nun an dieses Leben,
 Kein bloszes Gaukelspiel mehr wird es sein.
 Und niemand wird, um stolz dereinst zu schweben
 Als frommer Heilger, sich der Busze weihn
 Und nach geträumten Wunderkronen streben
 Und andre foltern mit gedrohter Pein.

Nach Gott und Himmel wird man nicht mehr fragen,
Doch in der Brust ein Herz voll Liebe tragen.

„Und ihr, die kaum den Blick ihr dürft erheben,
Weil euch der niedern Kaste Schmach bedrückt,
O schauet auf: dem fluchbeladnen Leben
Seid ihr, sind eure Kinder nun entrückt.
Ein Freibrief ist von heut' an euch gegeben,
Der euch mit langentbehrtem Recht beglückt:
Braman' und Paria, Brüder seid ihr beide,
Zu gleicher Lust vereint, zu gleichem Leide.“ (Lk. 155 j.)

Otsegu vabadusehõiskena kostab Buddha jutluse lõpp-
salm — õndsast päevast ja raudahelate langemisest (vt.
eespool, lk. 184) ja otse utoopiliselt maalitakse pilte uuest
vendluse-elust:

Die Männer Kaschmirs und Saketas schritten
Umarmend durch Kapilavastus Schar,
Und fragten sie nach dem, was sie gelitten,
Und boten sich als starke Helfer dar.
Viel treugemeinte, sanfte Worte glitten
Von Mund zu Mund; auch nahm das Auge wahr,
Wie solche, die im Kampf sich sonst gemessen,
Sich küszten; aller Hader war vergessen. (Lk. 157.)

Hier lagerten, nach Stämmen nicht geschieden,
Die Völker, wie von ungefähr es kam,
Und atmeten des Glückes holden Frieden
Zum erstenmal.

Aus aller Augen strahlte das Vergnügen,
Der neuen Menschlichkeit bewusst zu sein.
Und allen schien, das reiche, volle Leben
Sei ihnen jetzt zum erstenmal gegeben. (Lk. 160.)

Ja revolutsioonääri paatosega pöördutakse nende poole,
kes katsuvad säilitada iganut, tõkestada uue elusisu voolu:

„Weh denen, die des Geistes Hauch nicht spüren,
Wenn er beginnt zu wehen durch die Welt!
Sie sind dem Baume gleich, den nicht berühren
Die Wellen, wenn vom Fels der Bergquell fällt,
Und dem sie, wenn sie dennoch nahn; entführen
Den letzten Grund, der noch die Wurzeln hält.
Wenn alles grünt, musz solch ein Baum verschmachten.
Weh denen, die den Strom der Zeit verachten!“ (Lk. 143.)

Kui Widmann sääraselt esitab tegeliku elu optimismi,
kui ta jumalat eitades ja usu vastu võideldes näitab hu-
maansusele, õnnelikule tulevikule, siis tema pessimismi ei
võida see kuidagi kogunisti.

Jumalamõiste arvustusele pöördus tema inimese eetilise
ja esteetilise elamuse ning hävitusliku looduseaduse vas-
takuse äratundmise pärast. Sama vastakus, andes tuntuse

kosmilise ilmakorra puudulikkusest, oli põhjuseks ka jumala olemasolu eitamisele. Ja see säilis jumala-eitusegi järgi.

On olemas suur elutahe, seepärast ka igavene võitlus looduses. Võitluse olemasoluga on olemas paratamatult ka häving ja kannatus. Inimese elutahet hoiab alal väärtuseleid — kõiksuse ilu, olemasolu nauding kihutab teda tahtele elada. Kuid tema eetiline loomus on vastuolus looduse hävitusepõhimõttega, inimese kõrgem kõlbline loomus ihkab rahu, headust ja armastust. Nii kõigub inimene ikka elurõõmu, ilunaudingu ja kaastunde kurvameelsuse vahel. Säärase nähte tunnetus, temas teadlikuks saamine aina suurendab kannatusepessimismi.

Muremeelsus looduse ollatahte petlikkusest, näiliku veetlikkuse äratundmisest, on „Buddhas“ ilusaima avaldise leidnud Siddharta mõttemõlgutuis looduseretkel. Siddharta rändab hommikusäras oma rada.

... Still war es noch; nur aus dem Waldeskranze
Erscholl von Vogelstimmen Lustgesang,
Und Falter wiegten sich im bunten Tanze,
Begleitend des verlassnen Wandrers Gang.
Zu seinen Füßen aber zogen Scharen
Des Ämsenvolks mit rührigem Gebaren.

Er sah die dunkeln Reihen, wie sie glitten
Durch Gras und Moos, vom Tode stets bedroht.
Wohl schont' er ihrer mit bedächtgen Schritten,
Doch schuf, ausweichend, er den andern Not.
Sie starben lautlos unter seinen Tritten
Und duldeten noch Schlimmres als den Tod.
Wenn sie im Staube zuckend, halb zertreten,
Umsonst um völlige Vernichtung flehten.

Ihm aber war's, als ob mit leisen Stimmen
Der Staub ihm klagte Leiden ohne Zahl.
In neuer Tränenflut begann zu schwimmen
Sein Aug' und er ermasz der Schöpfung Qual.
Und Zorn begann in seiner Brust zu glimmen,
Sein dunkles Auge ward zum Flammenstrahl.
Und wie des nahen Hochgewitters Rollen
Klang seines Mundes heilig ernstes Grollen:

„O lügnerische Mutter aller Dinge!
Weshalb doch schmückst du jährlich deinen Schosz?
Damit ihm junge Lebenslust entspringe,
Und denkst im Schaffen doch der Stunde bloz,
Wo das Geschaffne schnell dein Mund verschlinge!
Wie fein die List! und deine Gier, wie grosz!
Ein duftend Brautbett scheinst du zu bereiten —
Und Todesgötter stehn zu beiden Seiten.

— — — — —
„So wirbt Natur mit gleisznerischer Schöne
Um ihres ewgen Daseins Unterpfand,
Streut Sonnenglanz und helles Lustgetöne
Und bunten Blumenschmuck aufs weite Land,

Lockt auch die leicht verführten Menschensöhne,
Ausstattend mit verschwenderischer Hand
Das Weib, so schön, dasz Götter niedersteigen
Und auch die Weisen sich wie Toren neigen.

„Und niemand sieht die Nacht! Von deinen Sonnen
Ist trunken jedes Aug' und jedes Herz.

Die Seele denkt nur ihre neuen Wonnen
Und nicht den eignen, nicht den fremden Schmerz.
Und doch bricht an die Stunde, wo die Bronnen
Der Freude stehn versiegt; es schweigt der Scherz;
Das Lied erstirbt dem Sänger in der Kehle
Und Todesangst umkreist die bange Seele.

„Es rinnt ein Strom ins Meer der Ewigkeiten
Und wälzt die ganze Welt in seinem Schosz;
Erloschne Sterne, welche Blumen gleiten
Auf ihm dahin und er ist breit und grosz.
Was Erd' und Himmel Liebliches bereiten,
Es ist zuletzt des Stromes Beute bloz. —
Du Frühlingsantlitz mit so hellen Zügen,
Du Sonnenpracht — wie darfst so grell du lügen?“
(Lk. 88 jj.)

Inimese äratundmine, et tema sise-elu ei ole kooskõlas,
ja et see on vastuolus looduse õlemistendentsiga, on maa-
ilma puudulikkuse äratundmine. Pessimism selle pärast
on ka peettumusetrots.

Siddharta peettumus asjatust taevale lootmisest kannab
eneses alati trotsi (lk. 43, 83 j., 90, 111, 125). Õige vai-
mukat trotsi-irooniast peidab eneses sümboolne Buddha nä-
gemusekangastus. Buddhale, rahva prohvetile, viirastub
nägemus:

... alle Menschen, die auf Erden wohnen,
Umwogeten ihn, unzählige Millionen.

Und nicht die Menschen nur, auch Tiere drängten
Sich rings herzu: das edle Rosz, das Reh,
Das Lamm der Schlachtbank, — tausend andre mengten.
Sich jenen bei und klagten laut ihr Weh.
Die Vögel selbst, die stummen Fische zwängten
Heran sich und von Pflanzen, was im Schnee
Nur mühsam kriecht, und was da sprieszt in Halmen,
Es fand sich alles ein bis zu den Palmen.

Da fingen auch die Steine an zu schreien,
Und Wunden klafften schrecklich überall,
Und alles rief: „Will niemand uns befreien?“
Zu Buddhas Seele drang der laute Schall.

Er sprach: „Ein Mittel weisz ich, euch zu heilen,
Und dieses Mittel heilt nicht euch allein.
Auch denen, die im Schosz der Zeit noch weilen,
Ersparst es gnädig alle künftige Pein!
Laszt insgesamt dem Leben uns enteilen!
Doch diese letzte Stunde laszt uns weihn
Der reinen Liebe nur. Im weiten Ringe
Der Wesen eins das andre sanft umschlinge.

„So gehn wir jauchzend in den Tod. Es werde
 Der Stern, auf dem wir stehn, ein Feuermeer,
 Ein flammender Altar die ganze Erde!
 O, solcher Tod, ihr Lieben, ist nicht schwer. —
 Nun ist's geschehn. — Und wie von einem Herde
 Qualmt jetzt ein Dampf im Weltenraum daher
 Und weckt die Götter, welche schlafend liegen.
 Sie schaun um sich und sehn den Rauch entfliegen.

„Und wenn die Wundertat sie nun vernehmen,
 Vielleicht, dasz ihre Seele wird geführt.
 Vielleicht, dasz ihres Werkes sie sich schämen
 Und sprechen: Uns geschah, was uns gebührt.
 Vielleicht auch, dasz, wenn dann der Götter Grämen,
 Wenn heizen Tränentau die Erde spürt,
 Vielleicht, dasz aus der Asche neues Leben
 Und eine schönre Welt sich mag erheben...“ (Lk. 144 jj.)¹⁾

Elusolevuse enesetapp — kosmilise ilmakorra puudlikkuse tuntusest võis tõusta küll säärane vaimukas irooniavälge. —

Sääraselt käsitleb „Buddha“ ajaküsimusi. Ta ütleb oma sõna aja nähete kohta oma looja ilmavaate alusel. Ta esitab teoreetilist pessimismi, kuid ühendab sellega tegelikult optimistliku elukäsituse. Positivistlikult loobutakse ülemeelelise tunnetamisest, sõditakse jumalamõiste ja ristiusu vastu. Ühiskondlike suhete sarnastusprobleemis ei loodeta parandust reformidest, vaid inimese sisemisest üllustumisest.

Elusuhteline põhitoon Widmanni „Buddhas“ vastab aja elutundele. Pessimismi ja praktilist elurõõmu olid ühendanud juba Hartmann ja Lorm. Ometi on see Widmanni suhtes algupärane. See ei ole laenu või mõjustuse produkt, vaid on võrsunud Widmanni iseduse sügavaimaist individuaalseist kalduvusist. Widmanni loomutunnuseks on olnud alaline kõikumine eetilise pessimismi ja esteetilise, elutahtelise optimismi vahel. Widmanni iseduse individuaalne omapära on seisnud kaastundes, armastusejoones, elunautimistungis. Nende sünnipäraste loomuomaduste ilmavaateline tagajärg on pidanud olema paratamatult pessimismi ja elutahtlikkuse võitlus.

Widmanni jumala- ja kirikuarvustuse tulemused ei erine suurel määral tolle aja suuremate mõtlejate vaateist. Oma-päraselt huvitav on aga nende küsimuste käsitlusviis.

Widmanni liginemine ühiskonna-küsimusele ei kanna revolutsioonimeelsuse ilmet. See ei nõua mingit võitlust ega sotsiaalseid reforme. See ei ole tegelikku laadi, see on

1) Idee inspiratsiooni päritolu kohta vt. eespool, lk. 96.

peaaegu utoopiline. Sarnasuseidee aluseks on Widmanni hingeline elamus — armastusetunne; see on küll igivana idee, on siin kasvanud välja aga jälle luuletaja sügavast loomutarbest.

Isoleerituna ei paku „Buddha“ ideoloogia erilist uut. See on Widmanni sünnipärane iseduselaad, mis „Buddhas“ on algupärane.

Widmanni „Buddha“ filosoofiline tähtsus seisab isiku-pärasel liginemises ajajärgu sihtpüüdeile, küsimusile, nende lahendamises ja üldiselt aja vaadete kokkuvõtmises luules. „Buddha“ on luulena väljendanud oma aja tegelikkude tendentside ja teoreetiliste vaadete sisu, ja on teinud seda oma looja individuaalse karakterisisu, isedusekalduvuste omapärasel põhjal. Ei ole uudsed niipalju need ideed, kui see elamus ja loomusis, millest nad on tõusnud. Säärasena on olnud „Buddha“ osa edasisammuvast epohhist, on mõjunud sellesse ning on viinud seda oma poolt edasi.

Kui luuletaja on ulatunud Widmann „Buddhas“ oma aja ümbrusest kaugemalegi, aimates ette tuleviku luulekäsitle endeid. Widmann teeb oma „Buddhas“ tegemist üldiste ideedega, võtab universumi enese luulekäsitle esemeks, objektiks. Seesugune probleemivalik aimab ette hilisemat sümbolismi. Küll kerkib esile too metafüüsika moraalilise kosmiliste aluspõhjate otsiskelus, ent säärasenagi on ta luuletises valdav ja suursugune. Nõnda on eepose „Buddha“ käsituslaadil, kuigi teos erilist uut ei paku, sugulust selle hilisema ilmaluulega, mis süüvis kirega inimese- ja jumalaküsimusisse ja mille heledamate tähtedena kumavad meile vahest Nietzsche ja Spitteleri kuju; on aimuslikku eelkäivust sellega, kuigi määratu maailm lahutab „Buddhat“ näiteks „Zarathustra“st või „Prometheus“est.

Tõeliselt ei ole Widmanni „Buddhal“ luulekäsituselt kaldumust mingisse erilisse, uudsust nõudlevasse ajajärgu voolusuunda.

Sisukäsituselt romantilis-realistlik, stiililt romantiline, kannab „Buddha“ eneses mõlemate luulekäsitle tunnuseid. Idealistlik põhiheli, idülliline loodusesuhe, eksootiline miljöö, tundelised karakterid, luulerikas värsikeel rõhutavad rohkem tema romantilist loomu. Ometi jäädakse kujutuses tõsielu pinnale, liginetakse probleemidele ratsionaalses tõsiduses, paljastavas arvustuses. Nagu Widmanni kogu olemussisu iseloomustas kooskõlalikus, mis vastuolusid ei lasknud millalgi leppimatuseni lõheneda, nagu selle romantilis-idülliline toon alati pehmendas vastakusi, nii on ka „Buddha“ kujundusetoon kooskõla, ühtlus, milles

sobivad varjulikkused ja päikeselisused. Ometi on lõhene nende vahel autori loomulikust tasakaalsusest vahest teravam, eepose olles Widmanni võitluseaja otseseim vastukõla.

Värsieepose „Buddha“ tähtsus seisabki kõige pealt selles vahekorras, missuguses ta on Widmanniga. Ta on vahetuid kirjanuslikke allikaid Widmanni vaimulaadi ja noore-ee ilma suhte kohta. Kuid „Buddha“ on tähtis ka kui häälmöödunud sajandi lõpupoole vaimuelust. Avara vaimu nimel esinemine toob teda olevikulegi ligidale, milles ta ajal, mil kirik jälle ähvardab pead tõsta, mõtlejailt erilist tähelepanu võib leida. Ning kui iluõhkuy luulelugu säilitab ta oma huviaratuslikkuse aegade kestel, ehkki ta ei ole jõudnud oma looja hilisema loomingu küpsuseni.

Seesugusena on leidnud „Buddha“ tee ka eesti kirjandusse. Ilmavaatelse kunsteeuposena on kandunud ta meiegi kirjandusse, saades oma ümberloojalt rahvuslikku koloriiti ja isikupäraseid varjundeid. Kui kaugete võitlusehüüete järelkaja on kostnud ta meile, on veerenud otsegu tormimässu järellaine meie olude umbsusesse. Kui vaimutuule hingus kaugelt on jõudnud ta pimeduseudu lahutama koidiku tärkava helenduse eest.

(Järgneb.)

Ado Säärts.

Kooliõpetaja Mart Jakobson.

In memoriam.

Märtsikuu 1. s. a. suri pensioneeritud kooliõpetaja Mart Jakobson, kes kidura tervise all juba paar aastat kannatas. M. J. sündis 6. okt. (23. sept.) 1861 Nõo kihelkonnas Aru vallas „Ihaste“ talu rentniku pojana. Siia olid ta vanemad hiljuti siirdunud Tarvastu „Tossu“ talust, nii siis Tartumaale sisserännanud mulgid.

Mart Jakobsoni haridusekäik liikus kohaliku külakooli, Nõo õigeusu (vene) kirikukooli ja Tartu 3. algkooli kaudu kreiskooli, mille kursuse ta lõpetas 1881. a. Kui ta vahepeal oli Tartu sillakohtus ja kreistoetri juures kantseleiametnikuna töötanud, astus ta 1884. a. Tartu I (saksa) seminari, kust lõputunnistusega lahkus 1887. a. Muide peab tähendama, et ta kuulus muusikat ja enam-vähem ka kirjandust harrastavasse erksasse perekonda.

Lahkunuga asetati maamulda harvaks jäänud vanemate avalikkude tegelaste reast mees, kes kuulub n. n. rahvus-

liku kainenemise ajajärku. Tema nimi on seotud „Vanemuise“ seltsi tegevusega, eriti möödunud sajandi viimaselt kümnelt, mil kohalikud ametnikud „Vanemuise“ seltsi tegevusesihis nägid valitsuse venestusepüüete takistamist ja tahtsid seepärast, maksku mis maksab, seltsi sulgeda. See ei näinud neile esialgse kavatsuse järele mingit raskust sünnitavat, sest „Vanemuise“ põhikirjas (1865. a.) oli ette

Mart Jakobson.

nähtud ainult „nelja häälega kiriku koorilaulu parandamine ja tõelikuma korra peale seadmine“, mille kõrval võis „muud koorilaulu ka õppida“. Nii ei saanud siis näit. näitemängu- etendusi tegelikult üldse mitte enam arvestada. Selts võis ainult veel nime poolest eksisteeruda, ilma et oleks tohtinud rahvaga ligemasse kontakti astuda, oma uksi inimestele, kes seltsi liikmed ei olnud, avada.

Seisukorra päästmine olenes ainult põhikirjade hankimisest. Kuid nende kinnitamine seisis siseministeeriumi,

s. o. sama valitsuseorgani meelevallas, kes kohalikkude ametnikkude poolt omal viisil informeerituna seltsi sulgemisele kaasa tundis.

Uue põhikirja hankimine vältas jõudu pingutavalt isearanis dr. K. A. Hermann'i ja Gustav Goldmann'i presiidiumi ajal 1890. aastal. Kui üks põhikirja-projekt Peterburi, Riia või isegi kohalikele ametivõimu-kandjaile millegi pärast ei meeldinud, siis tuli ümbertöötamisele või uue kokkuseadmisele asuda. Siin avaldas suurt energiat ja püsivust seltsi abiesimees Mart Jakobson, kes tol ajal Tartu kreispolitseis kantseleiametnikuna teenis. Säärase sisemise toiminguga seisis ühenduses muidugi väline askeldus — lõpmatud sõidud Riiga ja Peterburisse, milleks seltsi esimehed pidid liikvel olema.

Lõpuks leidis mingisugune põhikiri, mis kubeneri näpunäidete järele oli Maarja-Magdaleena Laulu- ja Mängu- seltsi põhikirja järele kokku seatud, 1891. a. alul valitsuse poolt kinnituse, kuid ilma näitemänguetenduste ja einelaua-pidamise loata.

Vahepeal oli M. Jakobson sunnitud leivateenistuse kinnipidamise otstarbel „Vanemuise“ seltsi eestseisusest eemale jääma. Ja igasuguste ootamatuste ärahoidmiseks valiti tuttav simulant, „Oleviku“ toimetaja Ado Grenzstein esimeheks. Kuid see mees lahkus eestseisusest enne ametiaja lõppemist, kartes oma nime kompromiteerimist. Temale järgnesid presiidiumis jälle Goldmann ja dr. Hermann, ilma et seltsi olukorra parandamiseks oleksid suutnud midagi korda saata.

Kuid juhtumisi oli ühele „Vanemuise“ tegelasele, kes kohaliku saksa käsitöölise-seltsi liikmetega läbi käis (arvatavasti G. Koenigsfeldt), nende uus põhikiri, mis ilma takistusteta siseministri poolt kinnitatud, silma puutunud. Selle järele Jakobsoni poolt paari muudatusega kokkuseatud põhikirja projekti esitas nüüd „Vanemuine“ uuesti siseministeeriumile, kaaskirjas teatades, et projekti ärakiri väheste muudatustega on hiljuti kinnitatud Tartu saksa seltsi („Handwerker-Verein“) põhikirjast, ja mis lubatud on väiksearvulisele kohalikule seltskonnale, peaks lubatud olema ka arvuliselt palju suuremale eestlaste hulgaile. — „Vanemuise“ tegelased ei tahtnud oma silmi uskuda, kui umbes pooleaastase ootamise järel, 1894. a. sügisel, kinnitatud põhikiri Tartu jõudis.

Selle põhikirja alusel teotses selts kuni 1906. aasta suvekuudeni. Lahtipuhkenud revolutsiooni tagajärjel ilmus seadus, mille järele seltside põhikirjade kinnitamise aseme-

le astus registreerimine, ja seks esitati „Vanemuise“ poolt uus, avarapiiriline põhikiri kubermanguvalitsusele, kus ta registreeriti.

Peale säärase teenerikka tegevuse on Mart Jakobson „Vanemuises“ ka kirjatoimetaja ametit pidanud ja mitmesugustes toimekondades töötanud, nii näit. J. V. Jannseni hauasamba korjanduse ja püstitamise komitees, kus ta asjaajajaks oli, tol ajal iseenesest mõista ilma mingisuguse tasuta. 1898. a. oli ta ka Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi kirjatoimetaja (J. Tõnisson oli siis esimest aastat seltsi esimees).

Selle järele siirdus M. J. Peterburisse, kus ta pedagoogina tegev oli. Kuna ta leivateenistuse otstarbel võõrakeelseis koolides õpetaja oli (õppeaineks peamiselt saksa keel), pühendas ta oma vaba aja Peterburi eesti seltskondlikule elule, sellest tegelikult osa võttes. Nii leiame teda sealses Eesti Heategevas Seltsis ja Noorsoo Seltsis teotsemas, millest muu seas tunnistust annavad tema paberite hulgas hoidunud pidukõnede käsikirjad ja seltside koosolekuisse puutuvad arvrikkad märgendid. Samuti oli M. J. seal ka ühes eesti raha-asutises nõukogu liikmeks.

Järelejäänud märgendeis konstateerib M. J., et ta oma emakeele teadusliku oskuse on omandanud dr. Hermannilt, olles noores eas lühemat aega „Postimehe“ toimetuse liikmeks. Sellele lehele on ta ka toimetaja Jaan Tõnissoni ajal ustavaks jäänud, on kui kooliõpetaja teda peamiselt toetanud vaeste hooldamisse, keelelistesse ja pedagoogilistesse küsimustesse puutuvate artiklitega.

Kui M. J. 1920. a. enamliselt Venemaalt kodumaale pääses, sai ta õpetajakoha Tartu 15. kuueklassilisse algkooli. Siin õpetas ta peamiselt eesti ja saksa keelt. Kooli juhataja M. Okas lausub „Postimehes“ (4. III 28.) avaldatud järelehüüdes oma haudavarisenud seltsimehe kohta, tema pedagoogilist tegevust hinnates: „... ta pani suurt rõhku eesti emakeele puhtuse ja selguse peale, oli selles asjas väga nõudlik ja kindlakäeline juht oma õpilastele. Kõlbilisest seisukohast tema tegevust koolitöös hinnates peab tähendama, et harva leidub koolimehi, kes nii suuresti oma eeskujuga ja korrektsusega õpilastesse positiivselt on mõjunud kui kadunud Jakobson.“

Tema sulest on erivaljaannetena ilmunud järgmised brošüürid:

1. Avalik abi. Lisadega täiendatud äratrükk „Postimehest“. „Postimehe“ trükikoja kirjastus, Jurjevis (Tartus), 1902. (Puhas sissetulek St. Peterburi Eesti Heategeva Seltsi heaks.) Hind 10 kop.

2. Lehrbuch der deutschen Sprache für vierklassige und ähnliche Lehranstalten und zum Selbstunterricht... Peterburis, 1907. Kügelgeni & Ko trükk.
3. Извлечение из Трудовъ 1 Всероссийскаго Създа учителей городскихъ 4-хъ классныхъ, по Полож. 1872 г., училищъ. С.-Петербургъ, 7—14 июня 1909 г. По Отдѣлу иностранныхъ языковъ. Изданіе председателя Отдѣла М. Я. Яковсона. С.-Петербургъ, 1910. Hind 10 kop.
4. Entgegnung Herrn Emil Lambeck zum Meinungs-austausch über die Frage „Reihenfolge der deutschen Zeitformen in den russischen Schulen“. St. Petersburg, 1912. Hind 10 kop.
5. 20 Probelektionen für den praktisch-systematischen Anfangsunterricht in der deutschen Sprache nach der direkten Methode. Trükitud K. Sööti trükikojas Tartus, 1913.
6. Aschenbrödel. Eine Sage. (Varustatud saksa-estikeelse sõnastikuga.) K. Ü. „Loodus“ Tartus, 1924. Hind 20 mk.
7. Friedrich Rotbart oder Barbarossa. Die Sage, bearbeitet von M. Jakobson. K. Ü. „Loodus“ Tartus, 1927. Hind 20 mk.

Peale selle leidub Mart Jakobsoni järelejäänud paberite hulgas tema käsikirjaline pärand „Ihasteaad“: Aru valla „Ihaste“ talust võrsunud Jakobsoni suguvõsa kroonika, 1700.—1925. a., kirjutatud 1924/25. a. Siia juurde olgu kohe tähendatud, et see kirjutis (kirjutuspoogna 246 kvart-lehekülge) pole oma praeguses kujus mitte trükkis avaldamiseks määratud, sellepärast siis ka sisult enam-vähem korraldamata, stiililt viimistlemata; kuid mõnesuguste ajaloolis-etnograafiliste teadete poolest on ta igatahes tähtis mitte ainult Jakobsoni suguvõsa liikmeile, kellele ta pühendatud, vaid ka asjast eemal seisjale, keda meie rahva arenemiskäik huvitab.

Pealiskaudset pilku heites mainitud kirjutisse, leiame näiteks, et eesti ärkamisaja avalik tegelane, Eesti Kirjameeste Seltsi asutaja liige, kooliõpetaja M a r t J a k o b s o n Helme¹⁾ on nüüd mulda varisenud samanimelise kooliõpetaja loll ja ristiisa. Helme Jakobsonil (hiljemini ostis ta endale „Porimõisa“ nimelise koha) oli esimesest naisest 16 tütart, teisest, kellega ta 69 aasta vanaduses abiellus, üks tütar. Üks tema tütardest naitus Kūti talu omaniku Hendrik Sootsaga, kelle poeg on meie praegune kindralmajor Jaan Soots. Mart Jakobsoni teise tütre poeg on meie kohtupalati esimees Jaak Reichmann. Teatavasti on viimane end. „Oleviku“ toimetaja Ado Grenzsteini lähedane sugulane, seega siis Grenzstein „Ihaste“ Jakobsonide suguvõsa kaugem liige.

1) Teda kui eesti kultuuritegelast mainib prof. Köpp Eesti Üliõpilaste Seltsi ajaloos, I j.

Oma vanavanaisast ütleb kroonika kirjutaja, et see kandnud ristimisest Aadama nime; olnud Viljandimaal Saare kroonuvalla „Räbo“ orjusetalu peremees. Põhja-sõjast võtnud „Räbo“ Aadam Rootsi tragunina osa.

Aadami poeg Jaak käinud killavooriga Viljandi ja Pärnu vahet. Pärnus peatunud ta harilikult kaupmees Jakobsoni n. n. sõbratoas. Kui ta seal viibides kord kaupmehele mingisugusel juhul seletanud, et tal perekonna-nimi puudub, teinud see talle ettepaneku võtta enesele tema nimi, s. o. Jakobson, perekonnanimeks.

Koju jõudes läinud Jaak ligemal pühapäeval ühes oma kolme popsnikuga kirikumõisa, kus kõik neli lasknud endid kirikuraamatusse Jakobsoni nimega kirjutada. Nõnda saanud nad ühise nime omanikeks.

„Räbo“ peremehel Jaak Jakobsonil oli viis poega ja üks tütar. Üks poeg (vist vanem) päris tolleaegse kombe järel isa nime. Ja too Jaagust poeg oligi kroonika kirjutaja Mart Jakobsoni isa. Tema ema Epp oli Tarvastust Kalbuse perekonnast pärit.

„Räbo“ Jaagu eluloo kirjelduses seisab märkus, et teda tabanud traagiline saatus. Ta pole suutnud oma kümnmaksu ($\frac{1}{10}$ kõigist põllu-, niidu- ja karjasaadustest) mõisale ära maksta ja protesteerinud nõudmise vastu. Selle tõttu antud talle mõisas ihunuhtlust. Kui see pole asja muutnud, karistatud teda kirikutulbas, ja lõpuks saadetud ta vangiahelais Riiga, kus ta korduva karistuse tagajärjel vanglas surnud. Ühtlasi on tema poeg õiguse kaotanud Saare vallas talu pidada. Ta siirdus Tarvastu valda „Tossu“ tallu ning sealt hiljemini Tartumaale Aru valda „Ihastele“.

Oma suguvõsa kroonika lisaks on M. J. kirjutanud pikema vemmälvärsi-kujulise poemi, milles ta meelega pole midagi olulist pakkunud. Kirjutis on vähenõudlik kergekäeline visand, milles siin-seal katsutakse nagu mängides silmapilklikku meeoleu tabada.

K. E. Sõöt.

Rootsi kulda Eestis.

Eesti rahvamälestised tunnevad üht maad, kus kulda külluses leida; see on nimelt Kungla. Seal näikse nagu mõni Midas olevat elanud, kes käe külgepuutumisega igale poole kulda hankinud. Sellest kullamaast kõneleb rahvaluule meeleldi; see esineb nagu kadunud paradiisina. Kullarikkus on ometi Kunglasse jäänud. Rahvamälestised ei tea,

et Kungla kulda kuigi palju oleks Eestisse toodud. Tahab keegi Kungla kullast osa saada, siis ei aita muu nõu kui sõitku Kunglasse. Paraku puudub Eestis Varak, kes sinna teed juhataks.

Kungla kõrval tunneb rahvaluule veel teist kullarikast maad, kui ta seda maad ka iialgi otsekohe rikkaks ei nimeta. Aga kaudsed andmed tähistavad sinnapoole, et seal ometi rikkust olemas või vähemalt olnud ja see rikkus sealt Eestisse välja voolanud, ehk selle maa kodusest rikkusest rahvamälestiste teated küll midagi ei kõnele. Et sealt maalt kulda väga suurel määral Eestisse toodud, annab põhjust seda maad nagu muistseks teiseks Kunglaks pidada. Paraku ei ole Eesti seda teise Kungla kulda senini suutnud kasutada, sest kulla siiatoojad on selle kulla „muru põue mulla alla“ matnud, kus keegi veel õigeid „Seesamm, Seesamm, ava!“ sõna ei ole osanud lausuda ega peidetud kulda niisama vähe kui Kalevi kulda või Nibelungenhort'i saavutada.

See riik, kust nii palju kulda meie maale toodud ja kus kuld ära peidetud, on Rootsi. Rahvasuu tuntud rootsi kulla matmise kohta arvesse võttes ei või me muud kui peame Rootsi mitte „rauda kasvatavaks“, vaid Kungla sarnaseks kullamaaks nimetama.

Meil on Kullamaa kirik ja kihelkond olemas. Seda nime ei kanna koht asjata. Rahvateadete järele leidub seal maa sees kulda, koormate kaupa kulda. Sõja ajal viibinud Rootsi kuningas Koluveres, 30 koormat kulda kaasas. Eks vaenlased kippunud Rootsi kuningale ägedasti kallale. Kartes, et vaenlastel kogemata õnnestub kullakoormaid oma küüsi saada, arvanud kuningas kasulikuks kogu selle varanduse maha matta. Ja matnudki kõik need 30 koormat kulda praeguse Kullamaa kiriku ligidale Rohumäkke maha. Sinna see kuld jäänudki. Kuningas surnud, enne kui kulda saanud välja kaevata. Mahamaetud kulla pärast hakatud kohta Kullamaaks kutsuma (Rahaaugu jutud, IV trükk, nr. 69).

Teisendi järele sõdivad poolakad ja rootslased Koluveres. Esimesed, kes kiriku ligidale Rohumäele leeri üles löönud, riisuvad Kullamaa kirikust apostlite 7 kuldkuju ja kuldorelid. Meeleldi viiksid poolakad kirikust riisunud kulla Poolamaale, kardavad aga, et nende saak teel võiks rootslaste kätte langeda. Seepärast kaevavad nad Rohumäkke koopa ja matavad kulla sinna maha, lootuses kulla paremal ajal sealt Poolamaale viia. Ometi peavad poolakad Kulla-

maalt taganema ega pääse teist korda enam sinna saaki välja kaevama (Eesti kohalikud muinasjutud, nr. 113).

Ei poolakad ega rootslased ole Kullamaa kulda tulnud välja kaevama, küll aga mitmel puhul eestlased, viimaks veel koguni Tallinna tõlnerid. Aga senini lebab kuld Kullamaal puutumata. Rahvateate järele on selle Rootsi kulla peale vanne pandud: mägi andku ainult siis kulda enesest välja, kui kullahaldjas 7 venna verd on ohvriks saanud. Seda ohvrit aga Tallinna tõlnerid ega muud ei toonud ja seepärast jäid kõik Kullamaa kullaotsijad kullast ilma; kuigi mõni neist kulda eemalt näinud, pole ta ohvri puudumise pärast sellele ometi ligi pääsenud.

Kindlaid teateid Rootsi sõjakassa mahamatmise kohta arvavad enestel räpinlased olevat, kuid paraku on need kindlad teated mingisuguste hieroglüüfidega ühendatud, nii et räpinlased ometi suure vara kallale ei pääse. Paari aasta eest sain sealtpoolt järgmise teate: „Mõni aasta tagasi leitud Räpina mõisa ligidalt kellegi talu maa seest raudkasti sees olev rootsi sõja-aegne dokument, mis sisaldab järgmist: Täna sel päeval 12. juulil 1710 on Rootsi sõjakassa Vene sõjavägede pealetungimisel siia maha maetud, 2 tonni 200 000 kullatükiga. Koha mõõdud: siit Kõlõsi kõrtsi kaevu juurest 3 ⊕⊕⊕ ida poole, 30 +++ lõuna, 300 . . . tagasi põhja. Üks pool sellest dokumendist saab alal hoitud kuningliku sõjaväe-staabi arhiivis Stokholmis. Dokument on varustatud kuningliku vapi ja kolme kindrali allkirjaga.

Sellest Rootsi sõjakassa matmisest on ka legend vanarahva suus olemas ja selle legendi järele otsimisega on juhtumisi see kast ühes dokumentidega kätte saadud. See isik on ise ära surnud ja enne surma ei tea kuhu selle dokumendi peitnud. Meelde on jäänud selle talu omanikule see, mis siin üles tähendasin. Kõrtsi ei ole enam olemas, selle paik on umbkaudu teada. Koht, kus dokument oli, on mul teada. Koha omanik väga intresseerib selle asjaga ja palub mind selles asjas kaasa aidata. Seda asjalugu tõendab faktiliselt see, et dokument leiti, mis põhjust annab tõe, et see mitte ainult legend ei ole. Kõige raskem küsimus on see, missuguseid mõõtusid nad tarvitasid, mis tähendavad niisugused mõõduüksused või -pikkused neis märkides. Ilma mõõduta ei ole seal midagi peale hakata! Väga kahju niisugust varandust maa sees peidule jätta!“

Nii kiri. Kirja järele peaks Rootsi sõjakassa matmine Räpinasse tõsiasi olema. Isegi matmispäev on kindlaks määratud: 12. juuli 1710. Ja ometi on kogu Rootsi sõjakassa matmine müstifikatsioon. Mis põhjus sundis rootslasi

poolt dokumenti kasti panema ja maha matma dokumendi vara peidupaika sisaldavate andmetega? Piisaks ju teatest Stokholmi arhiivis. Kui aga Stokholmi arhiivis teade leiduks Rāpinasse maetud sõjakassa kohta, oleksid enam kui 200 aasta jooksul rootslased ammu tulnud sõjakassat välja kaevama.

Möönan, et Rāpinast on mingisugune kast Rootsi sõjakassa kohta käiva dokumendiga leitud. Seesugusel juhul on igatahes kogu leid mingisugune müstifikatsioon. Keegi mattis kasti saladusliku dokumendiga niisugusesse kohta, kust kast võidi kergesti leida. Ehk aga ei ole mingisugust kasti dokumendiga leitud; kogu kasti leidmine oleks seesugusel puhul kellegi isiku luule.

Hiljuti sain Narvast umbes samasuguse kirja Rootsi vara kohta, ainult vähem selgete andmetega. Kirja kirjutaja väidab, et tal olevat kindlad andmed selle vara kohta ühes peidukoha plaaniga. Peidukoht leiduvat Narva ümbruskonnas eraisiku maal, kust aga raske vara väljakaevamisele asuda. Kirja kirjutaja oleks valmis kaks kolmandikku peidetud varast Eesti Rahva Muuseumile annetama, kui talle vara kättesaamise kohta juhatust annaksin.

Olen peidetud varade väljakaevamise asjus veel muid kirju saanud, aga et need Rootsi varade hulka ei kuulu, lähen neist vaikides mööda.

Kullamaa vara sarnane Rootsi vara peitub ka Viru-Nigulas Kunda jõe ääres Lammasmäes. Rahvateadete järele tulnud korra Rootsi kuningas sõja ajal kulla-koormatega Eestisse. Kartes, et vaenlased kuidagi kulla ära röövivad, lasknud Rootsi kuningas Lammasmäkke keldri kaevata ja peitnud sinna peaaegu kõik oma kulla, ainult väikest osa oma kätte jättes. Kuningas langenud sõjas. Rootsised matnud kuninga Lammasmäkke, sinnasamma, kuhu varemini juba Rootsi kuld maetud. Kullakelder on raudkusega varustatud, et keegi sinna sisse ei pääseks, keldri võtmed aga kaheharulise kase juurte alla peidetud (M. J. Eisen, Eesti kohalikud muistejutud, nr. 96; J. Jung, Muinasaja-teadus eestlaste maalt, lk. 127). Vanemal ajal on mitmel puhul katsutud seda suurt vara välja kaevata, aga Kunda mõisa omanik astunud alati takistavalt vahele.

Peale selle tuntakse Virumaal veel mitut kohta, kuhu palju Rootsi vara maetud. Nii näiteks kõneleb rahvasuu et ka Iisaku Sõõrumäkke matnud rootslased korra „palju kulda“. Mil puhul ning põhjustel see matmine sündinud, selle kohta puuduvad teated (EWR XXVI, lk. 63).

Viru-Jaagupi kihelkonnast kõneldakse, et sinna Kaunismäkke kaks tündrit kulda Rootsi sõjal ajal maetud ja Vinni Suurmäkke kolm tündrit Rootsi kulda peidetud. Hämaraks jääb, missuguse Rootsi ja Vene vahelise sõja ajal see matmine ette võetud. Muide teatakse veel, et Vinnis Vene ja Rootsi sõjaväe vahel suuremat võitlust peetud. Tuleb oletada, et selle võitluse puhul kullatündrid maapõue peidetud (EWR XXVI, lk. 61). Teisendi järele peitnud rootslased Vinni Kaunismäkke kaks tündrit kulda (EWR XXVI, 61).

Ka Roela sohu matnud Rootsi kindral vara, millel maod valvateks juures (EWR XXXI, 10).

Kuna mujal väidetakse Rootsi vara maapõues leiduvat, teatakse Kiltisist kastitais Rootsi raha ja kulda olevat leitud (H. 4°, XII, 147).

Vist vähemaks tuleb Väike-Maarja kihelkonda Kadila Väljaotsa kaevu peidetud vara arvata. Suurt vara oleks vaevalt võidud kaevu peita. Ka puuduvad Väljaotsa kaevu vara kohta teated, mil põhjusel ning puhul rootslased selle kaevu peitnud, niisama, kas see vara koosnes kullast või muust.

Siimuna kihelkonna Salla Hoostekopli mäest teatakse, et Rootsi sõjaväed vaenlaste lähenemise puhul sinna 7 miljonit kulda peitnud, mis seal veel praegugi peituda. Hämaraks jääb, missuguseist rahaühikuist need 7 miljonit moodustuvad, kas Rootsi või Vene omist. J. Jung teab, et Salla mägedest tõesti palju vanu hõberahasid, preese ja sõrmuseid leitud, ning oletab, et seal vanasti vististi kalm leidunud (Muinasaja-teadus III, lk. 149).

Tartumaalgi tuntakse mõndagi rootslaste siia mahajäetud vara. Kõige pealt kõneldakse Tartu toomimäkke maetud varast. Ühe teate järele matnud Rootsi kuningas oma raha enne venelaste või poolakate tulekut toomimäkke maha, kartes, et muidu vaenlased selle käest ära röövivad (E. 54 848; H, 64; 433). Teisendi järele ei kuulu toomimäkke maetud vara rootslastele, vaid sakslastele, kes maale tulnud rootslasi kardavad (Eesti Kirjandus 1913, lk. 333).

Laiuse lossist kõneldakse, et sinna olevat tol ajal, kui Rootsi kuningas Kaarel XII oli lossis, jäetud palju kulda. Kuld on keldris lossi varemete all (E. 60 936; vrld. Eesti Kirjameeste-Seltsi Aastaraamat 1889, III, 47).

Avinurme Vadikülasse on vist põhja poole suurt kivi Rootsi kulda ära peidetud. Sealt on küll otsitud, aga pole midagi leitud. Kirjad selle kulla kohta igatahes Rootsis olemas (E. II, 3).

Äksi kihelkonda Vedu suure kivi alla lasknud Rootsi kuningas sõja ajal venelastega venetäie kulda ja hõbedat matta. Mitmed on seda vara otsinud, aga ei ole midagi leidnud (Hurt 4°, XXVIII, 333).

Nagu Kambjas teatakse, maetud Oriku mõisa lähedale Rootsi riigi vara maha, mis oodata alles praegugi sealt päevavalgele pääsemist. Kuidas Rootsi riigi vara Oriku mõisa ligidale pääsenud ja miks ta sinna maha maetud, sellest vaikib rahvasuu (E. 54 868).

Võnnu kihelkonna Kullamäest jutustatakse, see pärinud nime sellest, et sinna maetud Rootsi kulda. Sõja ajal pidanud rootslased vaenlaste kartusel oma kulla sinna mäkke peitma, kus vara tänapäevani varjul, karu ja muud loomad juures valvajateks (vrdl. mu Teised kodused jutud nr. 36).

Kodaveres tuntakse Sassi konna küla juures kohta, kuhu Rootsi vara maetud. Kõik teated vara iseloomu ja matmise põhjuse üle puuduvad (E. I, 26).

Rõngu kihelkonnas Aakre Rootsi mägedes sõdinud korra rootslased ja sakslased. Sellest Rootsi sõjast peale hakatud mägesid Rootsi mägedeks kutsuma. Sakslased tunginud rootslastele kangesti peale. Hirmul peitnud rootslased kaks katlatäit raha sinna Rootsi mägede põue, kus vara alles praegugi puhkab. Teisendi järele maetud ligidale Kunimäkke kaks katlatäit raha, ilma et teataks, kas see raha rootslastele või sakslastele kuulub (mu Rahaugu jutud, IV trükk, nr. 67, 68; E. 57 303; 52 900).

Puhja Kavilda Siidri linnagi on sõja ajal suur Rootsi vara maetud, mis nimelt, selle kohta puuduvad teated. Puhjalased on kavatsenud vara välja kaevata, kuid riigivalitsus pole selleks luba andnud. Varandus peitub maa all keldris, kuhu läbi raudukse pääseb (E. 55 467).

Voore mäkke matnud rootslased sõja ajal niisama hulga vara, kuid seda ei leidu enam seal, sest hiljemini tulnud paar rootslast, kaevanud vara välja ja viinud ära. (E. 57 347).

Võrumaal leidub peale varemini nimetatud Räpina vara veel seitsmes kohas Rootsi raha. Põhjasõja ajal viibinud Rootsi sõjavägi Kanepi Krootuses, kus ta venelaste vastu valles ehitanud. Venelaste kallaletungi nähes matnud rootslased oma sõjakassa neisse vallidesse, lähedasse Annemäkke aga tõllatäie kulda ühes tõllaga. Kõik see vara ootab alles päevavalgele pääsemist (E. I, lk. 7).

Põlva kihelkonnas Vana-Koiolas puhkab niisama rootslaste sõjakassa mullapõues. Tartust saadetud sõja ajal Rootsi väele raha järele.

Vana-Koiolas aga puutnud rahaviijad kokku põgenejatega, kes venelaste eest viimaste saadud võidu järel pakku ruttasid. Kartes, et raske on rahakoormaga venelaste eest ära pääseda, arvasid rahaviijad heaks raha tee äärde rappa matta ja ise põgeneda (Inland 1836, nr. 516; Bienemann, Livländisches Sagenbuch, nr. 214.; Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamat 1889 II, lk. 51). Teiste teadete järele on Rootsi kassa Himmaste lähedale Kurõ lompi maetud (Hurt II, 32; 933).

Hargla Mõnistes räägitakse keldritest, mis Rootsi kulda täis. Kuidas kuld neisse keldritesse saanud, selle kohta puuduvad lähemad teated (E. 59 925).

Vastseliinas on rahva arvamise järele koguni kahte kohta Rootsi vara maetud. Raudmäe lähedal leidub kolm suurt kivi; nende kivide alla on Kaarel XII keiser Peetri eest põgenemisel neljasüllase hõbepalgi ära peitnud (H. 2°, VIII, 206). Rahvasuu ei tea seletada, missugusel otstarbel Raudpea hõbepalgiga Vastseliina tulnud.

Vastseliina Oraval Tuderna palus leidub 7-jalane haud. Selle haua kohta räägib rahvasuu, et Kaarel XII sinna palju kuld- ja hõberaha matnud. Venelased sundinud rootslasi põgenema. Et võimata olnud rasket rahakoormat kaasa viia, heidetud see sinna hauda. Kümme minutit saanud rootslased varale mulda peale loopida, siis jõudnud venelased juba nende juurde (H. 2°, VIII, 207).

Viljandimaale on rootslased palju vähem kulda ja hõbedat jätnud kui Tartu- ja Võrumaale. Ainult paaris kohas tuntakse Rootsi vara.

Kolga-Jaanis kõneldakse sõjateest, mille kohta ometi andmed puuduvad, kas rootslased või muud selle teinud. Tee ligidal Pullissaare talu juures näidatakse Rootsi kindrali hauda ja natuke maad hauast eemal öeldakse palju vara maetud olevat, vist muidugi selle kindrali või ülepea Rootsi riigi oma. Teise teate järele on Rootsi kuninga vara Parika talu alale peidetud (E. II, 39).

Kuna mujal sagedasti kullatünnidest kõneldakse, räägitakse Suure-Jaani Sürgaveres kullapüttidest. Venelaste eest põgenev Rootsi sõjavägi matnud edasipääsemise hõlbustamiseks kolm kaasasolevat pütti kulda Kinska talu praeguse aida kohale maha; taluomanikule antud aga käsk hoolitseda, et keegi sealt kulda välja ei kaevaks. Hiljemini tulnud Rootsist kaevajad, kaart kaasas, kullapütte otsima, ilma et oleksid midagi leidnud. Pärast kaevanud ka Kinska talu peremees samas kohas, aga kulda ei tabanud (Jung, Muinasaja-teadus II, lk. 232; E. 926).

Valgamaal tuntakse vähe Rootsi kulda.

Helme lossi juures on mäekink; sinna maetud Rootsi sõja ajal palju kulda; mis põhjusel, seda rahvasuu enam ei tea. Seal olla see kuld praegu peidus (E. I, 21).

Kuningas Gustav Adolfi ajal matnud põgenevad rootslased Rõuge Sä n n a Tõrvapalu ligidale kaks tündrit kulda, mõlemad tündrid maa all ahelatega ühendatud. Teised ütlevad, sinna maetud pütt kulda. 1913. a. käinud Rootsi ohvitserid kaardi järele seda kulda otsimas („Päevaleht“ 1926, nr. 43).

Uue-Antsla Kõrtsimäest kõneldakse, sellesse matnud rootslased sõja ajal kaks tündrit või pütti kulda. Märgiks, kuhu vara maetud, pannud rootslased mäele kivi, millele nad risti, võtme ja ankru peale raiunud. 15 sülda kivist eemal—ometi teadmata, missuguses sihis—peitub rootslaste kuld. Kulda on sealt mitmel puhul otsitud, aga et õige siht tundmata, ei ole midagi leitud (E. 57340). Teisendi järele olla surnukirstu-täis kulda Vana-Antsla vallamaja juures männi all (E. I, 45).

Sarnast kulla matmise lugu teatakse ka Karula Kirbu karjamõisast. Selle lähedale puu alla matnud rootslased sõja ajal koguni kuus pütti kulda ja kuus pütti hõbedat. Seegi suur Rootsi vara ootab alles väljakaevajat (E. 57339).

Erastvere Hüssi ja Ütse talu piirikivile on kolm risti raiutud. Selle kivi lähedale puu alla matnud rootslased sõja ajal kolm pütti raha; ristid kivil tähendavad, et sealt kolm rootsi ahelatäit vaja lõuna poole mõõta. Kaevajad käinud seal, leidnud aga ligidalt metsast veel kolm sarnast kivi¹⁾ (E. 52427).

Ka Erastvere Jõksi järve lõunapoolsesse otsa peitnud Rootsi vägi venelaste kallaletungimise puhul neljale tee-harule seitse pütti kulda maapõue (E. 52424).

Küll mitte kullatündreid, ometi kuld-mõõga varjab eneses Viitina Mustjärv. Korra Vene keisri eest põgenedes sõitnud Rootsi kuningas Mustjärvest mõõda, kuld-mõök pääsenud käest vallale ja sadanud otsekohe järve. Kuningal puudus aeg lasta mõõka järvest üles otsida. Seal on kuld-mõök praegugi; mõnda korda on teda nähtud järves liikumamas (H. II, 50; 431).

Järvamaa on vaene Rootsi kulla poolest. Ainult Paide Vallimäest kõneldakse, et rootslased muiste sinna palju kulda peitu viinud, kallaletungivate venelaste

1) Ristid ja muud märgid kividel tähendavad tavaliselt piirikive.

est põgenedes. Seal ootab kuld alles praegugi päevalgele pääsemist (E. 57 323).

Pärnumaa ei või Rootsi kullaga hoobelda. Ainult Karksi on sellest osa saanud. Ühe teate järele maetud Karksi kiriku kohale keldrisse suur vara maha. Jääb hämaraks, kellele see vara kuulunud. Mõned näpunäited tähistavad sinnapoole, et rootslased seda vara omanud (Rahaugu jutud, IV trükk, 18). Teiste teadete järele kuulunud see vara tingimata rootslastele, kes selle Karksi lossi nurga sisse müürinud.

Läänemaal leiduvast Rootsi kullast oli juba alguses juttu. Peale Kullamaa on rootslased veel Hiiumaale vara — raha — maha jätnud. Pühalepas kõneldakse, rootslased matnud Sarveküla metsa kastitäre raha. Selle rahakasti ja matmise põhjuste kohta puuduvad teated. Igatahes arvatakse rootslaste rahakast tänini mullapõues puhkavat. Vaese maana ei tunne Hiiumaa üldse kuigi palju raha-auke. Tähtsam neist peitub Vallipää mäes, kuid sellest raha-august ei väideta, et rootslased sinna oma kulda oleksid peitnud (E. 54 858).

Muhumaale on rootslased enam vara mälestuseks jätnud kui Saaremale. M u h u V õ l l a küla ligidal võidelnud vanasti venelased ja rootslased. Venelaste ülevõimu kartes matnud rootslased oma sõjakassa, mis ühe arvamise järele 3 pütti, teise arvamise järele 3 vakka kulda sisaldanud, Titaste märke maha ega ole hiljemini seda sealt enam välja kaevanud. Titaste mäge peetakse lahingu asemeks (Saaremaa ja Muhu muinasjäänused, lk. 140). Peale selle leidunud Rootsi vanade kirjade järele, seletab rahvas, M u h u M ä l a küla ligidal Viiruse niidus hulk Rootsi kulda ja hõbedat, mis samuti sõja ajal sinna maha maetud, aga pärast sõda alles sealt ära viidud (E. I, lk. 31).

Saaremaale on rootslased sõja ajal kullatündreid Põide Saaremõisa maha matnud. Hämaraks jääb, kellega rootslased kulla peitmise puhul sõda pidanud, niisama kullatündrite arv. Veel teatakse, et Põide Laimjala Vildeste märke tünder kulda maetud, kuid ei teata öelda, kas sealne kuld tõesti rootslastele on kuulunud. Sellepärast ei saa Laimjala kullatündreid arvesse võtta (E. 54 846).

Viimaks olgu veel juurde lisatud, et ranna-äärsete elanikude jutu järele puhata kuningas Waldemari kuld-kroon Väikese väina põhjas. Kuningas Waldemar purjetanud korra, kuld-kroon peas, Väikesel väinal ja selle purjetamise aegu kukkunud kuld-kroon väina. Krooni otsitud küll hulk aega, aga näkk pole andnud seda enam.

tagasi (E. I, lk. 32). Kuid Waldemar ei olnud mitte Rootsi, vaid Taani kuningas, ega kuulu ta kuldkroon enam sellesse kirjeldusse, niisama ka mitte Anseküla Lömala Kuldrahule 70 miljoniga uppunud Pärsia kullalaev, mida aastakümneid asjata otsitud (M. Körber, Oesel einst und jetzt, lk. 114). Eestis tunneme sadasid kohti, tihti igas vallas, kuhu vara, nimelt kulda, hõbedat või ülepea raha maetud, aga et rahvasuu neid Rootsiga ei ole ühendanud, puudub põhjus neid siin pikemalt harutusele võtta. Nimetatud Rootsi mahamaetud varad annavad meile igatahes pildi, et nendega kuningriike võiks osta, kui need Rootsi varad faatamorgaana kujutustest tõevalda tõuseksid.

Võiks küsida: kuidas on rahvafantaasia just Rootsi niisuguseks kullarikkaks maaks teinud, et see nii palju kulda Eestisse on jätnud, kuna Rootsi tõepoolest kullarikaste maade hulka ei kuulu? Arvan seda nähtust nii võivat seletada: Rahvas kõneleb meie päevini meeeldi „vanast heast rootsi ajast“. Põhjust seesuguseks nimetuseks andsid Rootsi poolt mõnesugused ettevõtted ja kavatsused eestlaste elu paranduseks. See „hea“, mõne rahva kuldset aega meeldetuletav aeg ühines kulla mõistega; juba varemini rahvamälestustes säilinud tähtsamaid vara peidupaiku hakati aja jooksul Rootsi omadeks ja vara ennast Rootsi kullaks kutsuma. Muud meie kodumaal valitsenud rahvad ei ole enesest häid mälestisi järele jätnud ega seepärast rahvafantaasia nende nimesid kulla külge köitnud. Rahvaluule mahamaetud varad põlvnevad kas rootslastelt või nime poolest tundmatult rahvalt; erandina esineb leedulaste või sakslaste nimi.

M. J. Eisen.

Kirjanduslik ülevaade.

Hugo Raudsepp: **Siinai tähistel**. Näidend kümnes pildis. Noor-Eesti kirjastus Tartus 1928.

Absoluutselt võttes ehk sama palju eepiline kui draamaatiline teos, ehituselt mitte küllalt tihe, sisult mitte küllalt distsiplineeritud. Kuid peame arvestama endi kirjanduslikku tasapinda; ja sellelt vaatekohalt on näidend „Siinai tähistel“ tähelepandav teos: kui mitte just samm edasi, siis igatahes väärtuslik ja tervitatav lisa meie mittevilkakale näitekirjandusele. Kui „Siinai tähistel“ ei vapusta ägeda dramaatilise hooga, siis paelub ta iseloomude tüseda eritlusega, veetleb vaimuka mõttekäsitlusega: pearõhk ei lange sündmustikule, mil puudub tugevam sisemine pinge, vaid tegelaste hingeelu paljastusele ja mitmesuguste tõdede vastakuti asetamisele. Nagu seni ikka, nii huvitavad Hugo Raudseppa ka

kõnesolevas näidendis peamiselt naise- ning armastuse- ja usuküsimused, — seekord lähedas ühenduses rahvust ja rahvuslikke probleeme käsitlevate motiividega. Ideeline tagasein on võib-olla laialivalguvam kui draamas „Kohtumõistja Simson“, autor ei haara seekord nii sügavale; ikkagi on ideede käsitus huvitav, omapärane ning autori seniseid eneseväljendusi mitmeti täiendav.

Teose tähtsaimaks ja kaaluvamaks tegelaseks on Mooses: nii iseloomustamise tiheduselt kui selle kujuga seotud ideede rohkuselt. Hugo Raudsepa mentaliteedi erilaadile vastavalt ei esine Mooses monumentaalse kangelasena, — Hugo Raudsepp näeb igas suurtegelases eeskätt inimest kõigi inimlike nõrkustega. Mooses pole tema käsitusel niivõrt teotseja — nagu teda ehk harjunud ollakse kujutlema seniste kunstiliste traditsioonide põhjal — kui reaalelu põlgav mõtleja ning kavatseja, kelle kavatsusi teised peavad teostama. Mooses on siiski suur: mõtlemises ja tahtmises — mitte tegudes, vaimualadel — mitte rusikaga. Et oma rahvast kuulsaks ja vägevas kasvatada, loob ta karmi ning armutu jumala, keda teenides sõnakuulmisega harjunud orirahvas ise peab muutuma karmiks ning armutuks. Mooses ei taha valitseda, vaid kujundada, — mis on kahtlemata raskem. Tema elu-ülesandeks on — endistest egiptuse teoorjadest vaba ning iseteadlik rahvas teha. Autor annab mõista, et selle tõukejõuks on kunagi olnud haavunud enesetunne, kuid see algmotiiv on ammu tuhmunud, asendudes täiesti loomis- ja kujundamis-ihaga, milline põhi-idee kordub Moosese kõnelustes aina uutes variatsioonides.

Iisraeli kujundamise vahendiks valitud jumal on vali ning karm; ja vali ning karm on ka Moosese kuulutatud usk. See usk ei põhjene tunnetel ega pöördu tunnete poole; Moosese loodud usu aluseks on sõnakuulmine ja kohusetunne: „kohus on (ka)ju“, millele ta rajab Iisraeli tuleviku. Kohusetäitmine ja sõnakuulmine on Moosese arvates võrratu vahend Iisraeli vägevaks ja võitmatuks kasvatada; suurte mõtete teenistusse rakendatud sõnakuulmise varamal usub ta imet teha võivat: „Rahvas, kes sõna kuulab, võidab maailma! Suudad sa kujutella, Hitro, mis sünnib maailmas, kui vana vilunud orjarahvas hakkab orjama suuri mõtteid!“ Mingsuguseid ülemaisi ega taevalisi lootusi ei seo Mooses enda loodud usuga: „Meie ei vaja taevasi ega tagailmu! Vallutame Kaanani ja täidame maa. Kui liiva mere ääres, kui tähti taevas! Maine olemine on kõige tähtsam olemine... Kes ajalikus elus ei teotse, sel ep ole igavest elu... Tunnen ainult üht surematust: jälgi jätta maamulda!“ Selline ilmavaade sobib hästi Moosese isemeelse rahvakujundamis-tahtega ning valju kohusetäitmise ideaaliga. Vastandiks Moosesele nii elukäsitluse kui usuküsimustes on Mooses ihult ja hingelt pehmem ning lodevam, vaimult vähem arenenud vend Aaron: praktilise usumehe kehalt ümmarik ja vaimult painduv tüüp idealistliku usulooja kõrval. Aaron püüab tundelõimi palmitseda Moosese karmi mõistuse-usu palakasse; Aaron pooldab meeli ja tundeid pehmitavat, väliselt ilusat ja hiilgavat usku, mis aineliselt tulus maistele jumaluse-esindajatele, preestritele. Aaronile meeldib egiptlaste vana ja pühalikke talitusi harastav usk, — uhked jumalatekujud ning lohutav veendumus, et surmaga pole veel kõik otsas, vaid alles algab parem elu. Mooses mõonab, et selline usk võib hea olla „rikkale ja vanale rahvale, kes ammu enese teostanud“, kuid ei pea seda kohaseks äsja vabanenud noorele rahvale, kel pole minevikku, kes alles otsib

kodumaad, kes „võitluses peab võitma koha maailma rahvaste peres“. Kui Moosese eesmärgiks on — Iisraeli suureks ja vägevaks rahvaks kujundada valjusega ja karmi idealismiga, siis katsub Aaron seda teostada aidata meelituste ja töötustega maast, mis „piima ja mett jookseb“: „seesugune maa peida maailma otsa või veelgi tahapoole — Iisraeli inimesed otsib ta üles!“

Täienduseks Moosese imponeerivale mõtleja-kujule ja vastandiks Aaronis kehastatud materialistlikule oludepoliitikule on idealistlik-auahne teo-inimene Joosua, noorpõlve juht. Millest Mooses unistab, seda Joosua ja temavanused juba tegelikult elavad; Joosua ning Joosua kaudu teostub Moosese kujundamistahe, Joosua tegelikul juhatusel võitlusse minnes saab Iisraelist iseseisev rahvas. Joosua kujus väljendub vähem usulisi probleeme kui igivana vastuolu vanema ja noorema sugupõlve vahel. On vanad laisaks ja tuimaks jäänud, asetades mugavust ja täit kõhtu üle kõigi paleuste, siis on Joosua valmis kogu vanema põlve hävitama rahvusiiku au ja iseseisvuse nimel. Julgena ning auahnena hoolib Joosua sama vähe kui Mooses surmatagusest elust ja hingeõndsusest, peab maist olemasolu ainsaks väärtuslikuks, — oma tegudes tahaks ta igavesti elada, mitte hingeliselt surmataguses teises elus. Oma tegudega tahaks ta Iisraeli kuulsaks teha, samastades iseennast ja oma rahvast: „Minu teod peavad olema Iisraeli teod ja minu kuulsus peab olema Iisraeli kuulsus... Tahan oma elu valmis panna kõige eest, mis on suur, uhke ja ilus. Tahan oma sarvega Iisraeli üles raputada kangelastegudele!“ Teotsemishimu ning idealistliku auahnuse nimel tunnustab Joosua Moosese jumalat: et selle valju jumala abil rahvast kaasa kiskuda tegudele. Moosese ning Joosua mitmepalgelise vahekorra kaudu käsitletud kahe sugupõlve suhtumist valgustab täiendavalt Joosua-Asseri vaenuline võistlus — kus Joosua võitjaks jääb — ja kõrvalkujudest õnnelikult leitud vanameeste Sebedeuse ning Naasoni kõnelused. Noorte ja vanade suhtumist ja kahe põlve hingelist sügavat erinemist valgustavad pildid suubuvad igal pool rahvuse ja rahvusliku tuleviku küsimuse käsitusse, omandades sageli väga aktuaalse varjundi: esimest korda käsitleb siin ilukirjanduslik teos seda meid nii lähedalt puudutavat küsimust nii mitmekülgselt, jäädes ikkagi ilukirjanduse raamidesse.

Ebamääraselt kahepaiksena seisab Moosese ja Aaroni ning Joosua kõrval Mirjami tasakaalutu kaju: pooleni prohvet, pooleni sugulise rahuldamatuse mõjul hingerahu kaotanud naine. On meeskujud — ka vähema tähtsusega kõrvaltegelased — igauks oma iselaadile vastavalt terviklikud kujud, siis jääb Mirjamist võrdlemisi katkendlik ja selgusetu mulje. Liiga tujukalt lastakse teda teotseda teoses, kus muidu igal kujul kindlapiirdeline ülesanne; liiga lõdvalt on ta üldse seotud sündmustikuga, kuigi esineb küllalt tähtsa tegelasena. Autoril endal nagu poleks kindlakujulist käsitust Mirjamist; igatahes ei aita see kaju näidendi tähtsamat põhiideed — usu- ja rahvakujundamisküsimust — kuidagi selgitada, naise hingeelu valgustuse vahendina aga tundub ta liialdusena. Väga iseloomustav, et Mirjamiga seotud stseenid on peaaegu alati kas labased või tsünismini ulatuvalt grotesksed; stseen haldjaga esimeses pildis jätab piinlik-naiivse mulje, kuldvasika ümber tantsimise stseenist üheksandas pildis jääb maotu persiflaaži mulje. Töö stseen üldse ei tundu nagu hästi sobivat sügavamõttelisi probleeme käsitlevasse, tõsisesse näidendisse: Eenoki

„Meie Isa“ parodeeriv palvetus on maitsetu, rahva ja Eenoki „vastulaulud“ langevad kaugele alla teose üldist tasapinda. Ka Mirjami surmastseenil viimses pildis on ebameeldiv kõrvalmaik, — siin siiski sisemistel põhjustel ning õigustatult: „ei ole aus surm surra oma südame laiskusesse!“ Ei ole aus ega ülev — sisutut elu tühjaks joosta lasta mõttetusse surma.

Kui Mirjami kuju näib ebaselgena, siis seda täpsemalt piiritletud on näidendi teised naiskujud: Elvet, Mitra, Sipoora; isegi olulise tähtsusega kõrvalkuju nagu Elveti ema Rebeka jätab selge ja tervikliku mulje. Kõige spetsiifilisem Hugo Raudsepale omane naiskuju on neist kahtlemata Mitra, kelle sententsidesse on autor põiminud oma sarkasmi vaimukamad õied. Mitra — maise armastuse preestrinna — ning praktiline usumees Aaron valgustavad neljanda pildi öises stseenis armastuse- ja usuküsimusi sellise sundimatu avameelsusega ja nii omapäraselt vaatekohalt, et nende kõnelused kahtlemata mõjuvad šokeerivalt mõnessegi kitsarinnalisse lugejasse, pakkudes skeptilisemale vaimule võrratut naudingut.

Vastandiks Mirjamile ja Mitrale kui puht-aistilise armastuse esindajaile on Joosua mõrsja Elvet, kelle suu kaudu kõnelevad ürgnaise emainstinktid, mis pole — ka autori arvates — vähema väärtusega kui mehisus ja teotsemis-ihad: „Sinu kuulsus kannab mõõka pihus. Aga maailm, millest sa rahutu, püsib, senikui leidub naisi, kes on õndsad oma südame saladustest ja kannavad vaikselt elu koormat... Kui sinu nimest ja tegudest enam kübetki ei ole maailma teadvuses, elame meie edasi oma veres, ja meie armastuse tuhandest kerkivad ikka jälle uued maailmad.“ Kui autor kohtleb Mirjami kuju peaaegu tsüüniliselt, siis Elveti käsituses tundub Hugo Raudsepale tavaliselt võrrast lüürilist elementi. Autori erinevat suhtumist neisse kahesse naiskujusse väljendab selgesti Elveti ja Mirjami surma stseen: kõrvutades suurima andumuse ning enesesalgamise himura ning iseka nautimisihaga.

Sipooras kehastub suure mehe tagasihoidlik-hoolika abikaasa tüüp; ühtlasi aitab see kuju täiendada Moosese iseloomustust: „Kardan Moosese pärast. Ta hävitab enese tööpingutuses. Need käigud Siinaile tapavad ta. Ei pea end petta laskma, kui ta lausub: „Olen Mooses.“ Mina tean teda. Ta ei ole seda. Ta ainult tahab saada, mida ei ole. Ja see kulutab hirmsasti!“

Nimetamata ei saa jätta, et näidendi ainestik ja keskkond võimaldavad tarvitada jõurikast, kujukat ja plastilist keelt, milles ajuti kuuludub piiblikeele kajastusi. Kahju, et autor pole hoiduda suutnud teose üldise tasapinnaga ebakõlas olevaist labasustest! Ei tähenda ju labasus veel primitiivsust, mida on taoteldud.

M. Sillaots.

Mats Mõtslane: Mu kodu. Romaan. „Noor-Eesti“ kirjastus 1927. a. 302 lk.

Iga inimese võimel on oma kindel piir. Kui sellest piirist üle minnakse, siis kannatab selle all kõige pealt töö tulemus. Eriti on hädasohtlik seesugune enese ülekirjutamine ja lugejate kulul vesistamine kirjanikule. See võib rikkuda peagi autori ja lugeja hea vahekorra.

William Shakespeare'il tuli iga aasta kohta keskmiselt üks uus töö, Henrik Ibsenil aga iga kahe aasta peale. Kuid Mats Mõtslane saadab ühe ainsa aasta kestel turule kaks kehakat

romaani, kuuludes ise nende kirjanikkude hulka, kelle looming on võrdlemisi kitsas niihästi aine alalt kui ka käsitusviisilt. Mõtslane on olnud väheproduktiivne ja avaldanud töid ikka aastatepikkuste vahealgade järel. Kuid nüüd korraga ühe aastaga kaks paksu romaani, mille lehekülgede summa ei jää paljut taha A. Tammsaare „Tõde ja õigusest“. Võib-olla on need teosed juba kauemat aega sõnastamatult valminud autori kujutlusis, kuid kirjutatud on ta nad küll lühikese aja kestel ja nii-öelda üle peakaela. Eriti maksab see just viimase teose kohta.

Mõlemad — „Liblikalend“ ja „Mu kodu“ — moodustavad sisult ühtekuuluva terviku: viimane algab sealt, kus lõpeb esimene. Korporandist poja Otto läbi võlgadesse sattunud Altvälja talu omanik Andres Karotom sureb. Talu juhtimine jääb tema tütre Agnese hooleks, kes oma ettevõtlikkuses lühikese aja kestel päästab talu oksjonihannri alt. Seda talu päästmise lugu jutustabki Mats Mõtslane „Mu kodus“.

„Liblikalennu“ suuremateks puudusteks olid kompositsiooniline ühekülgsus ja stiili jämedus. Siin õitsevad need puudused veeliopsakamalt. Stiilikonarustes on mindud paiguti päris lihtsa lohakukeni. Nagu näiteks lk. 72: „Need valmistatakse savi, tuha ja sõnniku segust. Niivõrt kõvad nad on, et kannavad taime ühes mullaga istutamist, kuid mullas mädanevad kergesti ja on ühtlasi ka heaks toiduks taimele.“ Või jälle lk. 165. järgmine germanismi „pärlit“: „Ta peatub hetkeks ja köidab kitse vankrilt lahti.“ Selliseid näiteid võiks tuua terve rea, kuid jätkub neistki.

„Liblikalennus“ oli kohti, mis kirjanduslikud ja sellelt seisukohalt nauditavad (näiteks jutustuse lõpupoolne osa: viljaikaldus, konflikt sulasega, hoonete süütamise katse). Kuid „Mu kodust“ võime selliseid episoodide otsida peaaegu asjata. Ja kuigi mõni üksik kuskil välgatub, siis upub see igasuguste õpetavate ja targutavate traktaatide ja eluvõõraste idealiseerimiste rägastikku. „Mu kodu“ on pigemini küll mingi ilukirjanduse-vormis esitatud rahvalik-õpetav veste kuskilt „Uue talu“ või mõne teise põllumajandusliku kutse-ajakirja joone alt kui ilukirjanduslik romaan.

Teose kandekuju Agnest laseb autor filosoferides end ise-loomustada: „See siis tõesti õnn on mehele minna? Mehele, kes juba kümne teisega enne sind on olnud, kes isemeelik, toores ja vastik türann... Minu mees peab samane olema kui ma ise, keda keegi pole suudelnud.“ Tundub otse kurioosumina, et Agnes, keskkooli-haridusega neiu, eluealtki küllalt kogunud (25-aastane), võib kuskil soode ja rabade taga kasvanud elukogemusteta murdealise tütarlapse kombel naiivselt unistada ja näha juba süütus suudluses mingit vihkamisväärset patustamist.

Paraja partneri Agnesele moodustab Altvälja tööperemees Ado Tamm, keda autor lõpuks kujutabki Agnese „romaani“ kangelasena. Ado Tamm on mees, keda ei nähta liiga lõbusas tujus ega ka norutamas, vaid kes on alati ühevõrra erk ja tegev nagu korras masin. Ta ei käi simmanitel ega mängi kaarte. „Ta armsamaks ajaviteks on vabal ajal nokitseda asjakeste juures, mida keegi ei ole talt nõudnud, mille järele ei tunta erilist vajadustki“ (tõepoolest masin, aga mitte inimene!). Ent huvitaval kombel laseb autor Tammel, sellel „korralikul masinal“, esineda pärastpoole seltskonna-inimesena, kes tunneb mitmeid mängu, laule ja „näib üsna osava tantsijana“. Jällegi omasugune kurioosum, kust ja millal ta siis seda kõike on õppinud ja isegi niivõrt, et võib

osutada koguni osavakski, kuna ta muidu ei käi simmanitel, vaid istub kodus, kus „ta armsamaks ajaviiteks on vabal ajal nokitseda asjakeste juures, mida keegi ei ole talt nõudnud, mille järele ei tunta erilist vajadustki“. Üldse ei näi Tammel olevat eeldusi seltskonna-inimeseks, kuid korraga annab autor talle kõigi tõsieluseaduste kiuste selle loa kätte ja ennäe, Tamm teotsebki menukalt.

Selliseid vastuoksusi teose kandekujudes võiks tuua veel rohkesti.

On ilmne, et autor on tahtnud kujutada oma teose peategelaste paaris inimesi, nagu nad tema arvates peaksid olema, kuid on sattunud seejuures libedale ja andnud elusate inimeste asemel vooruste tükikestest kokkulapitud mannekeenid, mis purunevad kohe, kui elu orgaanilise arenemise loogika haamriga nende pihta koputada.

On ju iseenesest tervitatav nähtus, et kirjanduses püütakse pakkuda ka positiivseid, eluehitajaid tüüpe. Kuid need peavad ikkagi olema kõige pealt elusad olevused, inimesed kogu oma kannatuste, tunnetepaiangute, rõõmude ja muredega. Neid peab kandma eluline tõepärasus, kui autor soovib, et nad oleksid lugejale usutavad ja vastuvõetavad.

Arno Raag.

Johannes Barbarus: Multiplitseerit inimene. VI kogu värsse. Eesti Kirjanikkude Liidu kirjastus. 1927. a. 102 lk. Hind 300 mk. Kaas Jaan Vahtra'lt.

Johannes Barbaruse kirjanduslik tee on kindel, sile ja korrapärane, järk-järguline arengu tähistest möödumine. Oma kuuenda värsikoguga on ta jõudnud omapärasuse platvormi viimasele äärelle, mis teeb teda täitsa erinevaks meie luules. Asjata otsiksime eesti kirjandusest luuletajat, kellega Johannes Barbarus oleks kõrvuseatav ja ka — võrreldav.

Ükski teine meie luuletajaist ei või südamest tulevalt laulda Barbaruse toonis niiviisi:

„Minu inspiratsioon, — see on vint
ruumi puuriv. Hing tiibade süles.

Mu südame Lasnamäelt aerod tõusevad üles,
suitsulindina paberil tint.“

Barbaruse luule esineb juba eelviimases kogus — „Geomeetiline inimene“ — suure püüdena, tungina — Universumisse, Ruumi. Kogu kosmose kokkusulatamine, maailma elu nähtuste, väljenduste ja igasuguste esemete lahutamata liitmine, enese kõigega sidumine — see on Barbaruse „südame tunne“ — samal 20. sajandil, mil üks Kaduviku ristil kõlgub, teine jälle oma Maarjamaa mulda suudleb.

Johannes Barbaruse kõnealuse luuletuskogu esimene tsükkel „Multiplitseerit inimene“ sisaldab rea luuletisi, kus autor seob tänapäeva poeti, loovat vaimu, inimest maailmaga, kus ta sõnastab selle olemise mõiste ja mõtte, kus ta irooniliselt naeruväärustab teisi, kus ta „lobiseb“ muigelise naiivsusega ja pateetilisel esitab enese suhet tänapäevaga.

20. sajandi luule mõistmiseks ei kõlba vana pehkinud peaju, sest luulet ei nautita nüüd romantilise joobumuse ja hardusega, oleme kaugel sentimentaalsusest ja õrnusest; nüüd on

„looja hing muutunud pinnaks ja jooneks“,

sest et iga luuletaja on „tähtsaamat uus“. Olles teadlik oma erinevusest võib Barbarus ka laulda:

„Olen inimene inimesen sulatet
isik kaob, olen mass;
tänavkatlan keen.
Kõige tuksuva, pakitseva alustass
minu rinnakast — huikav sireen.
Universumile andunud — ulatet
kõige närvidega: tuks, tuks!
iga süda mul lahtine uks.“

On tunduv selle looja vaimu sisetunde pakitsus, ta kiivus, rahulolematuse, rabelemine ja ta elamuste skaala suur võnkumine. Rahulolematuse ja tusk sunnivad Barbarust hüüdma:

„... elan all — kungi madalan — sügaval,
elavhõbe ei tõuse südamermeetri pügalal“.

Olgugi väikese rahva poet, tunneb Barbarus ühendust maailma poetidega (neile väljendab ta oma sümpaatiatki 9. lk.); hingesugulus ja aeg, meeoleolu sunnib tal üleskutsuvalt, nagu kirjanduslikul miitingul, hüüdma: „Kõigi maade luuletajad, ühinege!“

Tänapäeval ei ole enam romantikat, unistus on realiteediks saanud, inimene on liiga tark, ta oskab ainult raudses rütmis tunda, võimatut ja fantastilist unistada. Ja ta ei tunnegi, ta pigemini mõtleb, mõtleb oma mõistusega, teadmisega. See ilmestub ka Barbaruse luule lugemisel: see on rohkem, peaaegu täiesti mõistuse töö, aga ometi vaimukas, huvitav, üllatav mõistuse töö.

„Ja mu hing, — see lahtine ajaleht,
trükitähtedest teht“.

See mõistuse-iseloom ei saa loodusegi puhul lüüriliseks. Ta vaatleb lille, värvi, pilve, päikest jne. kui eset; seejuures huvitavalt, omapäraselt, võrreldes leidliku rabavuse ja üllatamisega:

„Sellal, kui kõik õitseb, maa pakatab,
inimene kuulatab, vakatab:
puu mõtleb omi rohelisi mõtteid,
igal lillel idee mitmevärviline pään,
iga taim oman mõtiskelun filosoofi öde.

Kaitseliitlase mundrin karuohak täägivõtteid
proovib. Militarismi sarnast vaatama ma jään:
liig karm paistab umbrohu sõjariistun tõde.

Panen rinda omal ellerheina rahulipu valge:
lillesõdagi vastik, pööran päiksesse palge“.

Niiviisi võib ainult siis rääkida, kui „tõde on rusik ja raha“, kui militarism on esindumas isegi lilledes. Vaimukas ironia tuleb kogu käesolevas raamatus nähtavale, ent väga huvitavalt just luuletises „Multiplitseerit õõ“.

Teises tsüklis — „Mina ja...“ — näitab Barbarus oma suhteid ning suhtumusi üksikute esemetega, nagu aeroplaaniga, kuulustulbaga, mannekeeniga ja naisega. Siingi on esitatud need ra isikupärased voorused ja omadused, mis ilmsed ta luuletistekogu eespool-mainitud tsüklile ja ka kogu teisele poolele. Ent siingi korduvad samad mõistuslikud mõistuse saavutised, mõtlemisproduktid.

Barbarusel on palju ühist eriti Prantsuse, siis ka teiste Lääne-Euroopa moodsate luuletajatega. Kas või hispaanlase Ramón Gómez de la Serna'gagi. Näiteks:

„Rohkem kaastundmust,
jätke kui võite, —
igal ajal, vaesel tulbal ka hing...“

Autori kannatus annab sellest osa ka asjadele, esemeile.

Mõistuseluletajana ei suutu siis Barbarus ka naisesse sugugi „lüüriliselt“, „erootiliselt“, vaid ta lahendusviis on hoopis lihtsam: ta võtab naist kas luuletisena, kus „käed — read rinnad — riimid...“, või talle on naise suudlus nagu „õhtusöök“ („soe, palav? Kuidas pliit, kuidas köök!“).

See on võimalik vaid moodsal ajal, mil

„Moodne armastus veereb nagu tank
üle kehade maastiku, hingede rägastiku
mäest üles, mäest alla.

Moodne süda: hoiu-, laenude pank

käiguks ukсед kõigil' pärani valla...“

Nagu Johannes Semper, kiindub ka Barbarus läände, eriti just Pariisi. Barbarus laulab sel puhul: „Olen loodud kahepaikseks, — ei jää keskööl süda vaikseks: sina sääl, mina siin.“ Või võrdleb teda võluva ja moodsa naisega („Pariis — daam saledam mäine“), ja kirjas Pariisist toob ta esile niisugused read:

„Meie päike on kutsunud ääs,
keset taevast — sidron prügikasti visat,
tasa venib pilveräbalate voo,
taevasuule pole minki teps lisat.

Võta omaks, võta omaks mind, Lääs.“¹⁾

See silmategemine ja kurameerimine Läänega on tuttav. Meie teame sellest mõndagi. Sealt on toodud kaasavarana meile palju võõramõjulist. On seda Barbaruseltgi. Kuid tingimata — ta isikupärasus pole selle all mitte midagi kaotanud, ta on jäänud ikka huvitavaks, leidlikuks — ka neis värs-sides, kus luuletaja laulab Eestist, kus ei figureeru moodne elu foksi ja ruletiga, saksofooni ja five-õ clock dancing'iga, jne.

Luuletajale on lohutamata raske, et ta peab pisilinnas elama, see laiakaareline hing:

„Tühjus haigutab. Tänav suur surutõrs,
kun viinamarjaks süda, hing, vaim — terve mina;
ülal taevas — letargiline kanaõrs,
kun kanadeks pilvede kaelavajuv tina.“

„Hallis reisikirjas“ väljendub sama meeoleolu, kibedus kodumaa kitsusest, väiklusest. „Terve Eesti mingi kasarmu — hall,“ sellepärast siis võib ka reisikiri olla „sellest rõõmuta — hall“. Ei leidu luuletajal usku sellesse maasse: „Eesti tulevik — edu, või sigade, munade väljavedu,“ sest et siin

„Kogu huvi keerleb. lihunikke, lihapoe ümber,
tänapäeval küljen — nagu tapahärjal number.“

Barbaruse „rinnast ruumi hüpata tahab süda kuum“ — seega on ta ka universaalselt mõtleja iseloom. Tema luuleala on

1) Minu sõrendus. K. Eh.

lai — nagu maailm. Ja seda me näeme — see ulatub Tallinna börsi sedelist Côte D'azuri, pörsaste juurest propellerini, külarealism-maalt Eifeli torni, mannekeeni juurest taevaakende luukideni jne. Ta väljendus on hoogus, rabav, vaimukas, algupärane, irooniline, võrdlusterikas ning -leidlik, rütmiline ja peaaegu alati riimitud. Riimid on lihtsad, kuid täiuslikud, ja nende vanamoesuski ei tundu valusana, vaid täitsa loomulikuna, sest need on vahelduvad pikkade, mitmesilbiliste riimidega, mis muide meie luules nii vähe tarvitata. Barbaruse „Multiplitseerit inimene“ on moodne raamat ja sellepärast ka ainult teatavas ringkonnas loetav. Igatahes publik seda ei mõista, lihtsalt: ei saa tast aru. Kuid ta väärtus on püsiv.

K. Ehrmann.

Mihkel Jürna: **Tavalised**. Novellid. Noor-Eesti kirjastus Tartus 1927. 160 lk. Hind? Aleksander Bergmani kaas ja siseilustised.

Stiililt tugevasti omapärane, kuid võrdlemisi raskloetav raamat. Jürna tundub alatas heitlevat sõnaga, nagu oleks ta kida-keelne. Tema väljendusviis on kohmakas, laused raskepärased; stiiliehitus tuletab meelde külmunud mullapankade kergitamist raudkangi ja talbade abil: katkendlikud, lühikesed laused on nagu vaevu ritta lükitud, — iga lause omaette tervik. Sellist stiili lugeda pole lõbu, vaid peaaegu töö; tuleb igasse lausesse süveneda, tähelepanu iga sõna puhul pingutada. Alles mitmekordne lugemine avastab täieliselt Jürna stiili erilaadilise maastiku; siis aga võib seda koguni nautida.

Parimad nii vormilt kui sisult on novellid „Isa“ ja „Tavalised“: mõlemad inimesi ja maailma lapsepsühholoogia vaatekohalt käsitlevad. Jürna stiili iseloomustuseks kummastki lühike osund: Urvis emalepa alla läkis vesi. Ringi solises ja nõrgus. Kuluhallid niiduküürud torkisid tund-tunnilt rohekaid harjasid. Mustad ja porilõgased põllud aeva lehkasid. Soe imar aur tossas kõikjal. Kevad aga rookis ikka häbematumalt viimseid lumenarste mulla niuetelt“ („Isa“). „Ikka enam tühjusid tänavad. Kustus akende tuestik. Kiirelt möödusid üksikud ruttajad. Põgenes samme. Nende eest veeres kägisev kera kassipaariks, kadudes väravate alla, pika nürru vaibudes“ („Tavalised“). Seal kirjeldatavaks keskuseks loodus, siin linn; mõlemad joonistab autor samade vahenditega: lühikeste, nagu hakitud lausetega. Iga lause tahaks anda midagi terviklikku: „Süttisid tuled ning vehkles varje. Väravate õõsides¹⁾ lömmitas videvik. Suud täis värsket leiba, istusid ühes meist vennad. Neelasid puremata, ahnelt. Pala järgnes palale. Isu oli aga kustumat“ („Tavalised“). Sealjuures taotleb väljendusviis võimalikult tihedat plastilisust; pilt lükitakse pildi kõrvale, lugeja mälu ja tähelepanemisvõimet alatas pinevilt hoides: „Üle majade kummus potisinine saast, nõrgus müüride tühemisse, laskus põiktänavale, riivas torne ja katusviile. Ajuti käristas sõiduk tigelal haugatusel juurduvat vaikust. Uppus siis rameda urinaga kivisesse sik-sakki kui päratu hurt“ („Tavalised“). Võrdluste ja iseloomustuse vahendiks on sageli maamehlik-süütu, kohmakas jõhkru; mõnikord muide tundub see nativsus olevat teeseldud, rabavama efekti saavutamiseks. (Näiteks novellis „Isa“: „Üle põldude sõõrdus seapiima; nagu kriidivett

1) peab olema: õõntes.

nõrgus seda korstnaile. Lopergune tissirida kohe metsa, loivas sõõrik tõbras lüheldasel retkel poolkaarest poolkaarde“.)

Nagu tegevuspaigalt, erinevad novellid „Isa“ ja „Tavalised“ ka sisult ja meeleolult. Novell „Isa“ maalib tugevate, masajate värvilaikudega pildikese looduselähedat, mullast ning algelistest loomusundidest lõhnavat maainimeste-elu. Väike poisike Adam satub kevade ja suve jooksul keerdküsimuste- ning elamusteringi, mis temas enneaegu äratavad mehe-instinktid nii halvaks kui heas. Sümpaatlik on too pisuke, liigutavalt naiivne (mõnikord maa- poisikese kohta liigagi teadmatu) ja naljakalt iseteadlik mehe- algus, kui ta end vapraalt ja uhkelt tunnistab „oma“ poja isaks: ise vaevalt suurem kui põlvepikkune. Poisikese Adama kõrval huvitab ihult ja elujõult lopsaka tüdruku Liina kuju. Omapärane selle poollest, et tüdruk rasedana ei karda vallalise ema põlatud saatust, vaid mõtleb aina suuremast lastekarjast: „Sirgub see, võib teisegi, kolmanda, neljanda... Ükskõik, kuidas — peaasi, et lapsi, poegi — tugevaid mehi nagu rünkleid.“ Nagu mingi looduslik ürgjõud, tahaks tüdruk sünnitada „terved pesakonnad korraga“, — „küllap ta siis neile ihnsaile näitab. Ise eesotsas, pojad kui sissid järgi, langeb ta päisel päeval rikaste kaela. Kivi ei jäta ta kivi peale; segi paiskab selle ussisoo. Nad on küllalt koorinud; söönud vaeslaste leiba; imenud ümmardaja verd. Las jagavad ülekohtuse varanduse.“

Eelmistes ridades väljendub ka autori ilmavaate ning elu- suhtumise põhijoon: rahulolematuse ilmakorraga, vimm rikka ja ihnsa vastu, kaastunne vaese ja kannatajaga. Parima, otse meis- terlikku väljenduse leiab see ellusuhtumus novellis „Tavalised“, mille tegelasteks kaks nälginud, kesklinna-tänavaile eksinud aguli- last, — suurem neist pime. Midagi painajalist on laste öises rännakus läbi võõra ja võika ümbruse; laste seiklusi ja meele- heidet kirjeldavad katkendlikud, lühikesed laused, nagu kajas- tatsid nende hirmul ahastavate südamete tukseid: „Ruttasid sihi- tult. Peatusid hingeldades. Eksisid. Algasid uuesti. Edasi, eemale. Iga keerak, iga tänavanurk ning põiktänav töötas päästet, kuid osutus vaid petteks.“ Plastilise selgusega koordub siin kõigest üleliigsest napilt hädavajaline, et paljatada ahastava lapse hinge. Liigutav-õudne on näljadeliriumis sonivate laste inistus leivast. Masendav koju tagasi jõudnute valvamine isa laiba kõrval, seda masendavam, et valvajad ise täies selguses ei taipa endi seisukorra õudust. Laste kõnelusi pööningul surnud isa juu- res kirjeldavad leheküljed on veenvamaid kogu raamatus; tundub, et autor ei valitse siis ainet mitte üksi mõistusega, vaid ka südamega.

Siirdudes laste-maailmast täiskasvanute sekka Jürna nagu kao- taks pinna jalge alt. Kui novellid „Isa“ ja „Tavalised“ jätsid tervikliku, läbimõeldud küpsuse mulje, — eriti novell „Tavalised“, siis koguteose muid novelle iseloomustab otsimise, taotlemise, katsetamise kõrvalmaik. Selge on vaid üks: et autor ei ole rahul eluga sellisena, nagu see on; et teda painab ja vihastab igal pool elus väljenduv ülekohtus, erapoolik tugevama peiustus nõrgema kah- juks. Teadlikult näib ta valivat ained, mis seda ülekohtut peegel- davad; kuid jõud ei tundu veel küündivat aine lõplikuks valtu- tamiseks. Koguteose pikemas novellis „Osanik“ katsub Jürna elu ja inimeste närususele ligi pääseda üksikasjalise, peenekoelise ja tiheda kirjeldusega, jääb aga kõigest hoolimata pinnapealseks,

sügavamat mõju saavutamata. Novellid „Armupagulane“, „Erakud“ ja „Meisterteos“ katsuvad elu ülekohtule kõrvalt läheneda, seda tabada ootamatu võttega erandlikkude üksikjuhtumite kaudu. Kuid siin tundub veel enam, et on valgustada suudetud vaid elu pealispinda, sügavikkaudeni küündimata. Novellis „Armupagulane“ esitatakse patoloogiline juhtum, kus naine aastate eest sündinud ja kõhe surnud laste luitunud kondikesi kastis alal hoiab ja lukustatud toas õhtuti hellitab; juhtum on nii erandlik, et see küllalt ei suuda illustreerida lapse naise kurbloolust. Huvitava psühholoogilise üksikasjana väärrib tähelepanu, et õnnetu ema tegevust lastakse kõrvaltoast alul tsüüniliselt jälgivat vana uudishimulist kupeldajat viimaks nagu hüpnotiseerituna jälitava hällitavaid liigutusi jäljendama hakata. Novell „Erakud“ jutustab kolmest üksteise järele õnnetu surma saanud ehitustöölisest, kelle surm on oletatavasti pooltahtlik olnud, sest „õnn ei ole siit äärmast. Vast surres omame õnne.“ Sündmustik ei suuda aga seda ideed küllalt veenvalt väljendada: meeolelu jääb hõredaks, laialivalguvaks. Novell „Meisterteos“ lõpuks mõjub juba otse irriteerivalt oma eluvõõra ja uskumatu psühholoogiaga ning elu õudsete külgede jõhkra liialdusega. Oma kompositsioonilise hõredusega sarnaneb novell juhuslikkude ajalehe-sõnumite ümberkirjutisega; selles esinevad inimesed on puised ja elatud, õige pealiskaudselt käsiteldud.

Kui novelle „Isa“ ja „Tavalised“ võis peaaegu meisterlikkudeks nimetada, siis tuleb novelli „Osanik“ kvalifitseerida huvitava katsetusena, novelle „Armupagulane“ ja „Erakud“ vähem kordajäinutena ja novelli „Meisterteos“ hoopis nurjunud visandina.

Nagu novellid „Armupagulane“, „Erakud“ ja „Meisterteos“ on sisult nõrgamaid, nii jätab ka nende vormiline külg teistest kahvatuma mulje; stiilis tundub midagi kobavat, ajuti mitteotsekohesust, teesklemist: „Madal augustikuu ujus vaid aeglaselt eetrimeres kui hiiglakala. Tema soomustel rippusid purpurtiud, hõõgudes telliskivi punast“ („Erakud“). Mida väheusutavam sündmustik, mida iseloomustavamad tegelased, seda kahvatumaks muutub ka stiil; madaalaimale tasapinnale laskub vormiline külg novellis „Meisterteos“, mis ka sisult kõige vähem ütleb, kuigi ehk sellega on tahatud ütelda palju.

Huvitav ja värske on raamatu kaas; illustratsioonid vastavad autori omapärasele elu- ja sõnakäsitlusele.

M. Sillaots.

A. Jürgenstein: Carl Robert Jakobsoni elu ja töö. Eestl Kirjanduse Seltsi kirjastus Tartus 1925, 115 lk., 130 mk.

Emil Vesterinen: Carl Robert Jakobson. Eestlin kansallisen heräämisajan merkkimiehiä. Werner Söderström osakeyhtiö Porvoo [1926], 113 siv., 20 Smk.

Meie biograafiline kirjandus, ükskõik mis alal, on haruldaselt vaene, eriti kultuuriloo ja ühiskonna aladel. Ei ühtegi põhjalikumat eriuurimust niisuguste ärkamisaja avalikkude tegelaste kohta, nagu J. Hurt, J. V. Jannsen, M. Veske, K. A. Hermann (A. Grenzsteinist on osaliselt), rääkimata J. Kõrvist, J. Järvest ja teistest. Seda huvitavam siis, et üks, tõsi — ärkamisaja kesksam kuju: C. R. Jakobson, on juba varakult leidnud rea biograafe,

kes oma uurimusi on avaldanud eriraamatuis ja artiklis.¹⁾ — Peale tunduvat vaheega on just viimaseil aastail erilist elavust ja huvi märgata Jakobsoni isiku ja tegevuse kohta, mis avaldub ülalmainitud kahe raamatu ilmumises ja tähelepanu pööramises selle suure tegelase mälestamisele ja austamisele.

Et ärkamisaeg juba küllaldast kauguseperspektiivi omab objektiivseks käsitlemiseks, selles pole kahtlust. On tõepoolest juba aeg materjali teaduslikule läbitöötamisele asuda. Ja on täiesti loomulik, et esimeses järjekorras huvitatud ollakse C. R. Jakobsoni põhjalikumast ajaloolisest hinnangust. Kas suudavad ilmunud elulood seda vajadust rahuldada?

Vanemaist biograafiaist võib tõsiselt kõnelda ainult M. Martna omast. See ei ole süstemaatiline elulookirjeldus, vaid üksikute küsimuste ja momentide valgustamine. Teose ühiskondlik lähtekoht ja esijoones Jakobsoni tõstetud probleemide ja mõtete jälgimine ning hindamine, kusjuures on toodud rohkesti väljavõtteid, teeb selle raamatu iseäranis sümpaatlikuks ning värskeks. Ta sisaldab hulga viljakaid tähelepanekuid, millest hilisemad biograafid mitte nii kergesti ei peaks mööduma. Aga et siin süstemaatilist elulugu ei pakuta ja esitus tunduvalt vananenud, puudulik ja sagedasti ebapädevigi, siis ei rahulda see tühjendava biograafia nõuet. Jäeb küsitella ülalmainitud uusimate elulugude ülesannet ja väärtust.

A. Jürgensteini raamat tahab pakkuda C. R. Jakobsoni eluloo ühes ta töö hinnanguga ja on määratud esijoones noorsoole. Materjalina öeldakse tarvitatud olevat: eelmisi kolme biograafiat, C. R. Jakobsoni kirju J. Adamsonile, J. Köhlerile, L. Suburgile ja L. Koidulale (E. Kirj. 1912, 1913 ja 1916), teateid kadunu perekonnalt, isiklikke mälestisi, „Sakala“ aastakäike ning muid Jakobsoni töid. Lisaks mõningaid kaasaegsete avaldamata kirju Jakobsonile ja Väandra valla- ning kirikuarhiivi andmeid. Ka Tormast on püütud uusi materjale hankida.

Seega siis teataval määral uusi andmeid eelmiste elulugude ja trükitud materjalidega võrreldes.

Esmalt rida lugemisel märgatud faktilisi eksimusi.

C. R. Jakobsoni esivanemate kohta tarvitab Jürgenstein ainsa allikana (mõne tühise erandiga) J. Johanson-Pärna raamatut. Kuigi see teos ise faktilistegi andmete poolest on sagedasti vähe-

¹⁾ Eriraamatud: [M. J. Eisen]: C. R. Jakobsoni elulugu. Tartus 1883, 47 lk.; J. Johanson-Pärna: Kuulus Eesti rahva hariduse töötaja Carl Robert Jakobson, Tallinnas 1891, 64 lk.; M. Martna: Carl Robert Jakobson. Üksikud küsimused meie lähemast minevikust, Tallinnas 1903, G. Pihlakas, 223 lk. Üldhindavaist artikleist on tähtsamad: K. A. Hermann: E. kirjanduse ajalugu 1898, lk. 444—452, V. Ernits: C. R. Jakobson, E. Kirjand. 1910, G. Suits: C. R. Jakobson, Tietosanakirja 3, siv. 1262—1263, G. Suits: Eesti lugemisraamat I. Helsingis, 1916, lk. 192—3, M. Kampmann: E. kirjandusloo peajooned II, lk. 111—129, V. Ridala: Eesti kirjanduse ajalugu koolidele II, 2. tr. Tartus 1925, lk. 48—62, A. Jürgenstein: C. R. Jakobson, E. biograafiline leksikon II, 158—163 jm. Üsikuud sagedasti õige väärtuslikke artikleid C. R. Jakobsoni kohta leidub ajalehis ja ajakirjus nii vanemal kui uuelmal ajal lugemata arvul, missuguse bibliograafia loendamine siin oleks võimatu.

usaldatav, kõnelemata muust, kasutab Jürgenstein neidki andmeid õige hooletult. Nii teatab Jürgenstein, et C. R. J. isa Adam Jakobson abiellus Liisa Jegoroviga 15. apr. 1841 (lk. 8), tõeliselt aga 25. sept. 1840, nagu õieti teatab Johanson-Pärna.¹⁾ Sama viga esineb ka Vesterisel. Ülepea on enamik Jürgensteini eksimusi ka Vesterise teosesse järele kantud, sest viimane on isegi tähtsamaid trükitud allikaid iseseisvalt vähe kasutanud. Samasse allika ebapäse kasutamise seeriasse kuulub ka teade, nagu oleks Jannsen A. Jakobsoni nimetanud „oma armsaks ametivennaks ja maarahva suureks sõbraks“, nagu Jürgensteinist lk. 11 võib aru saada ja nagu sellest Vesterinen aru on saanudki (vt. lk. 30)²⁾. Tõeliselt andis selle tiitli A. Jakobson Jannsenile.³⁾

Lk. 31: „Artur ja Anna“ olevat ilmunud paar aastat pärast Jakobsoni lahkumist Tormast. Seega siis 1863. See ei ole õige. Nimetatud näidend ilmus alles 1872. Samuti ei ilmunud „Helmed“ mitte 1878 (vt. lk. 79), vaid 1880. Ka mõne väiksema töö aastaarvus näib olevat eksimusi. Kas on autor siingi tõesti jälle ainult J. Johanson-Pärna puudulikkude andmetega⁴⁾ piirdunud? Jürgensteini järele on vastavaid vigu ka Vesterisel (65).

„Kolmest isamaa kõnest“ öeldakse (44), et raamat võinud ainult selle tõttu ilmuda, et ta Peterburis tsenseeritud. Täiesti ekslik arvamine. „Kolm isamaa kõnet“ on kõik Riias tsenseeritud 21. okt. 1870, kolmas kõne isegi kaks korda, nimelt kõrd varemalt ka 20. apr. 1870⁵⁾. Küll on aga raamat esmakordselt (1870) Peterburis Pratzi juures trükitud, sest Jakobson elas tol ajal veel Peterburis.

Lk. 62 öeldakse: „Ta oli veebruaris siseministeriumi annud palvekirja, milles ta uue eesti ajalehe „Koidu“ väljaandmiseks Tallinnas luba palus.“ See teade on mitmeti puudulik ja ekslik. Kõnealune palvekiri ei saadetud mitte veebruaris, vaid 1. mail 1871, ja mitte siseministrile, vaid ülemale tsensorivalitsusele. Alles 1876. a. tuli uue korra järele ajalehepalvega esmalt siseministri poole pöörduda ja selle jaatava otsuse korral tsensorivalituseit luba nõutada. Palutud ajalehe nimi ei olnud mitte „Koit“, vaid „Edasi“⁶⁾. Jürgenstein toetub siingi jälle ainult Johanson-Pärna andmetele⁷⁾ ega kasuta väärtuslikku autentset materjali C. R. Jakobsoni kirjavahetusest. Ka lk. 72 on juttu „Koidust“. Jürgensteini eeskujul on samad vead ka Vesterisel (57). Peale selle avaldab Vesterinen veel ühe ebaõige arvamise, mis vähem kate-

1) J. Johanson-Pärna: Kuulus Eesti rahva hariduse töötaja C. R. Jakobson, 1891, lk. 21.

2) See fakt oleks vähetähtis, kui sellest ei hakataks järeldusi tegema. Nimelt loeb Vesterise teose arvustaja J. Virula [=Tiik] (E. Kirj. 1927, lk. 44) teosele puuduseks, et see sarnase Jannseni atestaadi põhjal A. Jakobsoni rahvuslikku meelt küllalt ei tunnusta.

3) Vt. A. Jakobson: Tallorahva süddamerõmust. Monni armastusse sanna mängo- ja laulo-sõbradele“, Tartus 1857, lk. 21, joonealune märkus.

4) m. t. lk. 51.

5) Vt. „Kolme isamaa kõne“ käsikiri E. R. Muuseumi käsikirjade kogus nr 128.

6) Vt. C. R. Jakobsoni kiri J. Adamsonile 3. V. 1871, E. Kirj. 1913, lk. 282 ja kirjad Köhlerile 23. II. 1876 ja 22. apr. 1877, E. Kirj. 1912, lk. 250 ja 285.

7) m. t. lk. 47.

gooriliselt esineb juba Jürgensteinil (62). Nimelt: see ajalehepalve olnud esimene samm juba varemini meele mõlkunud oma ajalehekavatsuse teostamiseks ja et alles lõplik lahkumine Jannsenist viinud selleni (55). Tõeliselt oli Jakobson 1868. aastast peale juba 5 korda leheluba palunud, nimelt Peterburis ilmuvale „Valgusele“.¹⁾ Jürgenstein ütleb ju ometi tarvitanud olevat C. R. J. kirju Adamsonile! Mõlemas raamatus samadel lehekülgedel esineb veel puudulik teade (levinud kontrollimatust Johanson-Pärna allikast Jürgensteinile ja sellest Vesterisele), nagu oleks Jakobson juba 1871. a. alul Tallinna asunud. Ometi on hästi teada, et Jakobson jäi mai lõpuni Peterburisse, tegi ühes kodumaalastega kaasa reisi Soome, asus nädalapäevad Tartus, käis Pärnu Põllumeesteseltsis kõnelemas ja jõudis alles juuni lõpul Tallinna, kuhu ta esialgu suveks elama tahtis jääda.²⁾

Lk. 95 esineb Jürgensteini leiutus, nagu oleks „Sakala“ kuueks kuuks kinni pandud.³⁾ Minu materjalitundmise järele esines sellesisuline teade ainult „Pärnu Postimehes“ 1879 nr 19. Kas ongi see haruldane teade sealt pärit, kuna Jürgenstein nimetatud lehe ajalooga lähemalt on tutvunud? Nagu ette arvata on Vesterisel sama viperus ja nagu harilikult üldistab ja suurendab ta viga, kirjutades, et „Sakala“ pandi kinni märtsi keskel sise-ministri käskkirjaga 6 kuuks (83) pro aprilli lõpul kaheksaks kuuks, missuguse teate toovad kõik muud allikad. Vesterise lisandi päritolu jääb arusaamatuks.

Ei ole täpne, kui Jürgenstein ütleb (96), et Jakobson teatanud lehe uuesti-ilmumisel (1880. a. alul) 600-rublalises kingitusest ja Vesterinen veel täpsemalt arvab teadvat selle sündinud olevat nr. 1 ilmumisel 1880. a. (84). Lk. 98 ütleb ka Jürgenstein selle juhtunud olevat esimeses numbris, 5. jaan. 1880. Tegelikult sündis see alles veebruari keskel.⁴⁾ Milleks siis täpsuse taotlemine, kui täpseid fakte ei ole esitada!

Lk. 110: M. Veske mõeldud „Sakala“ uueks toimetajaks. Veske olnud nõus, kuid J. Kunder laitnud selle ära. Sellele oleks lisada, et M. Veske mitte ainult ei olnud nõus,⁵⁾ vaid ta esitati okt. 1882 trükivalitsusele kinnitamiseks. Kinnitust ei saadud, sest lektoriamet kannatavat, kui ta hakkaks poliitilise ajalehe toimetajaks.⁶⁾ Täiesti ekslik on siis Vesterise teade (107), nagu poteks Veske toimetaja kohta vastu võtnud.

Jürgenstein annab õige iseloomustuse pastori ja mõisniku suhtumisviisist kõster-kooliõpetajasse ja selle tagajärjel tekkinud

¹⁾ Vt. C. R. Jakobsoni kirjad J. Adamsonile: 5. XII. 1868, E. Kirj. 1913, lk. 124, kiri 1869. a. alult, E. Kirj. 1913, lk. 128, 10. III. 1869, E. Kirj. 1913, lk. 234—37, 24. XII. 1869, E. Kirj. 1913, lk. 270. Vt. ka kirjutis „Sakala“ 50. a. juubelinumbris nr. 38 1928.

²⁾ Vt. näit. kirjad J. Adamsonile 19. V. 1871 ja 8. VII. 1871, E. Kirj. 1913, lk. 310.

³⁾ Ei saa olla trükiviga, sest esineb samal lk. veel kord ja ka lk. 96.

⁴⁾ „Sakala“ 1880, nr. 7: „Sakala ja tema lugejad“.

⁵⁾ Nõusolekukirja kontsept E. Kirj. S. arhiivis Veske M.37 V.1: „Hiermit erkläre ich mich bereit die Redaction der Zeitung „Sakala“ zu übernehmen. Dorpat 26. sept. 1882“.

⁶⁾ „E. Post.“ 1882 nr. 44 ja 52 jm.

konfliktist noore iseteadliku C. R. Jakobsoni ja alandavalt kohtleva ülemuse vahel. Neid olulisi põhjusi on vist M. Martna esimesena tõsisemalt eritelnud.¹⁾ Kuid Jürgenstein esitab pikalt ka tuntud²⁾ „lehmalo“ ja märgab selle kõige tähtsamaks ja saatustlikumaks: Jakobsonile enesele, meie maale ja mõisnikuseisusele (30). Et kui seda lehmalugu poleks olnud, poleks olnud säärast meest Jakobsonis ega mõisnikkude selgroo murdmist tänapäev. Kuid säärase loogikaga võiks põhjuste otsimises veel kaugemale minna: süüdi selles saatustlikus asjas poleks mitte lehm, vaid hooletu karjapoiss või Jakobsoni venna upsakad väljendused või paruni juhuslik sõit või tuhat muud juhuslikku pisiasja samast ahelast. Kas seda tõsiseks ajaloo meetodiks tuleb pidada, on väga küsitav! Seda enam, et näit. dr. Rosenthalil, kes kõige naiivsemal kombel kõike ainult juhusliku sündmusega põhjendab, on esitada teissugune, ka tõestisündinud lugu.³⁾

„Pentsik arvamine“ (43), mida Jakobsoni „Teadus ja seadus põllul“ kohta „E. Post.“ avaldatakse, ei ole ju kelleltki muult kui Kreuzwaldilt, kellele J. oma raamatu arvustamiseks saatis. Ja see arvamine ise ei olegi nii väga pentsik, vaid üsna asjakohane ja kiitav, arvates puuduseks peamiselt põllumehele arusaamatuid mineraloogilisi j. m. oskusi- ja uussõnu.⁴⁾

Lk. 79 öeldakse: „Sakala“ olevat seepärast uue ajalehe nimeks valitud, et vana Sakala pealinn Viljandi Vändrale kõige lähemal oli. See on puudulik seletus. Koha valik küll oli tingitud lähemusest, kuid nime valikuks oli hoopis teisi põhjusi.

Raamatul on rida üldisemaidki puudusi. Kuigi autor on üsna rohkesti materjale kasutanud ja tal korda on läinud mõndagi uut päevavalgele tuua, näitavad juba eelmised märkmed nõrka kriitilist suhtumist allikasse (kõige pealt Johanson-Pärna raamatusse) ja faktide ebatäpsust. Paistab, nagu usaldaks autor liiga palju oma mälu ega pea tarvilikuks andmete kontrolli. Teiselt poolt jälle on autor päratu hulga kättesaadavat trükitud materjali hoopis kasutamata jätnud; näit. suur hulk C. R. J. kirjavahetusi, sest viimaseid leidub peale materjali-loendis mainitute veel E. Kirj. aastakäikudes 1910, 1911 ja mujal, auvääriline arv Jakobsoni käsitlervaid artikleid ja — mis peasi— Jakobsoni enese toodang ei ole küllaldast läbitöötamist ega kasutamist leidnud — suurt osa J. teoseid ei ole autor nähtavasti kättegi võtnud (ainult nimetamisega möödalibisemise ja ekslikkude bibliograafiliste andmete järele otsustades), rääkimata arhiivmaterjalidest, mis ka raamatu kirjutamise ajal, kuigi vähemkorraldatult, olid kättesaadaval. Ja lõpuks ei ole ka sissejuhatuses loendatud kirjanduse tarvitamine tühjendav. Oli juhus näidata näit. Adamsonile saadetud kirjade mittetundmist (E. Kirj. 1913). Eelmistest elulugudest on kasutatud ainult vane-

1) M. Martna „C. R. Jakobson“ lk. 36—38.

2) Johanson-Pärna järele, lk. 30—31.

3) „Kukurbestrebungen des estnischen Volkes während eines Menschenalters“ (1869—1900), Reval 1912, lk. 79—81.

4) Jürgenstein näib arvavat, et see arvustus tulnud Jakobsoni vastaste sakslaste ridadest, ja nimetab avaldust seepärast „pentsikuks“, „sääraseks vanameelsuseks“ jne. Asja kohta vt. Kreuzwaldi kiri Jakobsonile 14. nov. 1869, E. Kirj. 1910, lk. 95, kus Kr. raamatu kohta veel sõbralikke lisamärkusi avaldab. Vrdl. ka V. Reiman „Kivid ja killud“ I, lk. 141—2.

mat ja puudulikumat Johanson-Pärna raamatut, kuna uuem, väärtuslikum ja teaduslikult hoopis täpsem M. Martna teos kasutamata on jäetud. Et Eiseni raamatukesest mööda on mindud, sellest ei ole kahju, kuigi seegi on mõne fakti suhtes täpsem.

Raamat öeldakse kirjutatud olevat peamiselt noorsoole. Seega siis mitte uurimus, vaid populaarne esitis. Eriti seesugusel korral ei ole kohane ja on teose kompositsiooni sobimatu uue materjali esmakordne detailne esitamine, nagu sünnib näit. Jakobsoni Vändra elu kohta. Nii tuleb, et ühed osad, sagedasti vähemolulised (nagu just see Vändra ajajärk), on peenusteni ja ühekülgsest põhjalikud, kuna teistest, minu arvates just olulisist, libisetakse pealiskaudselt üle. Tähendab: raamatu kompositsioon on nõrk ja ebaoproportsionaalne. Iseäranis venitatu on peale Vändra peatüki (mis sellele vaatamata ometi jääb ühekülgseks) veel vahekorrd Jannseniga ja kaastöö „E. Postimehes“ (tervelt 22 lk.). Jakobsoni kaastöö „E. Post.“ refereeritakse ja tsiteeritakse artikkelhaaval ühes vastuväidetega, aga hiljemini on Jakobsoni tähtsaima ürituse „Sakala“ käsitus sellega võrreldes lubamatult pealiskaudne. Registreerides sageli üsna ebaolulisi üksikasju annab autor väga napilt ruumi olulisemale, näit. „Kolmele isamaa kõnele“ (ainult 1/2lk.), kirjandusliku ja pedagoogilise tegevuse hinnangule, suhetele oma aja tähtsamate tegelastega, tegevusele avalikes ettevõtteis jne. Teose esiosa on üldse laiemat mõõtkavaga kui teine pool. Teos kannab kohati memuaarset iseloomu, mis vist tingitud autori memuaarideikka jõudmisest. Teiste külgede arvel on iseäranis esile tõstetud Jakobsoni kui poliitikku. — Siin on siis niivõrt palju sisulisi ja seda enam meetoodilisi puudusi ja küsimärke, et teose teaduslik väärtus kaunis väikeseks kipub jääma, kuigi raamatule on püütud anda teadusliku uurimuse iseloomu.

Teoses tarvitatakse puhtalt kronoloogilist meetodit ja panakse rõhku faktilise materjali rohkusele. Pigemini näeksin noorsoole määratud raamatus esiletõstetuna Jakobsoni kui inimest, kui isikut, ta maailmavaate eripooli; siis mitte niivõrt fakte kui sisu ja mõtteid. Praeguses käsitluses jääb Jakobsoni isik oma vaadete ja püüdmistega katkendlikuks. Ses mõttes on palju huvitavam läbilõike meetod, mida M. Martna tarvitab omas Jakobsoni biograafias. Ka Jakobsoni tegevuse ühiskondlik-kultuurilist tagaseina oleks pidanud raamatus, sünteetsiotsivat noorsugu kõige pealt silmas pidades, tunduvalt rohkem olema. Kuigi mitte võrreldav Johanson-Pärna õõnsa ülistusega on Jürgenstenigi teos tunduvalt idealiseeriv. Ometi pidi autoril kui isiklikul kokkupuutujal olema ka teissuguseid memuaare, vähemalt ta Vändra ajajärgust.

Kõigile puudusile vaatamata on Jürgensteini raamat meil ometi kõige parem Jakobsoni biograafia, mis täidab esialgu oma üldorienteerivat ülesannet rahuldavalt. Raamat on kirjutatud soojusega ja on loetav huviga. Jürgenstein on Jakobsoni hinnangus toonud esile uusi vaateid ja materjale, iseäranis kaastöö kohta „E. Postimehes“, vahekorras Jannseniga, Vändra ajajärgust ja Jakobsoni poliitilise suuna hinnangus. Nii on ta Jakobsoni uurimist tunduva sammu edasi viinud, kuigi kättesaadavate materjalide vaegustel võimalik oleks olnud hoopis enam pakkuda.

Vesterise raamat ilmus aasta võrra hiljemini ja näib olevat Jürgensteini omast inspireeritud. Selle tähtsamad allikad on olnud A. Jürgensteini eelkäsiteldud biograafia, P. Ruubeli „Politiilised ja ühiskondlikud voolud Eestis“ (1920), sissejuhatavas osas P. Jo-

hanseni ja Arvi Korhose¹⁾ teosed eesti ajaloo ja maaoludest ja V. Reimani Eesti ajalugu. Soovikorral võiks peaaegu rida-realt ära määrata ainete päritolu. Valjult võttes on see siis kompilatsioon, kuigi üsna hea kompilatsioon. Iseesivaid vaatekohti esineb siin väga vähe.

Oli juba juhuseid eespool tähelepanu juhtida reale faktilisile eksimusile, mis olid Jürgensteini eksimuste, sagedasti suurendatud, ülekanne. Kuid Vesterise eksimuste arv on tunduvalt suurem. Et ta algmaterjale vähe on tarvitanud, siis on ka tarvitatud tööde ebatäpsused kõik töösse pääsenud.

Eksimus on see, kui öeldakse (29), et A. Jakobsoni Astrahani minek jäi teostamata ainult naise Liisa vastuseisumise ning nutu tõttu ja nagu oleks Torma köstrikoht saadud hiljemini. Tõeliselt olnud just köstrikohta saamine valmistatud väljarännaku katkestajaks.²⁾

Lk. 44: „Köler tunki jo aikaisemmin Jakobsonin“, ei taha õige olla. Vähemalt puuduvad selle kohta igasugused andmed. Nad tutvusid tõenäoliselt alles Peterburis.

Lk. 45: Jakobsoni kaastöö „E. Post.“ ei alanud mitte 1865, nagu Vesterinen Johanson-Pärna järele³⁾ kirjutab, vaid 1866 alul, nagu A. Jürgenstein tõendab.⁴⁾ Vähemalt ei saa seda tõestada.

Lk. 49 väite vastu on öelda järgmist: Jakobsoni „Kolm isamaa kõnet“ ei peetud mitte kõik 1868, vaid ainult esimene neist. Vesterinen näibki rääkivat ainult esimesest kõnest. Nagu kirjanduseloendist selgub, on ta tarvitanud 1882. a. väljaannet (2. tr.), mis trükiti Jakobsoni surma järel ja mis sisaldab enamasti ainult esimene kõne.⁵⁾ Vististi on autor just seda puudulikku väljaannet tarvitanud ja kõne kolmikjaotust — Eesti valguse, pimeduse ja koidu ajast — erikõnedeks pidanud.

Lk. 55 on öiendada: C. R. Jakobsoni ja Koidula kirjavahetus kestis 1868—1871, mitte 1870. 6)

Jakobson ei olnud mitte ainult üks E. Kirjam. Seltsi asutajaist (59), vaid oli seltsi mõtte algataja.

Ei ole õige, nagu oleks 1878 olnud ainult 2 eestikeelset lehte (75): „Sakala“ ja „E. Post.“. Olid ju veel: „Pärna Postimees“ ja „Ristir. Pühap. Leht“.

Ütlus, nagu oleks Jakobson peale Hurda tüli jäänud üks, hüljatud õpetatud meestest (83), ei ole õige. Lahkus ju ainult

1) Paul Johansen: „Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter“ (Verh. d. Gel. estn. Ges.) Dorpat 1925; Arvi Korhonen: „Viron vapaista talonpojista“ (Eripainos, Hist. Aikakauskirja 1923, nr. 1—2).

2) Vt. J. Johanson-Pärna lk. 22.

3) m. t. lk. 37.

4) C. R. Jakobsoni elu ja töö, lk. 39.

5) „Kolm isamaa kõnet“, Tartus „Vanemuise“ seltsis pidanud C. R. Jakobson; gümnaasiumi kooliõpetaja, teine trükk, Tartus, W. Just 1882. C. R. Jakobsoni kirjad 1, E. Kirjam. S. toimetused 56. — Trükk olnud 10.000 eks. Sellest olevat trükkikoja pankroti tõttu ainult 1000 eks. täiesti valmis saanud, 9000 ainult estimese kõnega. Vt. M. Martna m. t. lk. 160—161.

6) Vt. E. Kirj. 1911.

üks — Hurt. Kreutzwald, Veske, Kunder, Jung j. p. t. jäid endiselt ja nooremaid tuli ühtelugu juurde.

Lk. 87 öeldakse: juba samal aastal, mil E. Kirjam. Selts Jakobsoni poolehoidjate poolt üle võeti, tulnud 54 uut liiget juurde. See on suur eksimus: juba ülevõtmis-koosolekul tuli juurde 54 liiget, aasta lõpuni aga üle 400, nii et selts aasta lõpuks liikmete arvult pea kahekordseks paisus.¹⁾

A. Grenzstein olevat Tallinnas uuesti ellu äratanud ajalehe „Oleviku“ ja seda koguni enne „E. Post.“ toimetajaks olemist (93). Siin on mitmekordne eksitus. „Olevik“ ei asutatud Grenzsteini poolt mitte uuesti ega Tallinna, vaid esmakordselt ja Tartu ja mitte enne „E. Post.“ toimetamist, vaid peale seda, 1881. a. lõpul.

Jakobsoni ei olevat lastud Vilj. E. Põllum. S. maja sisseõnnistamisel kõnelda (95). Kõnealune maja valmis alles peale Jakobsoni surma, 1882. a. sügisel. Mainitud kõne oli kavatsatud pidada maja nurgakiviipanemist.²⁾

Lk. 95 on aru saada, nagu oleks „Valgus“ valitsuse poolt kinni pandud. Leht jäi seisma tüli tõttu toimetaja M. Lindenbergi ja väljaandja Rakvere „Kalevi poja“ seltsi vahel.

Et J. Järv peale Jakobsoni surma „Sakala“ toimetaja kohale pretensioone oleks avaldanud (107), selle kohta ei ole küll mingit teadet.

Terve rea enamasti väiksemaid eksimusi loendab lisaks J. Virula oma retsensioonis (E. Kirj. 1927, lk. 43—45), mis aga kõik paika ei pea, osalt ka mitte Vesterise väärarused pole, vaid tarvitatud allikate arvele tuleb panna.

Kuigi kõnealusel raamatul iseseisva uurimuse väärtust ei ole ja ta raskeid eksimusi sisaldab, on ta kokkuvõtliku biograafilise teosena kahtluseta ühtlasem ja õnnestunud Jürgensteini omast. Autor on asju näinud objektiivsemalt ja käsitlenud õigemalt tähtsussuhteid. Vesterise käsitlus on seda enam õigustatud, et ta teadlikult tahab kujutada Jakobsoni kui politikku ja katsub hinnata ta töö mõju Eesti hilisemale ühiskondlik-politilisele arengule. Teiselt poolt antakse eelkäänud aja olude iseloomustamisega vajaline tagasein. Säärase eel- ja järelaja tähistamisega omandab teos laialdasema perspektiivi, muudab Jakobsoni tegevuse reljeefsemaks, ta püüded ja tegevussuuna mõistetavamaks. Eriti oli see vajalik soome lugejale. Uut materjali esitab Vesterinen Jakobsoni Soome reiside kohta (1871 ja 1876) soome ajakirjanduse andmeil ja Soome avaliku arvamise osavõtu kohta Jakobsoni surmast. Vesterinen tõstab esile Jakobsoni Soomest saadud ärarused, millele varemalt pea sugugi pole tähelepanu juhitud, kuigi soome mõju on väga tähelepanuväärne.

Vesterinen tahab Jakobsoni elulooga tõestada, et väide, nagu oleks Eestile ta iseseisvus iseendast sülle langenud, ei pea paika. Kogu 700 a. jooksul on eestlased võidelnud enesemääramis-õiguse eest ja on aeg-ajalt sünnitanud tugevaid isikuid, kes ühe käega atra, teisega mõõka hoides on juhtinud rahvast valgemale tulevikule. Neist vaba Eesti teetasandajaist, kes mõjuvad rahvasse

1) Vt. E. Kirjam. Seltsi Aastaraamat 1881, Protokollid.

2) Vt. C. R. Jakobsoni kiri Köhlerile 5. XII. 1881. E. Kirj. 1913, lk. 80.

tõstvalt veel mitu sugupõlve hiljemini, on Vesterise arvates tähtsaim C. R. Jakobson.

Vesterise raamat täidab oma ülesande päris rahuldavalt. Suurema meetoodilise oskusega kirjutatult ja osaliselt hoidunult eeskujuteoste meetoodilisist puudusist tundub Vesterise teos paremana seniseist ülevaatlikest biograafiaist. Autor on ometi oma töö liiga kabinetlikult teinud, ta pole jõudnud või suutnud sisse elada ajajärku ega isikusse, mis võõrale ei olegi nii kerge. Kompilatsioonina puudub sel, nagu öeldud, iseseisva uurimuse väärtus, mida on teataval määral A. Jürgensteini raamatul. Ka eksimuste hulk on lubamatult suur.

On selge, et need lühikesed ja kokkuvõtlikud ülevaated tõsise biograafia tarvet ei rahulda ja tuleb ikka seista Jakobsoni põhjaliku, enam-vähem tühjendava, teaduslikult läbitöötatud eluloo vajaduse ees.

1932. a. möödub 50 aastat C. R. Jakobsoni surmast. Kas poleks kohane selleks ajaks välja anda põhjalikum uurimus Jakobsonist, esimene sarnane meie avalikust tegelasest, mis valgustaks ühtlasi kogu ärkamisaega? On viimane aeg päästa isiklikke mälestisi Jakobsoni kaasaeglasilt. On viimane aeg süstemaatiliseks materjalide kogumiseks eriti nende ajajärkude valgustamiseks, mis senini tumedad: nii osalt Torma aeg, iseäranis Jamburi aastad j. m. Ka Jakobsoni isiklikust ning perekonnaelust ja tast kui inimesest on senini vähe teateid. Kahtlemata on veel palju dokumentaalsetki materjali laiali, iseäranis perekonna, sugulaste ja sõprade käes. Aga juba praegusedki arhiivid E. Kirj. Seltsi ja E. R. Muuseumi juures sisaldavad rohkesti uusi, senini kasutamata andmeid. Nii rea Jakobsoni avaldamata käsikirju, rohkeid andmeid ta tegevusest põllumeeste seltsides ja mujal. Üsna huvitavat isiklikku ja kultuuriloolist materjali sisaldavad näit. kirjad Ch. Ermile Väandrast (24 kirja, 1873—1876). Eriti väärtuslikud on kirjad Hurdale (20), kuigi kõige tähtsamad neist 1870. a. ümber puuduvad. On uusi avaldamata kirju J. Adamsonile (10 ümber). Sastuti kirju M. Veskele, Vardjale j. t. Teataval määral leidub ka kirju Jakobsonile, näit. Veskelt j. t. Ka teiste ärkamisaaja tegelaste omavaheline kirjavahetus sisaldab teateid Jakobsonist. — Oli juba eespool juhus märkida mõningaid punkte, mis seniseis biograafias peaaegu puudutamata. Siin võiks lisada veel terve rea. Nii on täiesti jälgimata Jakobsoni kaastöö vene ja saksa lehtedes, kuigi esimesele raske on jälile saada. Lähemalt on vaatlemata J. osa E. Kirjam. Seltsis, E. Aleks. kooli küsimuses j. m. Ei ole veel käsitletud „Sakala“ saamislood ja on andmata selle lehe põhjalikum sisuline läbilõik. On lähemalt hindamata J. põllumajanduslikkude teoste, kõnede ja kirjutiste väärtus. Hinnata tuleks ta ilukirjanduslikku tegevust, mis on avaldunud enamasi kui kahes eriraamatuna ilmunud töös. Jakobsoni suhe Hurdaga ei ole praegu veel küllaldaselt valgustatud, selles on eriarvamisi (näit. V. Reimani j. t. omi); materjale igatahes on olemas. Ei ole ka küllalt hinnatud Kreutzwaldi mõju Jakobsonisse, eriti ta „Sakala“ päevil; kõigi märkide järele otsustades on see olnud väga kaaluv. Jakobsoni suhtumine venelastesse vajab lisamaterjale ja tuleks jälgida soome mõjusid. Tuleks pidevamalt jälgida Jakobsoni personaalsuse kujunemist. Teatavat huvi pakub J. poliitilise pilke osa. Siia kuuluks ta käsikirjaline „Neljas Apokryva raamat mulgi rahvale“ (1871), mis lugematuis

koopiais rahva seas ringles. Ka „Suur Eesti sulesõda“ näib Jakobsoni oma olevat, kuigi selle originaalkäsitõlke senini pole leitud. Sääraseid käsikirju on vist enamgi olnud. — Kuid aitab sellestki ülesanneteloendusest. Siin on musttuhat probleemi, mis ootavad lahendust. Paistab, et isegi peapunktides pole tõde Jakobsoni kohta veel kaugeltki saavutatud. On ette mäha mõnegi vaatekohta revideerimistarvet. Ajaloo pendel teeb Jakobsoni sühtes veel tugevaid võnkeid paremale ja vasemale, enne kui kindlalt seisatub keskel. Ei ole mõtet ainult latvu rivata, tuleb n. ö. sisse elada ja sisse töötada Jakobsoni aega, et täiel määral mõista ta tegevust ja kaasaja olusid.

Peale biograafia oleks aeg mõelda Jakobsoni teoste uuele väljaandele. See väljaanne võiks sisaldada: 1) näiteid ta ilukirjanduslikest töist — „Arthur ja Anna“, valik luuletusist — viimaseid on ilmunud peale „Lauliku C. R. Linnutaja laulude“ (1870) lugemisraamatuis, „Sakalas“, E. Kirjam. S. Aastar. j. m., mis senini tähele panemata jäetud; 2) „Kolm isamaa kõnet“ — algkujus, sest originaal tsensoriparandustega on säilinud; 3) valitud näiteid ta poliitilisist artikleist „E. Post.“, „Sakalast“ ja ehk ka „Neue Dörptsche Zeitung“ist — need on meie ajakirjandusliku publitsistika paremaid lehekülgi, päris eeskujalikud nii sisult kui vormilt; tuld ja värskest kaotamata on nad tänapäevgi huvitav ja väärtuslik lektuur eriti noorsoole; 4) valik paremaid põllumajanduslikke ja populaarteaduslikke kirjutisi ja kõnesid, samuti tabavamaid ja Jakobsoni maailmasuhtumist tähistavaid väljendeid muudelt aladelt. Tähtis oleks ka senini ilmunuta Jakobsoni kirjavahetuste ilmutamine „E. Kirjanduses“, kus suur osa neist juba on ilmunud. Küllap vist kuuluks mainitud ülesannete sooritus kõige loomulikumalt E. Kirjanduse Seltsi töökavva.

Esitatud märkused on selleks, et osutada lahendustootavaile ülesandele kultuuriloo ja ühiskonna ning politika ajaloo alal, ühtlasi põhjendada oma rahulolematust seniste C. R. Jakobsoni biograafia te kohta.

August Palm.

Die Marspanik in Estland 1921, von Walter Anderson. Aus der Zeitschrift des Vereins für Volkskunde in Berlin. Jahrgang 1925/26. Heft 4. — 24 lk. 80.

Berliinis ilmuva teadusliku ajakirja „Zeitschr. d. Vereins f. Volkskunde“ eelmäinitud äratõmbes käsitletakse 1921. a. Eestis peaaegu kõikjal tuntud lugu Marsi lõhkemisest. Uurimisaluseks aineks on võetud (esineb meil vist esmakordselt sellist liiki uurimusena) ajalehtede teated Marsi lõhkemisest. Nii on põhjalikult esitatud täpsate tõlgetena vastavad ajalehtedest: „Postimees“, „Rajalane“, „Vaba maa“, „Tallinna Teataja“, „Võru Teatote“, „Sotsialdemokraat“, „Põhja Kodu“, „Sakala“, „Võru Teataja“, „Kodu“, „Kristlik Perekonnaleht“ j. m. selle loo kohta käiv trükitud ainek. Huvitav on, et Marsi ohu aine ulatub isegi kirjandusse, nagu: Osvald Luts: „Marsi peal“ (ironiline tragikomöödia) ja Joh. Nereri: „Naljahammas“.

Uurimise tulemustena märgib autor oma käsitelust ära järgmised: Aine, mis sarnaneb anekdoodiga, koosneb kahest redaktsioonist, milles mainitakse Marsi hävingut „lõhkemise“ ja „lagunemise, purunemise, pudunemise, pooleksminemise“ verbidega kas kol-

meks või kaheks tüükiks (killuks) Soome lahte (see on hilisem Tallinna-Narva lokaalareendus) 2. veebruaril, ja loo tekkimispaigaks oli algupäraselt Tartu linn¹⁾, kust lugu hiljemini levis Tallinna, ja siis sai see tuttavaks üle kogu Eesti maa. Loo algatajaks oli mõni vaimulik lahkusuline, aga võib-olla ka keskkooliõpetaja, spekulant, enamlane, rahamees (tõusik) või naljahammus! Marsi lõhkemise lugu on tuntud võib-olla Eesti kaudu või küsija autosuggestiooni mõjul, ka Lätis.

Elmar Päss.

Killud ja dokumendid.

Dr. K. A. Hermanni viimne kirjavili.

Dr. Hermann oli Leipzigi ülikooli keeleteaduse-doktor, samuti kui doktor Veskegi. Kuid Saksamaa ülikooli poolt antud doktori-aukraad ei ole mitte võrdne endise Vene (ka praeguse Eesti ja Soome) ülikooli poolt antud doktori teadusekraadiga. Sellega kooskõlas seisis ka Saksamaa ülikoolide lõpetajate töösserakendamise võimalus Venemaal, kui aspirantidel polnud silmapaistvaid teeneid või mõjuvaid soovitajaid. Veel oma viimisel eluaastal püüdis dr. Hermann venestatud Tartu (Jurjevi) ülikoolis keeleteaduse-doktori aukraadi omandada ja oli kuuldavasti juba mõne eksami õiendusega ülikoolis esinenud. Kuid vahepeal põdedesuri ta 29. XII 1908.

Hiljuti surma läbi lahkunud kooliõpetaja Mart Jakobsoni paberite seas leidub dr. Hermanni kirjutatud postkaart 3. märtsist 1908, mis huvi pakub esiteks selle poolest, et dr. H. räägib seal ka oma katseleminekust ülikooli. Kuid teiseks on kaart erilise tähtsusega dr. H. iseäralise uue kirjavilsi poolest.

Kaardi tekst on sõna-sõnalt ja täht-tähelt järgmine:

Auline hr. Jakobson! Kirjutan täna Teile oma uendadud visil. Teie olete juba enne näinud ja nägite ka nüüd, et raha asjades ma karva pält oma kohusd ja sõna täidan. Mõne ainsa päeva järel saite oma kätte, kui ka mina selle jures hädasse jäin: Lig lühike tähdaeg laseb ainult vähe hinge tõmmata. Ehg teete nüüd võimalikuks, et ülikoolis katsele lähen; kuid kulused katta ei ole nodi, sis ei ja mud nõu kui kadset edasi lükata, ei aga kunagi seisma jätta. Kui Teil rasge 50 anda, andge vähem. Sadan Teile. 21. skp. Tartust jälle kätte, on jututa 23. või 24. sin, ka lühike aeg, aga san ametisse. Nälgin 4. päeva! Tervitades ja paludes.

K. A. Hermann.*

Kaart on kirjutatud Peterburis B. O. 5 лин. 36, кв. 4.

K. E. Sõõt.

¹⁾ Lähemalt selle kohta rääkis prof. W. Anderson 1927. a. kevadel Akadeemilise Rahvalaule Seltsi koosolekul.

Astuge Eesti Kirjanduse Seltsi liikmeks!

- Jaan Bergmann: **Laulud**. II trükk. Autori pildiga. 434 lk. Hind 3 kr., kalingurkõites 4.50 kr.
- J. Järv: **Karolus**. II trükk. 112 lk. Hind 75 senti, kalingurkõites 2.25 kr.
- A. Saal: **Leili**. Jutustus. II trükk. 464 lk. Hind 1.65 kr., ilukõites 2.15 kr.
- „ „ **Saarepiiga**. Jutustus. 196 lk. Hind 75 senti, ilukõites 1.25 kr.
- Lilli Suburg: **Liina**. Ühe eesti tütarlapse elulugu, tema enese jutustatud. III trükk. 2 pildiga. 122 lk. Hind 1.40 kr., kalingurkõites 2.90 kr.
- „ „ **Maarja ja Eeva** ehk suguluse truudus ja armastus mehe vastu. II trükk. 70 lk. Hind 75 senti, kalingurkõites 2.25 kr.
- Ellisabet Aspe: **Ennosaare Ain**. III trükk. 146 lk. Hind 1 kr., kalingurkõites 2.50 kr.
- „ „ **Kasuõde**. III trükk. 72 lk. Hind 60 senti, kalingurkõit. 2.10 kr.
- „ „ **Anna Dorothea**. Jutt ühest pildist. 28 lk. Hind 35 senti, kalingurkõites 1.85 kr.
- Anna Haava: **Luuletuskogu** (Luuletused I, II ja III, Lained, Ristlained, Põhjamaa lapsed, Meie-päevist). Illustreeritud. 418 lk. Hind 4 kr., kalingurkõites 5.50 kr.
- Anna Haava: **Luuletused I**. IV trükk. 64 lk. Hind 40 senti. (Pealaos.) Meie-päevist. 60 lk. Hind 40 senti. (Pealaos.)
- K. E. Sööt: **Aastate kajastus**. Luuletused 1883—1924. V. Ridala eesõna. Autori pildiga. 238 lk. Hind 3.50 kr., kalingurkõites 5 kr.

B. Maailma-kirjastik.

- Dante Alighieri: **Uus elu** (Vita Nova). Tõlkinud J. Semper. 9 pildiga. 102 lk. Hind 1.25 kr., kalingurkõites 2.75 kr.
- Voltaire: **Candide** ehk optimism. Tõlkinud Albert Saareste. Autori pildiga. 112 lk. Hind 1 kr. 25 s., kalingurkõites 2 kr. 75 s.
- Molière: **Ihnus**. Komöödia viies vaatuses. Tõlkinud Reinhold Kask. 154 lk. Hind 1.20 kr., kalingurkõites 2.70 kr.
- Chateaubriand: **Atala**. Jutustus. Tõlkinud K. Martinson. 16 pildiga. 90 lk. Hind 60 senti, kalingurkõites 2.10 kr.
- Honoré de Balzac: **Sägrään-nahk**. Romaan. Tõlkinud Henrik Visnapuu. Autori pildiga. 286 lk. Hind 3 kr., kalingurkõites 4.50 kr.
- V. Hugo: **Hernani**. Draama viies vaatuses. Tõlkinud J. Semper. 128 lk. Hind 1.40 kr., kalingurkõites 2.90 kr.
- „ „ **Jumalaema kirik Pariisis**. Romaan. Tõlkinud J. Semper. 36 pildiga. 650 lk. Hind 4.50 kr., kalingurkõites 6 kr.
- G. Flaubert: **Kolm lugu** (Herodias, Legend Püha Julianus Võõrustajast, Lihtne süda). Tõlkinud A. Saareste. 104 lk. Hind 75 senti, kalingurkõites 2.25 kr.
- Pierre Loti: **Islandi kalur**. Romaan. Tõlkinud Peet Vallak. Autori pildiga. 178 lk. Hind 2 kr., kalingurkõites 3.50 kr.
- Anatole France: **Jumalad janunevad**. Romaan Prantsuse 1789. a. revolutsioonist. Tõlkinud Otto Treu. Autori pildiga. 250 lk. Hind 2.25 kr., kalingurkõites 3.75 kr.
- A. Daudet: **Tartarin Tarasconist**. Tõlkinud Johannes Semper. 92 lk. Hind 1 kr., kalingurkõites 2 kr. 50 s.
- J. W. Goethe: **Noore Wertheri kannatused**. Tõlkinud Jaan Kärner. Autori pildiga, 132 lk. Hind 1.50 kr., kalingurkõites 3 kr.
- Fr. Schiller: **Röövlid**. Näidend viies vaatuses. Tõlkinud J. Kärner. 168 lk. Hind 1.20 kr., kalingurkõites 2.70 kr.

EKS liikmemaks 1 kr. aastas, eluaegne 20 kr. ähekordselt.

- Fr. Schiller: **Wilhelm Tell**. Näidend viies vaatuses. Tõlkinud J. Kärner. 144 lk. Hind 1 kr., kalingurköites 2.50 kr.
- Gottfried Keller: **Kolm õiglast kammisseppa**. Novell. Tõlkinud A. Fiskar. 64 lk. Hind 30 senti, kalingurköites 1 kr. 30 senti.
- W. Shakespeare: **Kuningas Lear**. Draama viies aktis. Tõlkinud Mihk. Jürna. Autori pildiga. 140 lk. Hind 1.75 kr., kalingurköites 3.25 kr.
- „ „ **Veneetsia kaupmees**. Lustmäng viies vaatuses. Tõlkinud M. Reiman. 10 pildiga. 152 lk. Hind 1 kr., kalingurköites 2 kr.
- Walter Scott: **Ivanhoe**. Romaan. Tõlkinud A. Hansen. 9 pildiga. 514 lk. Hind 3.75 kr., kalingurköites 5.25 kr.
- G. B. Shaw: **Inimene ja üliinimene**. Komöödia ja filosoofia. Tõlkinud Ants Oras. 304 lk. Hind 2.75 kr., kalingurköites 4.25 kr.
- John Galsworthy: **Õunapu**. Jutustus. Autori loal tõlkinud Joh. Schwalbe. 112 lk. Hind 65 senti, iluköites 1.15 kr.
- Henrik Ibsen: **Keiser ja Kalilealane**. Maailma-ajalooline näidend. Tõlkinud G. E. Luiga. Autori pildiga. 426 lk. Hind 4 kr., kalingurköites 5 kr. 50 s.
- J. V. Jensen: **Jääliustik**. Müüdid jääajast ja esimesest inimesest. Tõlkinud Karl Freiberg. 192 lk. Hind 1.75 kr., kalingurköites 3.25 kr.
- A. Kivi: **Seitse venda**. Romaan. Tõlkinud Fr. Tuglas. 42 pildiga. 482 lk. Hind 3.50 kr., kalingurköites 5 kr.
- Juhani Aho: **Vaikne meri** (Laastud). Tõlkinud Fr. Tuglas. 122 lk. Hind 1 kr., kalingurköites 2.50 kr.
- „ „ **Panu**. Romaan. Tõlkinud Aug. Anni. Autori pildiga. 418 lk. Hind 3.25 kr., kalingurköites 4.75 kr.
- „ „ **Raudtee ehk jutt taadist ja eidest, kes seda enne ei olnud näinud**. Tõlkinud Gustav Suits. II trükk. 17 Eero Järnefeldi pilti. 124 lk. Hind 1 kr. 50 s., kalingurköites 3 kr.
- Eino Leino: **Helkalaulud**. Tõlkinud Aug. Anni. 80 lk. Hind 60 senti, iluköites 1.10 kr.
- „ „ **Simo Hurt**. Ajalooline näidend 5-es vaatuses Soome Põhja sõja ajalt. Tõlkinud August Anni. Autori pildiga. 130 lk. Hind 1.40 kr., kalingurköites 2.90 kr.
- E. F. Sillanpää: **Vaga viletsus**. Lõpule jõudnud soome elulugu. Tõlkinud Aug. Anni. 202 lk. Hind 1.75 kr., iluköites 2.40 kr.
- A. Järnefelt: **Isamaa**. Romaan. Tõlkinud Gustav Suits. Autori pildiga. 186 lk. Hind 2 kr., kalingurköites 3.50 kr.
- Ivan Turgenev: **Aadlipesa**. Romaan. Tõlkinud Henrik Visnapuu. 292 lk. Hind 1.50 kr., iluköites 2 kr.
- Leonid Andrejev: **Inimese elu**. Näidend 5 pildis proloogiga. Tõlkinud A. Adson. 74 lk. Hind 75 senti, kalingurköites 2.25 kr.
- Rabindranath Tagore: **Laevahukk**. Romaan. Tõlkinud D. Palgi. 532 lk. Hind 2 kr. 75 s., iluköites 3 kr. 25 s.

C. Noorsoo jutukirjasfik.

- Edda. Kogu vana-islandi jumalate- ja kangelaslugusid. Ümber jutustanud J. Kärner. 28 pildiga. 168 lk. Hind 1.50 kr., ilu- või kalingurköites 3 kr.
- M. Cervantes: **Don Quijote**, vaimukas rüütel La Manchast. Tõlkinud G. Peet. 86 pildiga. 258 lk. Hind 2.50 kr., kalingurköites 4 kr.